

XII. A település gazdaság- és társadalomtörténete

Határhasználat, a falusi gazdálkodás középkori jellemzői

A korai középkortól az újkorig a gazdaság meghatározó alapja a termőföld, illetve annak nagysága volt. A nemzetségi közös birtoklás után a nagycsaládi, majd az egyéni birtoktestek megszerzésével együtt járt az a társadalmi tagozódás, amely a feudális társadalom rendjét évszázadokra megszabta. A kisebb vagy nagyobb földterület birtoklása, a birtokok művelhető területének a természetföldrajzi tényezőktől függő összetétele, a termelési eszközök, a gazdasági technikák használata és alkalmazása azonban nemcsak a gazdálkodást, hanem annak eredményességét, a gazdaságot, és ezáltal a földet birtoklók jogállását is meghatározta.¹

A falu népének élete összenőtt határának kialakulásával. A határ kialakításáért, az erdőtől, a mocsártól való elhódításáért folytatott harcok mélyen gyökerező közösségi érzést szültek a falu népében. A föld birtoklásának legősibb formája a földközösség volt. A közösség jelölte ki a szántónak feltörendő földet és osztotta fel – rendszerint nyílvetéssel – annyi részre, ahány tagja volt. Kezdetben a földet vad talajváltó rendszerben művelték. Ez azt jelentette, hogy sem a művelés alá vett terület nagysága, sem a talajváltás időtartama nem volt meghatározva. A földet addig művelték, amíg az ki nem merült. Ekkor más helyen fogtak fel területet szántónak. A nemzetségi földközösségek településformája ekkor a mozgó sátorfalu volt.

A földművelésre való áttéréssel, az állandó (helyhez kötött) falu kialakulásával a határirtoklás formája a falusi földközösség lett. A Tardon letelepülő parasztok a kialakított belsőtelkeken laktak és onnan jártak ki a határba földet művelni, amelyet földközösségben birtokoltak. A föld birtokosai a földesurak voltak, de annak nagy részét közvetlenül a parasztok használták. A szántónak és rétnak kiszemelt területet minőség és a falutól való távolság alapján táblákra, dűlőkre, járásokra osztották, amelyekből a közösség tagjai egyenlő joron részesültek. A parcellák kiosztása a parasztcsaládok között rendszeren nyílvetéssel történt. A falutól távol eső földeken „szabad” vagy „első” foglalás alapján osztás

---

1. Kovács, 1996. 40.

és sorolás nélkül bárki annyit szánthatott fel, amennyit meg tudott művelni. A családok ideiglenes parcelláit csak egy keskeny, felszántatlan, füves mezsgye választotta el egymástól.

A földközösség legjellemzőbb vonása a határ időszakonként való újraosztása. A szabad gazdálkodás, a termények tetszés szerinti cserélgetése és a parcellák pihentetése akadályozta a faluközösség érdekeit, ezért szükségessé vált a nyomás- vagy vetőkényszer bevezetése. A közösség megszabta, hogy tagjai mikor, mit és hol vessenek. Erre azért volt szükség, mert dűloutak hiányában csak egymás földjén át lehetett közlekedni. Ez kölcsönös kártételek nélkül csak úgy volt lehetséges, ha a szomszédok ugyanazt a növényt termelték és a szükséges gazdasági munkákat ugyanazon időben végezték el. Az ugar és a tarló is csak akkor szolgálhatott a község állatainak legelőül, ha nem voltak közbeékelődő földdarabok, melyeken más termett és az aratás egyszerre ment végbe. A nyomáskényszer a település nemesi birtokosaira is vonatkozott. Nyomásnak azért hívták, mert amikor az ugarban lévő szántóföldet a jószággal és a csordával legeltették, azok azt letaposták, lenyomták. Latin neve, a „calcutura” is taposást jelent. A háromnyomásos rendszerben a szántóföld 1/3-a őszi vetés, 1/3-a tavaszi vetés alá került, 1/3-a pedig ugar maradt. Az ugarszántás a gyomot kiölte, s módot adott a földnek arra, hogy hosszabb ideig, rendszeren egy évig bevetetlenül pihenjen. A kizöldült gyomot az állatokkal lelegeltették. Tardon a XVIII. században már három nyomásban művelték a szántókat.²

A földközösségi övezeten kívül eső terjeszkedésnek leggyakoribb formája, a nehéz és kitartó munkát követelő irtás volt. Az irtás nyomán visszahúzódott a rét és az erdő. Ebből következett, hogy a jobbágyság az irtás útján nyert földekkel szabadabban rendelkezett, mint eredeti jobbágytelkeivel. Az irtott földek után Tardon a földesúr nyolcadot követelt.³

A XVI. században még jelentős nagyságú erdők voltak a település körül. Utóbb ezek egyre jobban visszaszorultak, s a fák helyét szántók, mezők, legelők vették át. A XVIII. század elején makktermő erdő gyakorlatilag már nem maradt a falu határában. A lakosok a tűzi- és épületfa igényüket a földesúr engedelmével, a cserépi erdőkből tudták biztosítani.⁴

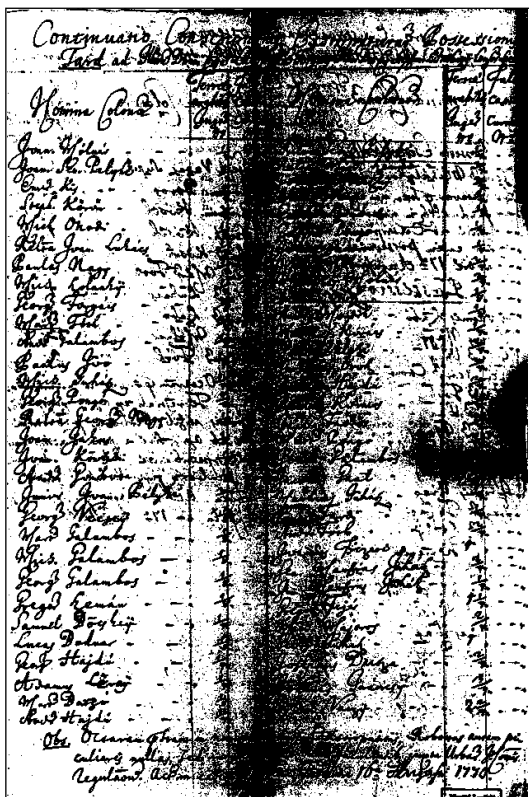
Egy 1770-es összeírás adatai alapján 92 tardi lakos rendelkezett különböző nagyságú – fejenként 1/8–2 2/4 iugerum – irtványfölddel, akik a következők voltak: Dobay András, Novák István, Palócz György, Csábrándy András, Kis Pál, Varga Márton, Orosz András, Körömi András, Burján János, Dudás Mihály, Pap János, Joó János, Ináncsi Laurencius, özv. Varga Hiros, Kis Mihály, Szekeres Pál, Lévy András, Orosz Pál, Ónodi Pál, Dusza György, Dusza István, Juhász Pál, Juhász Imre, Gál István, Molnár István, Kocsis János, Somodi János, Stépsán János, Stépsán Mihály, Szolnoki György, Molnár János, id. Pelyhe János, Kis Imre, Körömi István, Ónodi Mihály, özv. Lukács János, Nagy

2. Tóth, 1990. 245.

3. Tóth, 1990. 246.

4. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXII. I. 154.

Pál, Szolnoki Mihály, Forgács György, Tóth Márton, Galambos András, Joó Pál, Juhász Mihály, Pongó György, özv. Nagy György, Jakus János, Kövesdi Iván, Gombota András, ifj. Pelyhe János, Vécsei György, Galambos Márton, Galambos Mihály, Galambos György, Szemán György, Böcskey Sámuel, Bod-

Részlet a település irtványföld birtokosainak 1770. évi összeírásából

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXII. I. 202.)

nár Lukács, Hajdú György, Léway Ádám, Batsó Márton, Hajdú András, özv. Pelyhe György, özv. Szemán Mihály, Abóczy János, Arkus András, Szomkatsi György, Pongó Gáspár, Sándor Iván, Molnár Márton, Molnár Mátyás, Orosz Ádám, Mondik András, Kovács Mátyás, Pelyhe Mihály, Orosz József, Hajdú Pál, Kormos Pál, Tardi István, Pongó Márton, Galambos János, Gaal Jakab, Juhász Mátyás, Tardi Imre, Tóth András, Ficzere János, ifj. Juhász Mátyás, id. Juhász Mátyás, Fejér György, Majoros Mihály, Juhász György, Dusza József, Ináncsi János és Váci Mihály.⁵

A telkes jobbágy gazdálkodásának alapja a földesúri birtokhoz tartozó megművelt jobbágytelek (sessio) volt, amelynek nagysága vidékenként és talajviszonyok szerint válto-

zott. A XIV–XV. században még 10–60 holdat tett ki. Egy-egy egész telek átlagos mennyiségű szántóföldtartozéka 20–30 holdban jelölhető meg. A telekaprózódás előrehaladtával egy féltelkes jobbágy család 10–15, a negyedtelkes 5–7,5 holdon folytathatott szántóföldi gazdálkodást. A nyomásos rendszerben ténylegesen hasznosítható föld azonban ennek töredéke volt. A jobbágytelekhez a faluban belsőség: ház, udvar, istálló, veteményeskert, a határban szántó, rét és kaszáló tartozott. A szántót, erdőt és legelőt faluközösségben használták.⁶

A telek megmunkálásához állatállományra és gazdasági felszerelésekre (eke, szekér stb.) volt szükség. Ekéje, a drága vasalkatrész miatt csak kevés paraszt-

5. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXII. I. 202/1770.

6. Engel-Kristó-Kubinyi, 1998. 27.

nak volt, ezért – a föld közös használatához hasonlóan – az eke közös használatára is rákényszerültek. Egy ekéhez 8–10 ökör tartozott. Minthogy egy szegényebb családnak ennyi ökre nem volt, a parasztnak másod-, harmadmagával kellett társulnia a szántáshoz.

A mezőgazdaság különböző munkáit évről évre ugyanazokon a napokon végezték (jeles napok). A szántást a vetés követte. A vetés úgy történt, hogy a magvető a vállára akasztott kendőből vagy általvetőből szórta a magot, mialatt a barázdák irányában lassan előrehaladt. Az elhintett mag betakarásához ág-, illetve túskeboronát használtak. Az aratás tartama elég széles időhatárt ölelt fel és legkésőbb Péter-Pálkor megindult. A gabona levágása főleg sarlóval történt, ami igen szaporátlan munka volt. A kévébe kötött és csomóba rakott gabona neve országosan a kepe volt. A behordás nagy igaerőt igényelt, azért azt közösen végezték. Az összehordott gabonacsomókat vagy a csűrökben tárolták, vagy a szabad ég alatt asztagokban tartották. A cséplés novemberben kezdődött és főleg a hidegebb őszi és téli hónapokban folyt. A kicséplelt gabonát nagyméretű hombárokban és vermekben helyezték el.⁷

A jobbágytelek apáról fiúra szállott, elhalálozás esetén a jobbágy özvegye és gyermekei a telken maradtak. Ha az özvegy férjhez ment, férje a jobbágytelken gazdálkodhatott. A jobbágy fiai atyjuk halála után közösen művelték a telket. A jobbágy háza és irtásból szerzett parcellái felett szabadon rendelkezett, de egyéb javai átruházásához földesúri engedélyre, beleegyezésre volt szükség. A jobbágybirtok az öröklés folytán egyre gyakrabban lett féltelkessé, negyedtelkessé és további osztódás révén a parasztság egy része zsellérsorba süllyedt. A fenti körülmény a jobbágyot arra ösztönözte, hogy növelje a megművelhető föld mennyiségét. Erre a már említett irtás mellett a földbérlet nyújtott lehetőséget. Földeket mind saját földesurától, mind másoktól szerződéssel vett bérbe. A földbérlet fejében természetbeni vagy pénzbeli szolgáltatás járt.

A jobbágytelek általában képes volt bizonyos felesleg megtermelésére, de rossz termés esetén a megtermelt mennyiség még az önellátás igényeit is alig-alig fedezte. A jobbágyháztartás pénzbeli bevétele elsősorban az állatállomány értékesítéséből származott. Az állatokat kezdetben az év nagy részében – gyakran télen is – a szabad ég alatt tartották. A földművelésben elsősorban az ökröket használták, hisz igaerő nélkül nem lehetett szántóföldi gazdálkodást folytatni. Hasznát látták az állatállománynak az élelmezésben és a ruházzkodásban is.

A történeti múltban, különösen a török háborúk idején, a megélhetés alapja az állattartás volt. A lábon járó vagyon menthető volt a fosztogató katonáktól, a nagy kiterjedésű határban el lehetett rejteni az adószedők, vagyionösszeírók elől. Adataink a tardi állattenyésztésről eléggé hézagosak. A XVII. században nagyobb számú szarvasmarha legelt a helyi legelőkön. Ebben szerepet játszott a szántóföldi növénytermesztés munkálataihoz szükséges igaerő biztosítása. Juhtartással már a XVI. század második felében is csak a tehetősebb birto-

---

7. Eperjessy, 1966. 172–174.

kosok foglalkoztak. 1576-ban 4 juhtartó gazdát említ meg a dézsma-jegyzék, akik mindannyian szántóművelők is voltak. Egyiküknek 72, másikuknak 67, a harmadiknak 50, míg a negyediknek 67 juha volt. 1581-ben 5 juhtartó gazda összesen 322 darab juhval rendelkezett. A legnagyobb létszámú állatállománya (162 db) Baczió Máténak volt. 1749-ben 12 gazdának 363 juha és 363 báránnya, 1750-ben 16 gazdának 470 db juha és 392 báránnya volt. Kisebb számban lovat is tenyésztettek, a szegényebbek pedig tejelő állatként kecskét tartottak. A lótenyésztés nagyobb gondoskodást, jobb takarmányellátást igényelt, lóval ezért foglalkoztak kevesen. Az csak a XIX. században válik jelentősebbé. A korabeli erdők a sertéstartáshoz nyújtottak kedvező feltételeket. A sertésállomány azonban nem volt számottevő, bár télen a népesség mindennapi ellátásában fontos szerepet töltött be. Az állattartás legelhanyagoltabb ágának tekinthetjük a sertéstartást, amellyel sem a földbirtokos, sem a jobbágyok nem sokat törődtek. A disznókat szinte félvadon tartották, korszakunkban még nem igazán hizlaltak malacokat a belsőségeken. Hizlalásuk a XVIII. század első felében, az őszi-téli hónapokban még leginkább makkon történt, de a fogyó makkoltatási lehetőség hiányában az 1770-es évek második felében már árpával etették őket. A makkoltatás ekkor már szinte minden évben tilalmas volt. Az udvarokat gazdag baromfiállomány népesítette be, mely a népesség friss hússal való ellátását biztosította. A gazdák csak akkor értékesítettek néhány baromfit, ha nagyon megszorultak. Kezdetleges módszerekkel néhány család méhészkedett is. 1549-ben 30, 1577-ben 79 méhkast írtak össze a faluban. A mézet a táplálkozás mellett gyógyításra is használták, a viasz pedig keresett árucikk volt a piacon.⁸

Az állatokat tavasztól ősziig a pásztorok, a kondások és a juhászok vigyázták, a belsőségeken csak az igavonó állatok és legfeljebb egy-két tejelő tehenet és növendék állatot tartottak. Télen, különösen a zordabb időjárás beköszöntével, az állatokat védett helyekre hajtották, takarmányozásuk, gondozásuk számottevő munkaráfordítást igényelt.⁹ A legelők kicsinyége miatt a földesúr engedelmével a cserépi erdőkben legeltettek.¹⁰

Az állatállományt gyakran tizedelték járványok. Nagymérvű szarvasmarha és ló pusztulásról tudunk Tardon 1791-ből és 1813-ból. Olyan nagyok voltak a károk, hogy a lakosok az adó elengedését kérték a vármegyétől.¹¹ Sertésvész, száj- és körömfájás, illetve más betegségek még a XX. század első felében is pusztították az állatok számát.¹²

A falu paraszti népességének XIX. század eleji állatállományáról az 1828-as országos összeírás adatai nyújtanak viszonylag teljes képet. E szerint Tardon 32

8. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica- és dézsma-jegyzékek adatai. ill. IV. A. 501/c. X. IV. 6/1672., XIII. X. 87/1629., XIII. XI. 1/1630., IV. A. 501/d. XVII. II. 83/1639. ill. Tóth. 1990. 243-245. ill. HOM. HTD. 78.90.65.7. és 78.90.65.2-3.

9. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/d. XVII. II. 88/1639.

10. Tóth, 1990. 245.

11. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 237/1791. és 1425/1813.

12. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. Főszolgabírói iratok mutatóiból.

jármos ökör, 40 anyatehén, 27 meddő tehén, 29 kétévesnél idősebb üsző, 265 ló, 254 juh és 36 sertés volt a paraszti lakosok birtokában. A valóságban ennél nagyobb lehetett a tardiak állatállománya.¹³

A település állattenyésztése a XIX. század első felében nem sokban különbözött a XVII–XVIII. századi állattenyésztés gyakorlatától. Továbbra is a külterjesség volt jellemező, ugyanazokkal a fajtákkal, említésre méltó takarmánytermesztés nélkül. Rét- és legelőgazdálkodásról még alig beszélhetünk, legfeljebb a legeltetés rendjét meghatározó szabályok, a sarjúkaszás érdekében korlátozott réthasználat jelezte a változás irányát. Fényes Elek 1851-ben a következőket jegyezte le a tardiak állattenyésztéséről: *„A legelő azonban nagyon partos lévén, de a ló és juhtenyésztés sikeresebb, s általában lehet mondani, hogy a mezőgazdaság nagy szorgalommal űzetik.”*¹⁴

A földművelés sokáig az állattenyésztés mögött foglalt helyet. A XVI. században a határba leginkább búzát, kölest és árpát vetettek. Egy eke által egy nap alatt felszántható területnek, vagyis egy hold földnek köblös volt a neve. Egy holdba ugyanis egy köből magot szórtak el.¹⁵

A XVIII. század első felében a fokozatosan benépesülő Tard egyre nagyobb méretű élelmiszerbázist igényelt. Ez azzal járt, hogy nőtt a művelt föld kiterjedése. A helybeliek az amúgy is kicsiny erdőket folyamatosan irtották, a legelőket feltörték. Új legelők, gabonatóblák születtek, amire hatással volt a korszak javuló agrártermelése is, ezen belül főleg a gabonatermelés ár- és költségviszonyai. Az uradalom kiépülésével Tardon sem maradt olyan föld, ami jogilag sehova nem tartozott.¹⁶ (A településen már a XVI–XVII. században volt – a cserépi uradalom részeként – nagy kiterjedésű majorság.)¹⁷ Az uradalom szempontjából a folyamatos területnövekedés a XVIII. században azt jelentette, hogy a majorsági üzem mérete egyre szélesedett. A majorság – ami érdekelt volt a piaci lehetőségek kihasználásában – eleinte a nem művelt területek feltörésével, illetve más földterületek bérbérvételével, később pedig a közös haszonvételű területek fokozottabb méretű kihasználásával és növekvő robotigényekkel próbálkozott.¹⁸

Természetesen nemcsak a majorságok terjeszkedése által nőtt a mezőgazdaságilag művelt föld területe; a változásoknak az úrbéres népesség is aktív alakítója szeretett volna lenni, de Tardon a parasztoknak erre csak az irtványföldek révén nyílt módjuk. Az úrbéres, s egyben az urasági földek terjeszkedésének az 1767-es jogi szétválásuk szabott határt.

Az uradalom életét a gazdatiszt irányította. Saját földje volt, amit az uraság gabonájából vetett be, s azt az urasági alkalmazottakkal műveltette meg. Ő volt

13. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. 439. d. Az 1828-as országos összeírás Tardra vonatkozó adatai.

14. Fényes, 1851. II. köt. 178.

15. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. X. IV. 6/1672. ill. XXXII. 7. Dica- és dézsma-jegyzékek Tardra vonatkozó adatai.

16. Tóth, 1997. 56. Benne Borovszky megyetörténete 1711 után.

17. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. XVII. I. 52/1667.

18. Lásd a 84–93. oldalon. ill. Deák-Gyimesi, 1965. 71–73.

a felelős az uradalomban szinte mindenért, irányította, vezette annak gazdasági működését. Ő szedte be a dézsmát, fogadta fel a cselédeket, a béreseket. Javadalmát az év folyamán fokozatosan kapta meg a gazdától. Felügyelte az uradalom taxáisait, alkalmazottait (juhász, pályinkás, tapasztó, szakács, ostoros, aratók, ökörcsordás, kerülők, sütőasszony, kondás, gulyás stb.). Ügyelt az uradalom minden szegletére. Őt a tisztartó, az úgynevezett jáger ellenőrizte, felügyelte és évente elszámoltatta.¹⁹

A földművelés domináns eleme Tardon mindenkor a gabonatermesztés volt. Az 1549-es dézsma-jegyzékben 77 úrbéresnek 2252 kalangya őszi-, 635 kalangya tavaszi gabonáját és 24 hold kaszálóját írták össze. 1577-ben 102 főnek 3008 kalangya őszi- és 1295 kalangya tavaszi gabonája volt. A jelentős tavaszi gabona termelés az állattenyésztés növekvő szerepét jelzi. Egyes gazdák 100 kalangyán felüli termése az árutermelés tardi jelenlétére, annak magas szintjére utal. A török megjelenése azonban a fejlődést megakasztotta.²⁰

A határt a tardiak már az 1700-as években három nyomásban hasznosították, ebből az úrbéres telkek nagysága 72 pozsonyi mérőt tett ki. 1770-ben a következőket jegyezték le: *„Ezen helység határának kiváltképpen való jó tereménye a szántóföldeinknek jó volta, hogy mind ekkoráig trágyázás nélkül termettenek, és egy köből vetés után közönséges üdőben meg terem 8 kereszt életet.”*²¹

A település gazdálkodásának alapjává a XIX. században még inkább a szántóföldi növénytermesztés vált. A búza és a rozs az őszi vetésbe került, a tavasziak közt a zab és az árpa volt meghatározó. A gabonafélék termelése a külterjes gazdálkodás uralmát jelenti. Kezdetben az uradalomban is a gabonatermesztés dominált. A tardiak a XVIII. század első évtizedeiben leginkább őszi búzát vetettek. Az 1740-es évektől a köles, a kétszeres, az árpa és a dinnye is előtérbe került.²² Döntően ugyanezeket a növényeket termesztették a XIX. század első felében is, kiegészítve a kenderrel.²³ Az 1770-es években már nagy területeket vetettek be kukoricával, dohánnyal, tökkel és káposztával.²⁴ Mindaz, ami intenzívebb munkát és gondoskodást kívánt, a gyümölcsös és zöldséges kertekbe szorult.

Tard középkori történetében a szántóművelés és az állattenyésztés mellett a szőlőtermelésnek is jelentős szerepe volt. Mivel a jobbágytelektől függetlenül lehetett birtokolni, az is hozzájuthatott, aki nem rendelkezett telekkel. A földesúr a szőlő felett is gyakorolta jogait, az járadékköteles volt, forgalma mégis sokkal szabadabb volt a teleknél. A jól eladható bort termő szőlő kisebb területen na-

19. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. XVII. II. 282/1733.

20. B.-A.-Z. M. Lt. XXII. 7. Gabonadézsmajegyzékek. ill. N. Kiss, 1960.

21. Tóth, 1990. 245.

22. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. XVII. II. 282/1733. ill. IV. A. 501/e. 939/1796. és 133/1798. ill. IV. A. 501/b. XVII. századi dicalis összeírások Tardra vonatkozó adatai.

23. Fényes, 1851. II. köt. 178.

24. Tóth, 1990. 244.

gyobb népességet tudott eltartani, mint a szántóföldi művelés vagy a nagy legelőterületet igénylő állattartás.

A tardi lakosok szőlőtermelésére az első hiteles adatunk a település 1549-es bordézsmajegyzéke, amikor összesen 78 szőlőt művelő lakos nevét írták össze.²⁵ 1576-ban 57 fő foglalkozott szőlővel, akik össztermelése 347 egrü köből bor volt. A gabonadézsmajegyzékkel együtt összesen 102 főt tüntettek fel, tehát szőlőtermeléssel a falu paraszti népességének valamivel több, mint fele foglalkozott. Az 56 szőlősgazda közül 25 fő volt az, akinek nem volt szántóföldje. A paraszti népesség 25%-a (zsellérek egy része) tehát Tardon döntően csak a szőlőtermelésből biztosította maga és családja megélhetését.²⁶

1577-ben 587 főnek összesen 335 köből és 5 icce bora termett. A legkevesebb 1 köből, a legtöbb 27 köből volt egy fő bortermeése.²⁷ 1581-ben a bírón kívül 51 fő foglalkozott szőlőtermesztéssel. Néhány icce és 1 köből között mozogtak a fejenkénti beszolgáltatott dézsmáértékek.²⁸

1594-ben a 39 bortermeelő gazda (kettő közülük idegen, extraneus) nevét őrizte meg a bordézsmajegyzék, akiknek 245,5 egrü köből (62,4 hl) volt az össztermés-eredménye. A tardiak közül több gazdának Tardon kívül is volt szőlője.²⁹

A virágzó szőlőkultúrának a mezőkeresztési csata (1596) utáni török pusztítás vetett véget. A szőlőket ezt követően csak a XVIII. század első felében telepítették újra, de azok után királyi dézsmát már nem adtak. 1770-ben is ellenálltak az ilyen irányú törekvéseknek.³⁰ A földesúrnak azonban továbbra is a szőlőtermés nyolcadrészevel tartoztak.³¹

Comitatibus Pancarum

Revisio territorii Tard

Anno Domini 1770

In possessionibus, sive in possessionibus, sive in possessionibus, sive in possessionibus

Nomen, et Cognomen		Mesa, et Mensura	
Nr.	Nomen	Mesa	Mensura
1	Deß	1/2	1/2
2	Deß	1/2	1/2
3	Deß	1/2	1/2
4	Deß	1/2	1/2
5	Deß	1/2	1/2
6	Deß	1/2	1/2
7	Deß	1/2	1/2
8	Deß	1/2	1/2
9	Deß	1/2	1/2
10	Deß	1/2	1/2
11	Deß	1/2	1/2
12	Deß	1/2	1/2
13	Deß	1/2	1/2
14	Deß	1/2	1/2
15	Deß	1/2	1/2
16	Deß	1/2	1/2
17	Deß	1/2	1/2
18	Deß	1/2	1/2
19	Deß	1/2	1/2
20	Deß	1/2	1/2
21	Deß	1/2	1/2
22	Deß	1/2	1/2
23	Deß	1/2	1/2
24	Deß	1/2	1/2
25	Deß	1/2	1/2
26	Deß	1/2	1/2
27	Deß	1/2	1/2
28	Deß	1/2	1/2
29	Deß	1/2	1/2
30	Deß	1/2	1/2
31	Deß	1/2	1/2
32	Deß	1/2	1/2
33	Deß	1/2	1/2
34	Deß	1/2	1/2
35	Deß	1/2	1/2
36	Deß	1/2	1/2
37	Deß	1/2	1/2
38	Deß	1/2	1/2
39	Deß	1/2	1/2
40	Deß	1/2	1/2
41	Deß	1/2	1/2
42	Deß	1/2	1/2
43	Deß	1/2	1/2
44	Deß	1/2	1/2
45	Deß	1/2	1/2
46	Deß	1/2	1/2
47	Deß	1/2	1/2
48	Deß	1/2	1/2
49	Deß	1/2	1/2
50	Deß	1/2	1/2
51	Deß	1/2	1/2
52	Deß	1/2	1/2
53	Deß	1/2	1/2
54	Deß	1/2	1/2
55	Deß	1/2	1/2
56	Deß	1/2	1/2
57	Deß	1/2	1/2

*Die Oeconomus Franc. in nomen, post
et quem ibi Janis Monasterio
et in nomen nomen, sive in nomen*

1770 Anno MDC.

Tard szőlőbirtokosai 1770-ben

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXI. I. 208.)

25. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Tard 1549-es bordézsmajegyzéke.

26. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Tard 1576-es dézsmajegyzéke.

27. HOM. HTD. 79.90.65.6.

28. HOM. HTD. 78.90.65.5.

29. HOM. HTD. 78.90.65.4.

30. HOM. HTD. 78.90.65.1.

31. Tóth, 1990. 244.

1770-ben összeírták a falu szőlőbirtokosait. 42 főnek volt szőlőbirtoka Darócson, 20-nak a Hosszú hegyen.³² A tardi határban ekkor még csak kisebb szőlők voltak, a tardiak a darócín kívül Cserépváralja határában is műveltek szőlőket.³³

A tardi szőlőket 1802. június 14-én jég verte el. A károk összeírásából tudjuk, hogy 30 szőlőbirtokosnak volt szőlője az István hegyen, ahol mindent, azaz 46 kapás szőlőt vert el a jég. 22 birtokos Nagy Báláséken lévő szőlőinek felét, azaz 35 kapást, míg 5 birtokos Bogácsi öreg hegyen lévő szőlőiből 3 kapás szőlőt károsított meg a vihar.³⁴

1824. július 29-én és augusztus 25-én a tardiak összes, azaz 177 kapás szőlőjéből 118 kapást vert el a jég, ami 118 tardi lakosnak okozott károkat.³⁵

Nagy vihar pusztította a szőlőket 1826 májusában és júliusában is.³⁶

1830. június 16-án a jég ismét károkat okozott a gazdáknak. 26 lakos 57 kapás szőlőjéből 30-at vert el a jég. A gazdák ekkor átlag 1–3 kapás szőlővel rendelkeztek.³⁷

Károk ezt követően is érték a tardiakat, de a szőlőműveléssel nem hagytak fel. A bort leginkább házi szükségletre készítették, eladásra ritkán termeltek. 1764-től volt a falu közösségének korcsmája, ahol Szent Mihály napjáig árulhatták saját borukat.³⁸

A Sándor-völgyi pincesor

(Fotó: Kovács Zs.)

A hat szakaszra osztott szőlőhegy nagyobb részt dézsmás volt.³⁹ A XIX. század elején a 6954 hold mezőgazdasági területből 257 volt a szőlő területe.⁴⁰ Az 1828-as országos összeírás adatai szerint a paraszti népesség kezén 24 3/4 pozsonyi mérő területű szőlő volt, míg a többi a földesúr tulajdonjogát képezte. A szőlők pozsonyi mérőnkénti hasznát 23 rénesforint 6 krajcárban, az egy kapás utáni termés középértékét 123 rénesforint 45 krajcárban állapították meg.⁴¹

32. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXII. I. 208/1770.

33. HOM. HTD. 78.90.65.1.

34. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 1741/1802.

35. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 3675/1824.

36. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 3655/1826.

37. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 4025/1830.

38. Tóth, 1990. 244. Pálinkát egész évben árulhattak a korcsmában, de azt az uraságtól kellett hordaniuk.

39. Fényes, 1851. II. köt. 178.

40. Barsi, 1991. 32.

41. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. 439. d. Az 1828-as országos összeírás Tardra vonatkozó adatai.

A falu újabb keletű pincéi

(Fotó: Kovács Zs.)

A nemesek szőlőterületének nagyságáról az 1843-as nemesi összeírás nyújt tájékoztatást. Coburg hercegnek 286 kapás szőlője volt, ami évi 143 rénesforintot jövedelmezett neki. Kiszely Ferencnek 2 kapás, a keresztesi özv. Kiszely Józsefnek 7 kapás, a miskolci Slekg Istvánnak 6 kapás, a cserépfalui Sőregi Józsefnek 4 kapás,

míg a keresztesi Varsi Györgynek 2 kapás szőlője volt Tardon.⁴²

Az első pincék Tardon a Sándor-völgyben, a XIX. század első felében épültek, amelyek a század végén fellépő filoxéra pusztulás után lassan beomlottak. Azokat csak az 1950-es években kezdték helyreállítani.⁴³

A tardiak a szőlőkben ún. venyigekunyhót építettek, ahol gyakran töltötték el az éjszakát.⁴⁴ A faluban nagy szüreteket tartottak, de szüreti felvonulások nem jellemezték Tardot. A szüreti lakomára általában birkát vágtak.⁴⁵

Tard társadalma a feudalizmus időszakában

A korai középkortól az újkorig a gazdaság meghatározó alapja a termőföld, illetve annak nagysága volt. A nemzeti közös birtoklás után a nagycsaládi, majd az egyéni birtoktestek megszerzésével együtt járt az a társadalmi tagozódás, amely a feudális társadalom rendjét évszázadokra megszabta. A kisebb vagy nagyobb földterület birtoklása, a birtokok művelhető területének a természetföldrajzi tényezőktől függő összetétele, a termelési eszközök, a gazdasági technikák használata és alkalmazása azonban nemcsak a gazdálkodást, hanem annak eredményességét, a gazdaságot, és ezáltal a földet birtoklók jogállását is meghatározta.⁴⁶

A XIV. századra az Árpád-kori társadalom jelentős változásokon ment át. Kialakult a nemesség több társadalmi csoport egységesüléséből. Magját a tehetős közsabadok alkották. Közöttük volt egy olyan csoport, amely közvetlen kapcsolódott a királyhoz. A XIII. század elejétől őket nevezték királyi szervien-

42. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/j. 6. d. Tard 1843. évi nemesi összeírása.

43. MNM. F. 124372.

44. Hankóczy, 1981. HOM. NA. 4368.

45. Hankóczy. 1981. HOM. NA. 4487.

46. Kovács B., 1996. 40.

seknek. A másik társadalmi csoportot az Árpád-kor nemesei alkották. Ők vagyonos, előkelő közsabadok voltak, akik azzal az előjoggal rendelkeztek, hogy felettük az uralkodó bíraskodhatott. Ez a két csoport idővel összeolvadt, és a nevük nemes lett. Az Árpád-kor várjobbágyainak egy része is a nemesség sorait gyarapította. A nemesség főbírája az uralkodó volt. Adómentességet élveztek, de az ország védelmében katonáskodniuk kellett. Törvényes ítélet nélkül nem voltak letartóztathatók. Fontos kiváltságuk volt az ellenállás joga.⁴⁷

A nemesi jog egysége nagy vagyoni különbségeket takart. A nagybirtokosok és a köznemesek közötti különbség a XV. században fokozódott. Az előbbi csoport tagjai már a század végén semmi közösséget sem éreztek a köznemesekkel, és báróknak nevezték magukat. A köznemesek a XV. században az országgyűléseken közösen léptek fel érdekeikért. Ettől az időszaktól kezdve nevezhetjük ezt a társadalmi csoportot rendnek. A megyei középbirtokosok 20–100, a kismemesek 15-nél kevesebb jobbágnak parancsoltak. Legalul az egytelkeseket találjuk.

A XIII. század közepére a királyi várbirtokok katonáinak egy részéből, szolgáltató és szolganépeiből, valamint az egyházi és világi nagybirtokosok hasonló jogállású népességéből alakult ki az a társadalmi osztály, amelynek összefoglaló neve a jobbágyság lett. A jobbágyoknak saját tulajdonát képezte az általuk épített ház, a gazdálkodáshoz szükséges munkaeszközök és az állatállomány, de a maguk művelt állandó földterületeknek csak használói voltak, mert a föld tulajdonjoga a földesurat illette, aki ezen a jogcímen különböző szolgáltatásokat követelt tőlük.

A földesúri terheknek három fő formája volt: a munkajáradék, a terményjáradék és a pénzjáradék. E szolgáltatások az idők folyamán különböző súllyal és különböző formában neheztedek a jobbágyságra. A pénzdátót (cenzus) földbér címen fizette a jobbágy, összege 20–100 dénár között váltakozott. A XV. században az árutermelés és a pénzgazdálkodás fejlődésével párhuzamosan emelkedett a földesúri pénzjáradék. Pénzt fizetett a jobbágy a földesúrnak akkor is, ha bizonyos szolgáltatások alól mentesítette. A majorsági gazdálkodás idején a paraszti népesség „füstpénz” címen 1–2 forintot fizetett földesúrnak. A földesúri pénzjáradék azonban nem volt olyan súlyos teher, mint a munka és terményjáradék, és messze mögötte maradt az állami és megyei pénzdátónak. A munkát (robotot) a jobbágy a földesúr allódiumán (majorságán) teljesítette. A jobbágy végezte el a földesúri birtokon kora tavasztól ősziig az összes gazdasági munkát. Fuvarszolgálatot, szükség esetén lovas hírszolgálatot is adott. A résztelkesek telkük nagyságának arányában teljesítették az úrbért és a robotot.⁴⁸

Tard középkori népességét terhelő, földesúrnak adandó szolgáltatási kötelezettségekről már szóltunk.⁴⁹ A jobbágy a földesúrán kívül azonban az államnak és az egyháznak is adózott. Az egyháznak fizetendő adó tulajdonképpen olyan

47. Honvári, 1997. 36–38.

48. Eperjessy, 1966. 128–129.

49. Lásd a 84–93. oldalon.

szolgáltatás volt, amelynek megadását már Szent István törvényei elrendelték. Ezek szerint az évente betakarított termények bizonyos fajtáinak és az évi állatszaporulatnak tizedrésze az egyháznak járt. A tized negyedrészt a területileg illetékes főesperes, nyolcadrészt a falu plébánosa kapta meg.

A hódoltság után, az 1715-ben felállított állandó hadsereg költségeihez a jobbágyság részben pénzben fizette a hadiadót a hadipénztárba, részben természetben járult hozzá a katonatartáshoz. A legfontosabb állami feladat a hadsereg ellátása volt, s az adóknak ezt kellett szem előtt tartani. A contributiot (hadiadót) nagyrészt természetben szedték be, a pénz évenként változott. A contributiot az egyes megyékre a porták száma szerint osztották szét. A megyék az adót ezt követően a megye jobbágyaira adótárgyaik, dicáik, rovásuk arányában vetették ki. Megyénként mintegy 90 tételben állapították meg, hogy a különböző adótárgyak mennyi rovást tesznek ki. Mária Terézia 1772-ben országosan egységessé tette a dica mértékét. Eszerint 4 jobbágy, vagy 8 fiú, testvér, szolga, vagy házatlan zsellér, vagy 16 leány, szolgáló vagy 8 igásökör, fejőstehén, ló, 24 másodéves növendékmarha, csikó vagy sertés, 40 juh, az I. osztályba sorolt földekből 24 kis magyar hold szántó, 24 kapás szőlő, 32 kaszás rét vagy 1 ház, 2 malom vagy valamilyen mesterségből származó jövedelem képezett egy dicát. Egy-egy jobbágyra a telkek nagysága, az adózó családi és gazdasági állapota szerint több dica is esett. Egy rovás pénzértékét csak ezután állapították meg. Az adó tehát a jobbágyokat most már személy szerint terhelte. (Az 1841: VIII. tc. ki is mondta, hogy az adó nem a földet terheli.) A dica mindenkori pénzértéke megyénként igen eltérő volt. Egy-egy rovás értéke 1–10 Ft között mozgott.

Az állami adózásnak ez a rendje a jobbágyfelszabadításig érvényben maradt. A polgári korszakban már nemesre és nem nemesre egyaránt vagyona arányában vetették ki a különféle típusú adókat.

A katonákat nem laktanyákban, hanem a városok és falvak lakosainál szállásolták el, s nekik kellett a szálláshelyeket berendezni, fűteni, a katonák élelmezését és lovaik takarmányát biztosítani. Ez volt a porció, amelynek mértékét egységesen határozták meg, de a katonaság mindig többet követelt ennél, ezáltal súlyosbítva az amúgy is nehéz jobbágyterheket. A porció megadásán kívül még arra is kötelezték a jobbágyokat, hogy saját lovaikkal és szekereikkel fuvarozzannak a katonaságnak. A XVIII–XIX. században ez volt a tardi lakosságra nehezedő egyik legnagyobb teher. Számptalan panaszos levél maradt fenn, ami a katonai terhek elviselhetetlenségéről szól. A katonaság eltartása mázsás súlyként nehezedett a paraszti társadalom vállára. A katonaság ellátása, a porció előteremtése a bíró feladata volt, akinek talán ez volt a legkellemetlenebb dolga a tisztségéből adódó tennivalók közül.⁵⁰

Nem állami adó volt a háziadó, amelyet a vármegye a XVI. századtól kezdve a saját közigazgatási szükségleteinek fedezésére vetett ki. Ezt az adót nemcsak a jobbágyoktól, hanem az armális és kuriális nemesektől is behajtották.

---

50. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 2722/1792.

Ennek összege változó volt. Olykor, ha például természeti katasztrófák érték a falut – mint 1824-ben, amikor árvíz pusztított Tardon –, a vármegye ebből engedett.⁵¹

1830-ig az országgyűlések költségei is jobbágyokat terhelték.

A jobbágyok az utak, hidak, töltések készítésére, karbantartására, vízszabályozásra, megyei közszolgálatok ellátására a vármegye részére közmunkával tartoztak. Ezt 1844-ben szabályozták részletesen. Az egésztelkes jobbágyokat évente hat, a házatlan zselléreket pedig három gyalognap terhelte.

A dica-jegyzékekből tudjuk, hogy Tardot a XVI. században úrbéresek lakták, akik között telkes, féltelkes jobbágy és zsellér is található. A telkes jobbágyok aránya jórészt 70–80 % között mozgott, míg a zselléréké 20–30 % körül alakult. A XVII. században hasonló arányok jellemezték az úrbéres népességet.⁵²

A XVIII. században, az országban végbement népességnövekedés a társadalomban, jogi értelemben nem hozott változást. Tardot a XVIII. századi betelepülés után döntően szabad menetelű úrbéresek és taxások lakták.⁵³ Az örökös jobbágy legismertebb jellemvonása a szabad költözési jog hiánya, amely a XVI. század elejétől egy évszázad alatt fokozatosan teljesedett ki, de ennél többet is jelentett: elsősorban szoros személyi függést a földesúrtól. Az úrnak örökös jobbágyai felett korlátozott tulajdonjoga volt: eladhatta, eladományozhatta, zálogba vethette őket. A szabadmenetelűekre ez nem vonatkozott.

A taxás jobbágyok szabad költözési joggal rendelkeztek, a természetes szolgáltatások egészét vagy azok egy részét – elsősorban a robotot – évi fix pénzösszeg ellenében megváltották. Olyan volt ez, mintha bérleti díj ellenében művelték volna a jobbágytelket. A taxások azonban nem emelkedtek tiszta bérlői viszonyba, a földesúri joghatóság, a személyi függésnek örökös jobbágyi vagy lazább, szabadköltöző formája mindvégig rájuk nehezedett. Nevezték őket árendásoknak is. A nemesek és a nemtelenek legtöbbször ún. taxás szerződést kötöttek egymással, melynek értelmében a nemesi telek használatáért bizonyos pénzösszeget, taxát fizettek. Amíg ilyen irányú kötelességüknek eleget tettek, maradhattak a faluban. Ha elköltöztek, akkor az időközben felhúzott házaik, épületeik stb. után a földesurak kárpótlással tartoztak a taxásnak. Ezt az összeget az elköltözés bejelentése után 15 nappal kellett lefizetni. Amíg ez nem történt meg, a taxások a taxa fizetése nélkül bírhatták a javakat. Ha a taxások nem fizettek, a nemesség kérésére a szolgabíró tartott urasági törvényszéket a faluban, ahol megpróbálták rendezni a vitás kérdéseket. A megváltozott népesedési, gazdasági – a fellendülő árutermelés – és a stabilabb politikai viszonyok következtében a taxások társadalmilag lesüllyedtek, számuk csökkent. A folyamat Mária Terézia egységesítő úrbérrendezése zárta le.

51. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 4162/1825.

52. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dica- és dézsmajegyzékek Tardra vonatkozó adatai. ill. Maksay, 1990. 267.

Lásd még a Népesség száma és összetétele c. fejezetnél.

53. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXII. I. 311.

Tardon 1771. június 24-én szignálták az urbáriumot. A tardi határban az úrbéresek összesen 122 pozsonyi mérőre való belsőtelekkel, 2252 6/8 kat. hold szántófölddel és 241 embervágó réttel rendelkeztek. A falu úrbéres népessége összesen 99 szabadmenetelű jobbágyból, 22 házas és 11 házatlan zsellérből állt. 1771-ben a település egésztelkes úrbéresei a következő személyek voltak: Fejér János (2 telket bírt), Ábel Mátyás, Gál Pál, Juhász János, Csabradi András, Szolnoki György, Pelyhe Péter, Hajdú Pál, Tóth Márton, Pelyhe Mihály, Kormos Pál, Tardi István, Gál Jakab, Ináncsi Lőrinc, Tóth András, Ficzere János, Majoros Mihály, Juhász György, Dusza József, Ináncsi János, Váczi Mihály, ifj. Kis Mihály, Jó Jakab, Orosz Pál, Ónodi Pál, Dusza Gergely, Gál István, Pelyhe András, Burlyan János, Orosz András, Dusza István, Dusza Pál és Dersenyi Miklós. Féltelkesek: Majoros János, Novák István, Palócz György, Kocsis János, Tardi Péter, Kis Imre, Jakus János, Pelyhe János, Bocskei Samu, Bodnár Lukács, Hajdú György, Lévai Ádám, Hajdú András, Szemán János, Abóczki János, Sándor János, Sándor Mihály, Molnár Márton, Molnár Mátyás, Pongó Márton, Galambos János, Juhász Mátyás, Tardi Imre, Körömi András, Pap János, Kis Pál, öreg Kis Mihály, Szekeres Pál, Juhász Imre, Juhász Pál, Ináncsi András, Vágási Ferenc, Osika György, Lévai András, Orosz József, Szendrei Márton, Lévai János, Majoros László és Stephán János. Negyedtelkesek: Stephán Mihály, Vajdovits Jakab, Körömi István, Hajdú József, Galambos András, Pongó György, Vétsei György, Gombota András, Galambos Márton, Pelyhe Márton, Batzó Márton, Szombati György, Pongó Gáspár, Varga Márton, Orosz Mihály, Juhász István, Tengely János, Dudás Mihály, Kis János, Karkus János, Orosz György, Juhász András, Lukács József, Rontó József, Molnár József, és Molnár Jakab. Házas zsellérek: Juhász Ádám, özv. Varga Miklósné, Mondik Imre, Lévai Mihály, Sándor János, Ónodi István, Szemán Éliás, Somodi János, Nagy Pál, Ónodi Mihály, Szolnoki Mihály, Tóth György, Jó Pál, Vágási József, Zöld

Kereszt 66 Vezetékek Neve.	Jobbágy Helység Mikéntisége	Jobbágy Helység		Közmunka	Adózók				Hely. No.			
		Bérs	Közs.		Adózók							
					Házasp.	Úrbéres	Úrbéres	Úrbéres				
28 Gál János	1	2	56	4	52	104	1	1	2	2	12	26
29 Pelyhe András	1	2	36	4	52	104	1	1	2	2	12	26
30 Burlyan János	1	2	36	4	52	104	1	1	2	2	12	26
31 Orosz András	1	2	36	4	52	104	1	1	2	2	12	26
32 Pelyhe János	1	2	36	4	52	104	1	1	2	2	12	26
33 Dusza Pál	1	2	36	4	52	104	1	1	2	2	12	26
34 Dersenyi Miklós	1	2	36	4	52	104	1	1	2	2	12	26
35 Majoros János	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
36 Novák János	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
37 Palócz György	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
38 Kocsis János	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
39 Tardi Péter	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
40 Kis Imre	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
41 Jakus János	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
42 Pelyhe János	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
43 Bodnár Lukács	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
44 Hajdú György	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
45 Lévai Ádám	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
46 Hajdú András	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
47 Szemán János	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
48 Abóczki János	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
49 Sándor János	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
50 Molnár Márton	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
51 Molnár Mátyás	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
52 Pongó Márton	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13
53 Galambos János	1	2	18	2	26	52	1	1	1	1	6	13

Részlet Tard 1771. évi urbáriumából

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXII. I. 154.)

Mátyás, Galambos György, Galambos Mihály, Szemán György, Orosz Ádám, Kovács Mátyás, Serfőző János és Kis György. Háztalan zsellérek: Dudás Miklós, Szekeres Márton, Szekeres András, özv. Lévai Pálné, Brusinczkai Márton, Koczka János, Nagy András, Lingvai Mátyás, özv. Nagy Gergely, Kovács Gergely és Tóth Pál.⁵⁴

A település gazdagabb paraszti rétegét a 2 telket birtokló Fejér János és az egész telkes jobbágyok alkották. Számuk 32 volt. A féltelkesek 39-en voltak. A többiek telkiállománya már nehezen biztosította az azt használók megélhetését. A törvény szerint az 1/8 telket birtoklók zsellérnek számítottak, bár Tardon a zselléreknek még ekkora nagyságú telki állománya sem volt. A házas zsellérek mindössze átlag 2/4 hold szántófölddel rendelkeztek.

Egy egész jobbágyházhely után 28 hold szántóföld, 12 kaszáló rét járt, amit évente egyszer kaszáltak. (1 hold alatt kb. 1200 négyszögölt, illetve két pozsonyi mérőt értünk, míg a kaszáló értéke valamivel kevesebb, mint 1200 négyszögöl.)⁵⁵

Az úrbérrendezés nem jelenti azt, hogy az úrbéres viszony most már a paraszti népesség egészére kiterjedt volna. Voltak olyanok, akik kívül maradtak az úrbérrendezés keretein. Ilyenek voltak az uradalmi alkalmazottak, cselédek, majorsági zsellérek stb. Az ún. majorsági zsellérek – nemesi földön élven – mentesültek az urbáriális föld után járó állami terhektől, cserébe gyakran az úrbéresknél valamivel nagyobb földesúri terheket viseltek. Helyzetüket a földesúrral kötött (magánjoginak tekintett, egyedi) szerződés szabályozta. Számukra az 1787-es, első népszámlálás adataiból következtethetünk, amiből kiderül, hogy jóval többen voltak, mint az úrbéresek. A település férfi lakói közül 98 volt jobbágy, míg 103 zsellér. Mivel tudjuk, hogy az urbáriumban 33 zsellér volt feltüntetve, így a majorsági zsellérek száma 70 lehetett.⁵⁶

Jogállásukban érdemi változás 1848-ig az úrbéres- és a majorsági zsellérek esetében sem történt. Számuk azonban nőtt. 1848-ban 113 zsellér élt Tardon. A jobbágyfelszabadítás idején, 72 telken már 169 gazda osztozott.⁵⁷ Az urbárium nagy hiányossága jól látható; nem vette figyelembe a népesség számának növekedését. A felaprózódott porták egyre kevésbé tudták eltartani a tardi úrbéreseket.

A társadalom külön csoportját alkották a zsidók és a cigányok. Számuk azonban mindvégig jelentéktelen volt Tardon. A faluban a XIX. században jelent meg néhány zsidó család. 1851-ben 11-en voltak.⁵⁸ A cigányok jelenlétéről a községben 1755-től tudunk.⁵⁹ 1798-ban új telepesekként írták össze őket. Három család lakott ekkor a faluban: Lábás István, Lábás Mihály és Lakatos János familiája. Lakatos lakatos, míg a két Lábás kovácsmesterséget űzött.⁶⁰

II. József reformkísérletének összeomlása után a nemesség előjogai újra megerősödtek, és alapelemeiben az 1848. évi magyarországi polgári forradalo-

54. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. XXII. I. 154.

55. Bogdán, 1990. 295. és 345.

56. Danyi-Dávid, 1960. 46–47.

57. Fényes, 1851. II. köt. 178.

58. Fényes, 1851. II. köt. 178.

59. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. III. I. 753., 769. és 759/1753–1757.

60. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. 445/1798.

mig változatlanok maradtak. A nemes ember személyi sérthetlensége, a gyakorlatban csupán fikciót jelentő személyes felkelési kötelezettségének fejében élvezett adómentessége, a politikai jogképesség, mentessége a katonáskodás alól és 1844-ig a magasabb közhivatal viselés monopóliuma, a teljes jogú birtok bírhatóság lehetősége, a nemesi birtokot védő ősiség alapvető nemesi előjogok voltak Magyarországon. E jogok a hatalmas főúrtól a szegény bocskoros nemesig közösek és egyenlők voltak minden nemes számára. Persze az egységes nemesiség elve már az elv megfogalmazásától (1514) folyamatosan csorbát szenvedett.

Tardon az 1787-es népszámlálás adatai alapján mindössze 6 nemes férfi lakosa volt a falunak.⁶¹

A tardi nemesek összeírása 1825-ből és 1843-ból maradt fenn.⁶²

Az 1825-ös conscriptióban szereplő tardi nemesek: Alattányi Pál, özv. Alattányi Mihályné, özv. Csató János, Csató István, ifj. Csató János, özv. Csató Pálné, Horenák Ferenc, özv. Kiszely Józsefné, Kiszely József, Kiszely Ferenc, Kováts Bertalan, Sikur Ferenc és Zohonovits György plébános. Ezek közül az Allattányi és a Csató család volt a legrégebbi tardi nemesi família.⁶³

Az 1843-as összeírás a nemesek lakhelyét és jövedelmét is feltüntette. Tardon 18 nemest találtak. Sőregi Józsefnek (Cserépfalu), özv. Slektig Istvánnak (Miskolc), Kiszely Istvánnak (Kövesd), özv. Kiszely Józsefnénak (Keresztes) és Varsi Györgynek (Keresztes) csak szőlőbirtoka volt Tardon. Pirker László erri érsek mintegy 196 rénesforint jövedelmet adó birtokkal rendelkezett a faluban. Tardon lakott Getlery Antal tisztartó, Róth Antal ispán, Pap János írnok, Kiszely Ferenc, Alattányi István, Csató István, Csató András, Csató János, Gothard István jegyző és Sávoly József tiszteletes. Birtokkal csak az utóbb említett tardi pap rendelkezett.⁶⁴

A község egyedüli nagybirtokosa a Betsen lakó Coburg herceg volt. Az összeírás szerint 61 úrbéri házhelye, 110 zsellére, 1844 köből szántója, 140 köből rétje, 286 kapás szőlője, 70 köből erdője, 150 köből legelője, boltja, korcsmája, sörháza, pálinkafőzője volt Tardon. Összes jövedelme meghaladta az 5000 rénesforintot. A többi tardi nemesnek együttvéve csak kb. 250 rénesforint jövedelme volt Tardról.⁶⁵

Tardon láthatóan csak néhány birtoktalan nemes lakott, akiknek vagyoni, jövedelmi viszonyai semmiben sem különböztek a parasztságtól, a külső szemlélő anyagi kultúrájukban sem látott lényeges eltéréseket. Házaik építőanyaga, mérete, beosztása megegyezett a helybeli parasztházakéval. A nagy többség saját maga gondoskodott családjá megélhetéséről, legtöbbször a helyi uradalomban elhelyezkedve, oda elszegődve vagy értelmiségi állást betöltve a faluban. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás után ez a réteg beolvadt a felszabaduló parasztságba.

61. Danyi-Dávid, 1960. 47.

62. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/j. 6. d. 1625 és 1643-as nemesi összeírás.

63. Lásd a 81. oldalon.

64. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/j. 6. d. 1625 és 1643-as nemesi összeírás.

65. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/j. 6. d. 1625 és 1643-as nemesi összeírás.

A társadalom és a gazdaság jellemzői a kapitalizmus korában

A személyi szabadság megadásával együtt járó kötelező örökváltságot 1848 márciusában az országgyűlésen elfogadott és áprilisban szentesített törvények mondták ki (1848: IX–XIII. tc.). A kötelező örökváltság azt is jelentette, hogy az addig jobbágyparaszti használatban lévő földből az úrbéres, illetve az azt pótló szerződéssel birtokolt területek „elvesztéséért” a földesúrnak állami kárpótlást ígértek. Az önkényuralom első lépései közé tartozott az 1848 tavasza után hozott intézkedések hatályon kívül helyezése, ami azonban a jobbágyfelszabadítást nem érintette.

Mielőtt a település társadalmi tagozódását és gazdasági jellemzőit tovább vizsgálánánk, szükséges néhány dolgot felvázolnunk. A „jobbágy” fogalom helyébe lépő „paraszt” szó szűkebb értelemben foglalkozást jelöl: paraszt az, aki önálló mezőgazdasági termelésből él. E meghatározás alapján a földjét maga művelő kismanesség is betagozódott a parasztság felső rétegében. Ez áll Tardra is. Magyarországon a kortársak és a történészek is – eredete, lakóhelye, megélhetésének forrása, s nagyrészt életmódja és mentalitása alapján – a fogalmat tágabban értelmezve, a parasztság körébe számítják a mezőgazdasági bérmunkás rétegeket is.⁶⁶ Az analógia alapján a XIX. század második felétől Tard társadalmának döntő részét a jobbágyok, a zsellérek és a volt nemesek összeolvadásából létrejött parasztság alkotta.

A parasztbirtok felső határának a statisztikák a 100 kat. holdat tekintették. (A fölött úri birtokról beszéltek, bár ezerszámra voltak ennél több földdel rendelkező parasztnábobok és ennél kevesebbet bíró urak is.) A birtokos parasztság alsó határát az ötholdasoknál szokás meghúzni: ekkora terület mellett még lehetett a saját föld a megélhetés fő forrása. 1910-ben Magyarországon még mindig minden negyedik kereső (családtaggal együtt az összlakosság 38%-a) élt önálló mezőgazdasági kistermelésből. Az 1 millió 600 ezer családból álló parasztságot (családtaggal együtt 7 millió fő) nemcsak a birtoktalanoktól választotta el széles szakadék, de a kívülálló szemében többé-kevésbé egységes osztályt belülről is mély árkok szabdalják. A legfontosabb rendezőelv a birtoknagyság volt, de az állatállomány nagysága, a béres- vagy cselédtartás ténye, a gazdálkodás módja, az örökösödés rendje, a nemzetiség és a vallás szintén választóvonalat húzott. Az eltérő természeti adottságok és a piacra jutás különböző lehetőségei is hatalmas különbséget eredményeztek.⁶⁷

A jobbágyfelszabadítás lezárulásával a volt nemesi saját kezelésű birtok mellett a korábbi jobbágyparaszti telkek döntő többsége is polgári tulajdonúvá vált. A volt úrbéri telkek száma 72 volt, ami után összesen 2160 kat. holdnyi szántó, 900 kat. holdnyi rét, 900 kat. holdnyi legelőterület került a volt úrbéresek, azaz 169 gazda és 113 zsellér kezébe. A falu 9142 kat. holdnyi határából a belterületet, az utakat stb. leszámítva a többi föld majorság vagy egyházi tulajdonban volt.⁶⁸

66. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/j. 6. d. 1625 és 1643-as nemesi összeírás. ill. Fónagy, 2201. 181.

67. Fónagy, 2201. 181–182.

68. Fényes, 1851. II. köt. 178. ill. Pesty, 1988. 339.

1864-ben Szász Coburg Gotta August uradalma hat majorra oszlott: Klementina, Philippi, Augostána, Klotilda, Amália és Nagymajor. Mind a hat major szépen rendezett gazdasági épületekkel volt ellátva. A Klementinán egy díszes, emeletes gazdasági épület volt a központ, amit kert és fák vettek körül. A Nagymajorban volt a szeszgyár, annak közelében a kőbánya, ahol a szesz égetéséhez használatos szenet bányászták.⁶⁹ A pálinkafőzőben 12 állandó munkás dolgozott.⁷⁰

Az uradalom fokozatosan tért át a tőkés gazdálkodásra. A XX. század elején gépesítettsége már kielégítő volt. 1910-ben 4 lokomobilal, 5 járgánnyal, 3 cséplőszekrénnel, 17 vetőgéppel, 13 rostával, 134 ekével, 3 trieurral, 7 szecs-kavágóval, 30 boronával, 22 hengerrel és 75 igásszekérrel rendelkezett. Állatállománya 505 szarvasmarhából, 72 lóból, 4500 juhból állt. Gazdasági cselédjeinek száma 70 volt, akik a község határában szétszórta felépült tanyákon éltek családtagjaikkal, összesen közel 400-an.⁷¹

Az egyes tanyákon való megoszlásuk 1910-ben a következő volt. Klementina: 5 családház, 22 lakrész és 101 fő. Fülöptanya: 1 cselédház, 4 lakrész és 56 fő. Ágoston: 2 cselédház, 15 lakrész és 60 fő. Klotild: 1 cselédház, 8 lakrész és 35 fő. Amália: 1 cselédház, 2 lakrész és 23 fő. Nagymajor: 8 cselédház, 21 lakrész és 104 fő. Újhegypusztá: 1 cselédház, 4 lakrész és 9 fő. A gazdaság vezetői a nagyobb tanyákon, a cselédektől jobb körülmények között laktak, a számukra kialakított 5 épületben.⁷²

Az uradalom épületeiről az 1919-es vagyonelejtár alapján pontos képet kapunk.

A Nagymajor épületei: tisztalak juhhodállal, 4 cselédház olakkal kőből és téglából építve, faszindellyel fedve, kovácsműhely sertésóllal, kerékgyártó műhely és lakás, 2 disznóól, 2 juhhodály, 1 magtár és 2 góré. Fülöptanyán: cselédház kőből és vályogból, faszindellyel fedve, juhászlak és juhhodály. Amália: cselédház téglából és vályogból, cseréppel fedve és juhhodály. Klotild: cselédház téglából és vályogból, faszindellyel fedve, 1 magtár és 1 ököristállónak használt juhhodály. Ágostonmajor: tisztalak kőből, téglából és vályogból, faszindellyel fedve, 2 cselédház hasonló építőanyagokból, 2 magtár, 1 istálló és 2 juhhodály. Klementina: tisztalak kőből és téglából, palával fedve, 3 cselédház kőből és vályogból, zsidóval és szalmával fedve, 1 gépészlak, 2 gépszin, 1 malom szalmafeltáró és műhely épülettel, 1 mosókonyha, 1 jégverem, 1 kettős árnyékszék, 1 víztorony, 1 vízmű a réten, 1 ököristállónak használt juhhodály és 1 istálló magtárral.⁷³

Az uradalom holt leltárában minden eszközt és szerszámot feltüntettek. Ebből képet kapunk a gépészeti eszközökről, azok alkatrészeiről, a malom, a ko-

69. Pesty, 1988. 339.

70. Fényes, 1851. II. köt. 178.

71. Krajnyik, 1963. 10.

72. Krajnyik, 1963. 11.

73. B.-A.-Z. M. Lt. jelzet nélkül. Tard uradalmi épületeinek leltára 1919 januárjában. A leltár részletes feljegyzéseket tartalmaz minden épületre (állapot, méter, használhatóság stb.).

vácműhely, a kertészet, az istállók, az ólak, a magtár, a summások, az iroda stb. felszereléseiről, szerszámairól. Ebből a leltárból tudjuk, hogy a Klementinán mezei vasút is működött – amit valószínűleg ló vontatott – 46 kocsival és 6897 méter lefektetett sínnel.⁷⁴

Az uradalom Tardon 1919-ben 270 kat. hold 1505 négyszögöl rétből, 907 kat. hold 285 négyszögöl legelőből, 1 kat. hold 1415 négyszögöl szőlőből, 14 kat. hold 1031 négyszögöl kertből, 1623 kat. hold 978 négyszögöl erdőből és 165 kat. hold majör területből állt össze. Ehhez tartozott még 2960 kat. hold szántó, ahol – számos más növény mellett – leginkább búzát, kukoricát, árpát, csalamádét, cukorrépat, takarmányrépat, repcét és zabot termesztettek.⁷⁵

A Coburg hitbizomány még 1935-ben is a tardi határ szántóterületének (5149 kat. hold) közel felét (2150 kat. hold) birtokolta. A lakosok (2092 fő) birtokában 2999 kat. hold szántó föld volt. Egy-egy családra átlagban három holdnál alig valamivel nagyobb földdarab esett. A szűk határ a lakosok többségének nem biztosította a megélhetést, akik máshol vállaltak munkát. A kicsiny földterület napszámba küldte a település szegény lakosait.⁷⁶ 1935-ben a község összes területének 43,6 %-át tette ki a nagybirtok.⁷⁷

Tardi uradalom
Művelési térkép

Terület leltár.

Megnevezés	Terület	
	kat. hold	□
I. Szántóföld.		
a) Őszi:		
Búza	626	200
Répa	12	—
Repcé	116	120
Bükköny	—	—
Árpa	92	—
Lóhere	21	200
b) Tavaszi:		
Búza	20	200
Répa	—	—
Árpa	266	200
Zab	162	120
Tengeri	62	—
Bükköny	62	200
Lóhere	—	—
Lucerna	20	—
Baltacin	—	—
Köles	—	—
Biborbere	12	100
Csillagfű	—	—
Cukorrépa	166	—
Takarmányrépa	62	—
Cirok	—	—
Kender	—	—
Len	20	—
Tök	—	—
Dinnye	—	—
Nápralgó	—	—
Dokány	9	200
Cibria	—	—
<i>gyökér</i>	22	100
<i>gyökér</i>	162	—
<i>gyökér</i>	2	200
<i>gyökér</i>	22	100
<i>gyökér</i>	62	—
<i>gyökér</i>	22	100
<i>gyökér</i>	20	100

**A tardi uradalom
területi leltára 1919-ből**
(B.-A.-Z. M. Lt. jelzet nélkül)

74. B.-A.-Z. M. Lt. jelzet nélkül. Tard uradalmi holt leltára 1919-ből. A 14 oldalas leltár elemzésébe, a vagyontárgyak felsorolására itt nem vállalkozhattunk.

75. B.-A.-Z. M. Lt. jelzet nélkül. Tard uradalmi területi leltára 1919-ből. Az uradalom két világháború közötti neves intézője Jankó Béla volt. Csikvári, 1939. -191.-

76. Szabó, 1986. 25.

77. Balogh, 1965. 35.

**Tard mezőgazdasági népességének
földbirtokterülete és száma 1935-ben⁷⁸**

	A földbirtokok birtoknagyságcsoportok szerint								
	1 kat. holdnál kisebb		1–5	5–50	50–100	100– 500	500– 1000	1000 felett	össze- sen
	szántó- nélkül	szántó- földdel	kat. holdas						
földbirtok. száma	57	508	400	222	–	1	1	1	1190
%	4,8	42,7	33,6	18,6	–	0,1	0,1	0,1	100
földbirtok. területe	18	270	955	2231	–	131	641	3275	7521
%	0,2	3,6	12,7	29,9	–	1,7	8,5	43,4	100

A Nagyatádi-féle földosztás előtt a számok még kedvezőtlenebbek voltak. A földreform során ugyanis 382-en kaptak vagyonválság-földet 0,5–2 hold nagyságban. Ennek hatására ötszörösére nőtt a faluban az 1 holdon aluli gazdaságok száma, több mint kétszeresére a 2–3 holdas földdaraboké. Az életképes, nagyobb gazdaságok száma alig változott. A vagyonválság fizetési nehézségei miatt jórészt ők szereztek meg a kisebb birtokosoknak juttatott földeket is.⁷⁹

A XIX–XX. század fordulóján a község nagyobb gazdálkodója volt Auspitz Lajos (aki a hercegi hitbizomány bérlője volt), illetve Glüch Mór és Ede, akik 168 kat. hold bérelt földön gazdálkodtak.⁸⁰ Őket birtoknagyság szerint a 20–50 kat. holdnyi birtokkal rendelkezők követték, akik középparasztoknak számítottak. (Gazdagparaszti, 50–100 kat. holdnyi földterülettel rendelkező réteg Tardon nem létezett.) Néha ők is alkalmaztak egy-két cselédet, napszámost, s ez fontos megkülönböztető jegy volt a kisparaszsággal szemben. A település tekintélyesebb lakosai közé tartozott az ebbe a kategóriába sorolható néhány család.⁸¹

A kisparaszti rétegbe az 5–20 kat. hold birtokkal rendelkezők tartoztak. Életszínvonaluk tartalékok híján, a jó és a rossz termékek függvénye volt. Földjüket maguk művelték, sőt családjuk tagjai a szűkös megélhetésük biztosítása érdekében már kénytelenek voltak napszámosként vagy cselédként elhelyezkedni. Öntudatuk forrása az volt, hogy a maguk uraként éltek és dolgoztak. Korabeli becslés szerint egy átlagos 10 holddal rendelkező parasztcsalád jövedelme a városi szakmunkáséval állott egy szinten.⁸²

A falu paraszti rétegének munkáját nehezítette, hogy a földek – tagosítás hiányában – sok tagban, kis foltokban helyezkedtek el. Előfordultak 100–200

78. Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben, 1936. 226–227.

79. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 905/b. 1925-ös földbirtokrendezés. ill. IV. B. 819. 2418/1928. ill. Szabó, 1986. 26–27.

80. Magyar korona országainak mg-i stat. II. köt. Gazdacimtar, 1897. 564–565. ill. Krajnyik, 1963. 9.

81. Szabó, 1986. 50–53.

82. Takács-Kovács, 2002. 182. ill. Szabó, 1986. 57–64.

négyszögöl nagyságú darabkák is. Némelyik gazda csaknem ugyanannyi időt töltött azzal, hogy a földjei között járt, mint azok megművelésével. Egy 30 magyar holdas gazda földje 61 tagban egymástól nagy távolságra, a határ 23 dűlőjében feküdt. A két szélső föld távolsága 8 km volt. A legkisebb tag 25 négyszögöl, a legnagyobb 4000 négyszögöl, a nagy többség 400–600 négyszögöl nagyságú földdarab volt. A tagosítás elmaradásának oka az ahhoz szükséges pénz és szándék hiányában keresendő. Sokan gondolták úgy, jobb a több tagban lévő birtok, mert kevésbé van kitéve az időjárás szeszélyeinek, például a jég nem veri el egyszerre mindet.⁸³

Piacra csak a közép- és kisparasztok termeltek – leginkább élelmiszert –, de ez náluk sem volt általánosan jellemző.⁸⁴ Többnyire a gabonafelesleget adták el, a takarmányt az állatokkal etették meg, s az állatokból is a felesleget vitték piacra.⁸⁵ A tardiak a kövesdi, a keresztesi, ritkábban az egri, a miskolci vagy a geleji vásárokat látogatták.⁸⁶

Kisebb fokú polgárosodás a falu lakói közül a kisszámú értelmiségnél, a kereskedők mellett a közép- és kisparasztoknál figyelhető meg. Ide sorolható az a 8–10 vállalkozó is, akik a gazdálkodás mellett cséplőgépet, illetve traktort vásároltak, amivel bér munkát végeztek a többi gazdának. Simó Tibor a falu gazda elitjét a két világháború között 10–12 %-ra becsülte. A társadalom további egy-egyede olyan kisparasztokból állt, akik többé-kevésbé – ha leszorított igényekkel is – megéltek a saját gazdálkodásukból. Tard lakosságának kétharmada elégtelen földterülete miatt a földből nem tudott megélni. Arra kényszerült, hogy máshol vállaljon munkát.⁸⁷

A tardiak egy része a nagybirtok szorítása alatt már a jobbágyfelszabadítás előtt is kénytelen volt a falu határán túl munkát keresni magának. 1828-ból tudjuk, hogy a tardi zsellérek rendszeresen jártak idénymunkára, leginkább a Miskolc környéki szőlővidékre.⁸⁸ A jobbágyfelszabadítás után a Coburg birtok nem biztosított elegendő munkát a törpebirtokosoknak és a nagyszámú zsellérnek. A nagybirtok jórészt csak alkalmi munkát adott. A tardiak is kénytelenek voltak osztozni a mezőkövesdi és a szentistváni summások sorsában. A mezőgazdasági munkások több mint egyötöde volt gazdasági cseléd (22,2 %), háromnegyede (77,8 %) napszámos, részes vagy summás. Ezek számát szaporították az 5 kat. holdnál kevesebb földdel rendelkező munkavállalók és segítő családtagjaik, akikből mintegy 250–300-at sorolhatunk a rendszeres munkavállalók közé. A summások száma évente mintegy 180–250 főre volt tehető. A többiek részes, napszámos munkát vállaltak az uradalomban, illetve a faluban.⁸⁹

83. Szabó, 1986. 34–35. ill. Krajnyik, 1963. 11.

84. Szabó, 1986. 55.

85. Simó, 1983. 21.

86. Hankóczy, 1981. HOM. NA. 4320.

87. Simó, 1983. 21.

88. Balogh, 1965. 34.

89. Simó, 1983. 22–23.

A tardi parasztság nagy részét kitevő törpebirtokosokat (1–5 kat. hold föld) a tulajdonosi lét illúziója különböztette meg az 1 kat. holdnál kevesebb vagy a földdel egyáltalán nem rendelkező társaiktól. Náluk már legtöbbször csak a családfő vagy a feleség és a gyerekek művelték a földet, a nagyobb fiú, olykor a családfő napszámmal, aratással stb. teremtette elő a létfenntartási költségeket. Sokan külföldön, a kivándorlásban bízva keresték sorsuk jobbra fordulását.⁹⁰

Szabó Zoltánnál olvashatjuk: *„A falut nyáron úgy üríti ki a munka, ahogy a gazdag városokat üressé teszi a pihenés. Az átlagos tardi ember, részint odahaza Tardon, részint a nagybirtokon él. Amíg iskolába jár, házkörüli munkát végez és nyáron segít a családnak a mezei munkában. Szegényebeknél nagyon gyakori, hogy már hét-nyolc esztendőes gyerekek elszegődnek munkára a negyven filléres napszámért. ... Tizenhárom, tizennégy esztendőes korában már a falubeli fiatalok legnagyobb része távoli birtokra szegődik summásnak. ... A summásmunka a kicsi földdel együtt öröklődik, közben a föld egyre aprózódik, hozzápótolni nehéz idők és kicsi bérek idején nehezen lehet. ... Először mezőgazdasági munkások és csak aztán gazdák, a kicsi és sok darabra hullott birtokon.”*⁹¹

Tardi summások dolgoztak Bihar megyében, Székelyhídon, Gömörben, Beregben, Mosonban, Tolnában, Mezőhegyesen és a Dunántúl más településein is.⁹² Tard a XX. század elején már nem pusztán őstermelésből élő agrárfalu volt, hanem ún. „summásfaluvá” vált.⁹³

Egy-egy summás csapatba általában 20–30 ember tartozott. Az ilyen közösség vezetője volt az úgynevezett bandagazda, aki a többiek nevében a birtokossal, illetve annak megbízottjával megkötötte a szerződést. Ő volt az egyszemélyi felelős a munka elvégzéséért. Kora tavasztól késő ősziig, a betakarítás befejezéséig voltak távol, ahol a legkülönbözőbb munkákat végezték el. A keresetüket a csoport összteljesítménye szabta meg, nem az egyén által elvégzett munka. A férfiak bére közel egyharmaddal haladta meg a nőkéét. Szállásukul rendszerint egy nyáron üresen álló istálló szolgált. A summás csapat főznievaló nyersanyagot kapott, amelyből az általuk megválasztott szakács készítette el az ételt.

A summások alacsony bérük döntő részét élelmiszerben kapták meg. Sovány fizetség volt ez a hónapokon át, hajnaltól estig végzett munkáért, mely szervezetüket komolyan legyengítette. Általában nyolc-tíz kilót fogytak, mire visszajutottak falujukba.⁹⁴

Szabó Zoltán 1936-ban a következőket jegyezte le: *„A múlt évben 283 ember szerződött summásnak Tardról. Általánosságban évente háromszáz munkás megy el idegenbe. Ha ezekhez hozzávesszük a Coburg-birtokon foglalkoztatott 75 pár aratót és az egy évadban alkalmazott 110 napszámost,*

90. Krajnyik, 1963. 10. ill. Deák, 1965. 153–165.

91. Szabó, 1986. 29–31.

92. Szabó, 1986. 37–45. ill. Hankóczy, 1981. HOM. NA. 4320.

93. Simó, 1983. 23–27.

94. Szabó, 1986. 39–45. ill. Krajnyik, 1963. 12. A summások nehéz életére lásd a függelékben a tardi népballadát.

Tardi summások a Dunántúlon 1942-ben

(Fotó: Szikszai Imre tulajdona)

megkapjuk hozzávetőleges számát azoknak, akik nagybirtokon végzett munkával keresik kenyerük árát. Tardon 1935-ben körülbelül 540-en voltak, akik summás, arató vagy napszámos munkára szegődtek. E szám természetesen nem egészen pontos, hiszen akad több olyan falubeli, aki egy nyáron summás és arató, vagy

napszámos és arató munkát végez, tehát az előbbi összegzésben kétszer szerepel. E szám arról beszél, hogy Tard lakosságának negyed része, keresőképességének kétharmad része kénytelen idegenben végzett munkával keresni a kenyerét. Nagyságának teljes magyarázatát kapjuk, ha figyelembe vesszük, hogy a tardi birtokok 76%-a kicsiny törpebirtok. ... A lakosságból körülbelül 500 esik az életképtelen törpebirtokra. ... Tard, mint falu nem kigazdák, hanem időszaki mezőgazdasági munkások közössége.⁹⁵

Az évenkénti „elvándorlást és visszatérést” a határ szűkössége, a nagybirtok, az ipari és egyéb munkahely hiánya kényszerítette ki. A summások munkahelyükön nem egész évben, hanem csak tavasztól ősziig dolgoztak. Gyakran az egyik évben valamelyik uradalomban, a másik évben egy másik uradalomban. Mobilabbak voltak, mint azok a társaik, akik nem mozdultak a faluból, a helyi uradalomból. „Világot” láttak, más szokásokat ismertek meg, másképpen öltöztek, más dalokat énekeltek és városi munkaalkalomról álmództak.⁹⁶

A jobbágyság megszűnésével egyedül a gazdasági cselédek váltak oly módon bérmunkássá a mezőgazdaságban, hogy állandó, egész éves munkahellyel rendelkeztek.⁹⁷ Tardon a társadalomtól, a falutól meglehetősen elszigetelten, az uradalom majorjában éltek, gyakran több generáción keresztül. Többnyire állatgondozóként dolgoztak.⁹⁸ A fogatra és az emberi munkaerőre alapozott nagybirtokon szakmunkásra nemigen volt szükség. Azt a kevés mesterembert – akikre az uradalomban szükség volt – kívülről hozták be, vagy pedig több generáción keresztül örökölték az uradalmi kovács, bognár stb. mesterséget.⁹⁹

A cselédek élete és munkavégzése állandó és szigorú ellenőrzés alatt zajlott. Az 1876: 13. tc., az ún. „cseléd törvény” a cselédet gazdai hatalom alá rendel-

95. Szabó, 1986. 44–45.

96. Simó, 1983. 22–23.

97. Simó, 1983. 24.

98. Simó, 1983. 24.

99. Simó, 1983. 24.

te, megengedte a testi fenytését, gyakorlatilag lehetetlenné tette számára a munkaviszony felmondását az éves szerződés lejártáig. Az 1907: 44. tc., az ún. „derestörvény” orvosolta ugyan a polgári jogegyenlőség legsúlyosabb sérelmeit, de továbbra is korlátozta a cseléd személyes szabadságát. A gazdasági cseléd számára a munka gyakorlatilag azonos volt az étellel. Az állatokkal foglalkozók számára a pihenőnap ismeretlen fogalom volt, legfeljebb az udvaron vagy az istálló küszöbén átbeszélgetett szabad órákról lehetett szó.¹⁰⁰

A gazdasági cseléd ugyanakkor – mintegy cserébe az elvesztett személyes szabadságáért – legalább a létfenntartás feltételeinek minimuma felől biztosítva volt. Munkaadója fedelet adott feje fölé, s mivel kommenciójának (bérenek) túlnyomó részét természetben: élelmiszerben, ruházatban, tüzelőben kapta meg, legalább az éhenhalástól nem kellett tartania. Tardon az 1910-es években egy megbízható cseléd évi bére – ha élelmezést nem kapott – 400 korona körül mozgott. Egy cseléd évi élelmezése 600 koronát igényelt. A kézi napszám szokásos ára 12 korona volt.¹⁰¹

Bizonyos rangsorszerű megkülönböztetés náluk is mutatkozott, ami a munkakörből és a fizetségből adódott. Az uradalmi iparos: a gépész, a kerékgyártó és a traktoros előbbre való volt, mint a tanyagazda, a béresgazda és a számadójuhász. A kerülők, akik a határt járták és a napszamosokat ellenőrizték, utánuk következtek. Majd a juhászok jöttek, őket a kocsisok követték, akik között kiemelt személy volt a parádéskocsis. A mindenes, az intéző a házkörűli gazdaságban dolgozott. Jóval nehezebb sora volt a felsoroltaknál a béreseknek. Kevesebb volt a kommenciójuk, de a legtöbbet ők dolgoztak. Munkaidejük napkelvétől napnyugtáig, „látástól vakulásig” tartott. Az intéző és a cselédek teheneit, sertéseit a csordás és a kondás őrizte, akik a legelesettebbek voltak. Ez a sors általában csak annak jutott, akinek valami testi fogyatéka volt.

Bár formálisan a cseléd egy évre szegődött, többségük hosszú ideig, nem ritkán élete végéig ugyanannak az uradalomnak a szolgálatában állt. A summások valamivel szabadabban, ugyanakkor nagyobb egzisztenciális bizonytalanságban éltek. Az agrárproletariátus helyzetének nyomorúsága – a szegényes életviszonyok mellett – a kiszolgáltatottságban ragadható meg, amely a szegényparasztság számbeli szaporodásával még fokozódott. A munkáért, cselédhelyért, részes aratásért, téli favágásért sorban álló szegény ember mintegy zsellére (sok helyen így is hívták) lett a földbirtokosnak vagy a gazdag parasztnak.¹⁰²

A község társadalomrajzához tartozik a lakosság foglalkozás szerinti tagolódása is. A különböző foglalkozást, tevékenységet, falusi hivatalt betöltők egyéni portréi egy-egy színfoltját alkotják a társadalomnak. A lakosság nem paraszti vagy csak részben paraszti foglalkozást folytatók csoportjába tartoztak: az értelmiségiek, a boltosok, a mészáros, a kocsmáros, a jegyző, a pap, a kántor, a tanítók, az éjjeliőr, a kézművesek és a mesteremberek. Szabó Zoltán 1936-ban 4 kerékgyár-

100. Fónagy, 2001. 185.

101. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 8137/1918.

102. Fónagy, 2001. 185–186.

tóról, 2 asztalosról, 2 kovácsról és 1 csizmadiáról ír. Jövedelmük az iparból kevés volt, havi 12–25 pengő között mozgott. Csak az egyik kovács keresett a mesterségével jelentősebbnek számító összeget, kb. havi 40 pengőt. A falu asszonyainak télidőben a kézimunka hozott még valamit a konyhára.

A volt malom helye

(Fotó: Kovács Zs.)

A módosabb gazdák néha fuvarozással jutottak kiegészítő jövedelemhez. A tradicionális mezőgazdálkodást folytató Tardon a népesség túlnyomó hányada a XX. század első kétharmadában azonban mindvégig a mezőgazdálkodásban talált munkalehetőséget.¹⁰³

Az 1950-es évekig a foglalkoztatottság szerkezete Tardon alig változott. A közlekedésben, kereskedelemben és a közszolgáltatásban, de még az iparban is kevesen dolgoztak, a népesség eltartásában ezen ágazatok messze elmaradtak a kívánatostól. Foglalkozási átrétegződésről a XX. század első felében még egyáltalán nem beszélhetünk. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy 1949-ben a mezőgazdaságból élők aránya még mindig kiugróan magas volt, több mint 91 %, ami közel háromszorosán túlta felül a korabeli országos átlagot.¹⁰⁴

Tard népességének népgazdasági ágankénti megoszlása

év	mezőgazd.		ipari		közlekedés		keresked.		egyéb		összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
összes népesség												
1900	1832	90,9	87	4,3	9	0,4	8	0,4	80	4,0	2016	100
1930	2092	90,3	106	4,6	6	0,3	18	0,7	95	4,1	2317	100
1941	2071	90,8	113	5,0	10	0,4	19	0,8	68	3,0	2281	100
1949	2080	91,3	88	3,9	19	0,8	55	2,4	37	1,6	2279	100
1960	1509	64,7	638	27,4	37	1,6	24	1,0	123	5,3	2331	100
kereső népesség												
1900	748	90,1	28	3,4	2	0,2	7	0,9	45	5,4	830	100
1930	876	91,3	38	4,0	3	0,3	5	0,5	38	3,9	960	100
1941	953	93,1	35	3,4	4	0,4	5	0,5	27	2,6	1024	100
1949	1001	91,5	38	3,5	8	0,7	22	2,0	25	2,3	1094	100
1960	944	72	279	21,3	17	1,3	13	0,9	59	4,5	1312	100

103. Szabó, 1986. 28–29.

104. Varga, 1970. 588. Táblázat adatai uo.

A II. világháború előtt néhány zsidó élt a faluban, akik nehezen integrálódtak be a tardi társadalomba. A lakosokat antiszemitizmus jellemezte, de szerették azokat a zsidókat, akiket ismertek.¹⁰⁵ A társadalom külön csoportját alkották a cigányok is. Néhány teknővájó cigány élt a faluban, akiket az 1910-es években telepítettek be.¹⁰⁶ Számuk azonban soha nem volt jelentős. Tardon napjainkban nem él cigány.¹⁰⁷

A határ nagy részét korszakunkban mindvégig a szántóföld tette ki. 1865-ben részesedése az összes földterületből 59,8 % volt, ami 1935-re folyamatosan nőtt, megközelítette a 70 %-ot. A rét és a legelő együttes részesedése 1865-ben volt a legnagyobb (32,9 %), ami ezt követően folyamatosan csökkent, 1935-ben már csak 20,6 %-át adta a falu mezőgazdasági területének. Ezek a szám adatok a növénytermesztés elsődlegességére, az állattenyésztés háttérbe szorulására hívják fel a figyelmet.¹⁰⁸

Tard határának művelési ágak szerinti felosztása

művelési ág	év (kat. hold/%)									
	1895		1913		1935		1962		1966	
szántó	5251	69,9	5122	67,8	5234	69,6	4757	63	4560	64,8
kert, gyümölcs	109	1,5	114	1,5	119	1,6	130	1,7	375	5,3
szőlő	-	-	75	1	148	2	120	1,6	130	1,9
rét	312	4,2	314	4,2	328	4,4	306	4,1	241	3,5
legelő	1410	18,8	1411	18,7	1221	16,2	1374	18,2	959	13,6
mezőg. ter.	7082	94,4	7036	93,2	7050	93,8	6687	88,6	6265	89,1
erdő	214	2,8	214	2,8	205	2,7	441	5,8	432	6,1
nádas	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
műv. alól kivett	213	2,8	299	4	266	3,5	420	5,6	340	4,8
összesen	7509	100	7549	100	7521	100	7548	100	7037	100

Tardon és a Bükkaljához tartozó településeken a XIX. század második felében az állattenyésztés és a szántógazdálkodás arányát a piaci kereslet változásai és az exportigények szabályozták. A XIX. században – a gabona konjunktúra hatására – a vidék termelése megváltozott: a szántóföldi gazdálkodás (búza-, rozs-, árpa- és zabtermelés) gyorsan terjeszkedett a legelők rovására, ami Tardon is megfigyelhető. A földet továbbra is háromnyomásos rendszerben hasznosították. A táj gazdasági központjai a mezősegi piac- és vásárhelyek (Mezőcsát, Mezőkeresztes, Mezőkövesd, Mezőnagymihály és Ónod) voltak. A XIX. század második felében a szántógazdálkodás jelentősége az állattenyésztés fölé emelkedett. A feltört le-

105. Szabó, 1986. 24.

106. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 2208. és 2573/1915.

107. Kertesi-Kézdi, 1998.

108. Mezőgazdasági stat. adatgy. 1870–1970. Földterület, é. n. 110. ill. Frisnyák-Boros, 1986. 281.

gelők néhány évig gazdag termést adtak, de a modern agrotechnikai módszerek hiánya és a termőföld elaprózódottsága miatt a termelés visszaesett, és a mezőgazdasági népesség egyre jobban differenciálódott. Az elszegényedett parasztokból – mint korábban láttuk – Tardon is létrejött a mezőgazdasági vándormunkások, a „summások” sajátos rétege.¹⁰⁹

A faluban a háromnyomásos rendszer szigorú kötöttségeit a XIX. század végén megjelenő pillangós növények (pl. lóhere) kezdték kikezdeni. Az egyre kisebb földdel rendelkező gazdák a megismert takarmánynövényeket csak az ugar rovására tudták hasznosítani. A határban a XX. század első felében leginkább búzát, kukoricát, árpát termesztettek. Jelentős volt a takarmánynövények, a hüvelyesek közül a lencse és a borsó, a burgonya, a bab, a tök és a fejeskáposzta termesztése.¹¹⁰

A szőlőművelésnek nagy hagyománya volt a községben. Az éghajlati- és talajadottságok kedveztek termesztésének, a XIX. századi filoxéra azonban teljesen tönkretette azokat. Az újra telepítés az 1910-es évektől indult meg, jórészt igénytelenebb, direkt termő fajokkal. A gazdaságban kiegészítő szerepe volt – bár időnként nőtt a jelentősége – a gyümölcsstermesztésnek. Tardon főleg szilvafákat ültettek.¹¹¹

Tard főbb növényeinek vetésterülete (év/hektár)¹¹²

	1936	1937	1938	1948	1962
gabonafélék					
búza	851	841	914	1057	700
rozs	150	99	123	3	17
őszi árpa	-	-	-	12	40
tavaszi árpa	420	437	384	408	188
zab	66	97	64	5	16
kukorica	503	498	444	738	874
hüvelyesek					
borsó	46	52	89	28	168
bab	-	-	-	-	33
lencse	272	334	307	1	35
ipari növények					
cukorrépa	23	33	35	10	18
dohány	-	-	-	31	4

a táblázat folytatása a következő oldalon

109. Frisnyák-Boros, 1986. 284–286.

110. Növénytermesztés, 1976. I. köt. 272–274. és II. köt. 296. ill. Szabó, 1986. 25–26.

111. Frisnyák-Boros, 1986. 284. ill. Szabó, 1986. 47.

112. Növénytermesztés, 1976. I. köt. 272–274. és II. köt. 296.

	1936	1937	1938	1948	1962
napraforgó	26	25	17	243	155
olajlen	-	-	-	1	-
mák	26	25	17	1	1
rostkender	12	13	10	10	-
takarmánynövények					
lucerna	110	116	111	68	57
vöröshere	22	-	-	1	57
zabosbükköny	275	264	283	94	11
csalamádé, silókukorica	79	71	70	59	98
bíborhere	-	-	-	-	-
takarmányrépa	47	51	53	17	13
egyéb takarmánynöv.	21	2	-	135	116
burgonya	24	25	25	32	4
zöldségfélék					
zöldborsó	-	-	-	1	-
sárgadinnye	-	-	-	1	-
görögdinnye	-	-	-	1	-
egyéb zöldség	-	-	-	-	36
egyéb növények	-	12	2	4	8
bab	150	156	133	-	-
tök	161	157	133	-	-
fejeskáposzta	23	20	17	-	-

Az egyes növények átlagtermésére 1935-ből van adatunk. A hektáronkénti átlagtermés búzából 5,4, rozsból 2,8, burgonyából 35,8, míg lencséből 2,9 mázsa volt. Ugyanezen növényeknél 1957-ben a következő terméseredmények voltak: búza 7,6, rozs 2,7, burgonya 38 és lencse 3 mázsa.¹¹³

Tardon a nagyállattartásban a szarvasmarha- és juhtenyésztés volt a meghatározó. A szarvasmarhák közül a jobban tejelő és nagyobb hústömeget adó piros-tarka fajok csak lassan terjedtek el. A magyarfajta állatok még a század közepén is meghatározó számban voltak jelen a községben. Az igaerő nagy részét a XX. század első felében még a szarvasmarhák biztosították. A XX. század végére tartásuk teljesen visszaszorult. A juhtenyésztésben a magyar racka fajtát – amelynek hosszú gyapja különösen alkalmas volt erős, tartós anyag szövésére – már a XX. század elején teljesen kiszorította a sokkal finomabb gyapjút adó, végző fokon spanyol eredetű, rövid szőrű merinó juh. A juhtenyésztés az 1930-as évektől esett vissza. Növekvő számban tenyésztettek a lakosok sertést. A disznók között a fehér szőrű mangalica volt az uralkodó fajta. Ez a zsírsertés jól bír-

113. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836.

ta a szabadban való tartást, éppen úgy, mint a messzebb lévő vidékre telerést. Nagyobb állományuk az 1930-as és az 1960-as években volt. Utóbb számuk visszaesett, de a házi sertéstartás ma is gyakori a faluban. A lóállomány meglehetősen vegyes képet mutat. A fajlovak tenyésztésére nem igen fordítottak gondot. Leginkább a magyarfajta volt az általánosan tartott ló. Feltűntek a hidegvérű lovak is, de tartásuk nem vált általánossá. A lótenyésztés és -tartás a XX. század második felében teljesen eljelentéktelenedett, a század végére gyakorlatilag megszűnt. Kecske-, bivaly- és számártartásról csak a XIX. század végén beszélhetünk néhány családnál. A baromfitartásban a tyúk és a liba tartása dominált. Néhány család időnként nyúlartással és méhészkedéssel is foglalkozott.¹¹⁴

Tard állatállománya a XX. században

állat fajta	év/db							
	1895	1911	1935	1942	1962	1966	1972	1981
szarvasmarha	1027	818	1271	1458	712	917	406	160
magyar	986	670	401	313	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
piros tarka (szimentáli)	31	128	398	609	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
borzderes	2	11	2	1	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
sertés	793	269	1957	1657	1369	1932	1335	1008
zsírfajta	n. a.	-	1635	1655	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
hús fajta	n. a.	269	322	2	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
ló	492	410	383	291	124	57	3	3
melegvérű	n. a.	n. a.	334	277	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
hidegvérű	n. a.	n. a.	49	14	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
juh	4007	5291	1295	1676	380	1650	50	19
merino	n. a.	5291	1295	1671	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
egyéb	n. a.	-	-	5	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
bivaly	14	16	10	2	n. a.	-	-	-
számár	3	-	2	-	-	-	-	-
kecske	17	-	2	2	-	-	4	-
méh családok	87	n. a.	145	n. a.	n. a.	155	261	174
baromfi	796	n. a.	2185	n. a.	n. a.	2732	21785	15212
tyúk (gyöngy)	n. a.	n. a.	1349	n. a.	n. a.	2400	20560	13976
liba	n. a.	n. a.	832	n. a.	n. a.	248	1046	396
kacsa	n. a.	n. a.	-	n. a.	n. a.	84	176	819
pulyka	n. a.	n. a.	4	n. a.	n. a.	-	3	21
házi nyúl	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	291	n. a.

114. Mezőgazdasági stat. adatgy. 1780–1971. Állattenyésztés. III. Községsoros adatok, 1972. 4–7. köt. ill. Ált. mg-i összeírás, 1972. ill. Mg-i összeírás, 1981. ill. Varga, 1970. 588–589. Táblázat adatai uo.

A község állatállományát még a XX. század első felében is számos járványos betegség tizedelte, amelyeket csak a század utolsó évtizedeiben számoltak fel végérvényesen.¹¹⁵

A gazdák állataikat a hegyi jellegű közlegelőkön legeltették, amelyek a Köz-birtokossági Legeltetési Társulat kezében voltak. Területük 607 kat. holdat tett ki, ami megegyezett a volt úrbéres legelővel. Vízmosásokkal erősen szabdalt, igazából csak a nyár első két hónapjában lehetett használni.¹¹⁶ A legeltetési társulatnak 779 tagja volt, akik közül 12 fő nem volt tardi lakos.¹¹⁷ A legelőt 1912-ben fel akarták osztani, de az ötlet végül nem valósult meg.¹¹⁸

Társadalmi és gazdasági sajátosságok a II. világháború után

A II. világháború után a falu megtartotta agrárjellegét. A földreform következtében a birtokmegoszlás arányai nem sokat változtak, de nőtt a birtokosok száma. 1949-ben az önálló keresők közül 1 kat. hold alatti földdel 6, 1–10 kat. holddal 512, 10–50 kat. holddal 64 fő rendelkezett. 1941-ben ugyanezen kategóriáknál 5, 303 és 37 fő volt található.¹¹⁹

A földosztás során a helyi Földosztó Bizottság a szomszédos községek hasonló bizottságaival megállapodást kötött arra vonatkozóan, hogy mekkora földterülettel alakuljon meg a község déli határában elterülő Klementina és Fülöptanyákon az állami gazdaság, valamint a község északi határában a Dél-Borsodi Állami Erdőgazdaság. Felosztásra került a község határában a hercegi hitbizományi birtokból 3280 kat. hold 50 négyszögöl. Ebből a birtoktestből Tard községnek kiosztott terület 1945 kat. hold 615 négyszögölt tett ki. A mezőkövesdi földhöz jutottak 390 kat. hold 418 négyszögöl, a cserépváraljaiak 758 kat. hold 1108 négyszögöl, az erdőgazdaság 185 kat. hold 1109 négyszögöl földterületet kaptak.¹²⁰

Földosztás után pedig a Partunk es Kormányuk felosztotta a földet es azo lett a föld aki azt megművelte. A községünk is nagy változásban ment át est minden dolgozó paraszti jól tudja, hogy a földosztás után mennyi lakóház épült a községünkben kb. 250 új lakoh. épült.
Jól tudjuk kedves elvtársak tovább me. nve, hogy mit kapott községünkben útdozsági vonatkozásban: 1./ A földosztás amiből kb. 400 dolgozó paraszti kapot földet.

1955-ös tanácselnöki beszámoló részlete a földosztásról

(B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 1. d.)

115. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 182/1911. ill. 4282., 4698. és 2265/1913. ill. 6396/1914. ill. 2966/1915. Az állatállományt sújtó járványos megbetegedésekkel kapcsolatos források felsorolását még hosszan folytathatnánk, egészen a XX. század közepéig.

116. B.-A.-Z. M. Lt. V. 214. 1. d. 1107/1944. Van adatunk arra, hogy a közlegelő egy részét időnként bérbé adták a legeltetési társulaton kívüli gazdáknak: B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 818. 2474/1920.

117. B.-A.-Z. M. Lt. VI. 101/b. 328/2. A legeltetési társulat költségvetésére: B.-A.-Z. M. Lt. XXI. 109. 3386/1948.

118. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 1465., 1662. és 5670/1912. ill. 3503/1913.

119. Simó, 1983. 28.

120. Krajnyik, 1963. 23–24. Lásd még: Pestovics, 2000. 246–248.

Az 1945. évi földreform tardi adatai¹²¹

juttatott gazd. nagysága (kat. hold)	juttatásban részesült		juttatott földterület	
	fő	%	kat. hold.	%
0–1	30	7,9	27	1,9
1–3	120	31,6	249	17,3
3–5	144	37,9	591	41
5–8	71	18,7	433	30
8–10	12	3,1	108	7,5
10–15	3	0,8	34	2,3
összesen	380	100	1442	100

**A mezőgazdasági népesség megoszlása
a XX. század közepén Tardon¹²²**

népesség csoport	1941				1949			
	összes nép.		kereső nép.		összes nép.		kereső nép.	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1 kat. hold alatt	159	7,7	77	8,1	20	1,0	6	0,6
1–5 kat. hold	791	38,2	402	42,2	681	32,7	330	29,9
5–10 kat. hold	349	16,9	171	17,9	1016	48,8	481	48,1
10–20 kat. hold	147	7,1	66	6,9	245	11,8	125	12,5
20–100 kat. hold	30	1,4	14	1,5	22	1,1	12	1,2
100 kat. hold fölött	-	-	-	-	-	-	-	-
együtt	1476	71,3	730	76,6	1984	95,4	954	95,3
egyéb őstermelő	-	-	-	-	-	-	-	-
gazdasági tisztviselő	8	0,4	3	0,3	5	0,2	1	0,1
gazdasági cseléd	278	13,4	79	8,3	24	1,2	12	1,2
gazdasági munkás, napszám.	309	14,9	141	14,8	67	3,2	34	3,4
egyéb mg.-i főogl. együtt	595	28,7	223	23,4	96	4,6	47	4,7
összesen	2071	100	953	100	2080	100	1001	100

A nagybirtok felosztásával a mezőgazdasági cselédeknek, az uradalomban dolgozó részes munkásoknak és summásoknak megszűntek a munkavállalási lehetőségeik. Több mint kétszázal nőtt a birtokosok száma, ami azt jelentette, hogy a mezőgazdasági munkavállalók száma ennyivel csökkent. A földreform következtében a legnagyobb növekedés az 1–8 kat. holdas kategóriában tör-

121. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836.

122. Varga, 1970. 588.

tént. Az elaprózódott kisbirtokok – tőke és mezőgazdasági eszközök hiányában – kezdetben nem tudták kihasználni a háborús éveket követő konjunktúrát. A falu az ötvenes évekre közelítette meg a háború előtti termelést, de a kezdeti fellendülést visszavetették – mint az országban mindenütt – az állami terménybegyűjtés, a beszolgáltatás terhei. A mezőgazdasági termelés 1951-ben 10%-kal meghaladta az 1934–38-as évek átlag termését, ugyanakkor árutermelésben alatta maradt, annak csupán 93%-a volt.¹²³

A túlzott terhek, a mesterségesen szított osztályharc Tardon is a földek elhagyásához, a mezőgazdasági termelés és az élelmiszerellátás visszaeséséhez, a jegyrendszerhez, a parasztság zaklatásához, tömeges törvénytelen ségekhez, sőt olykor emberölésekhez vezetett.¹²⁴ Emiatt egyre többen az iparban keresték boldogulásukat.

A tardi társadalom nem kis konfliktusokkal, megrázkódtatásokkal jutott el a mezőgazdasági szövetkezetesítéshez.¹²⁵

A szocializmus alapjainak lerakása megkívánta a mezőgazdaság szövetkezetesítését. Még 1948 nyarán megkezdődött e téren a fordulat. A korábbi agrárpolitikai törekvésekkel – amelyek a kisgazdaságok támogatását célozták – fokozatosan felhagyva, 1949 folyamán megindult a gyors ütemű szövetkezetesítés. Kezdetben elsősorban a földtelen vagy nagyon kevés földtulajdonú parasztok alakítottak szövetkezetet. Egy 1948. december 18-ai kormányrendelet a termelőszövetkezeti csoportok három típusának megalakítását tette lehetővé.

Az I. típusú vagy táblás termelőszövetkezeti csoportnál a szántást és a gépi vetést a vetésforgó alapján a tagok közösen végezték. Az intézőbizottság állapította meg, hogy mely táblákat kell trágyázni, és ahhoz az egyes tagoknak mennyi istállótrágyát kell rendelkezésre bocsátani. A műtrágyát közösen szerezték be. A további művelés ezután már egyénileg történt, az egyes táblákon belül (sorshúzással) olyan nagyságú területeket jelöltek ki, amennyi a jóváhagyott vetésterv alapján az egyes tagokat földterületük arányában megillette. A betakarított terménnyel mindenki maga rendelkezett, de a közös költségekhez a tagoknak földterületük arányában hozzá kellett járulniuk.

A II. típusú vagy átlagelosztású termelőszövetkezeti csoport a gazdálkodás formáját tekintve sokban hasonlított az I. típusú csoport működéséhez. A lényeges különbségek: a cséplés mindenképpen közös szerűn történt, továbbá a földterület arányában viselték a közös költségeket és ennek megfelelően osztozkodtak a megtermelt terményeken is, de „oly módon, hogy minden tag az öszttermelésből átlag szerint” részesedett. Ellentétben az I. típussal, itt már közös kockázat alapján, a szövetkezeti öszttermelés átlaga szerint osztották szét a jövedelmet.

A III. típusú csoportnál az első két típussal szemben, ahol a kollektív gazdálkodás nem feltétlenül terjedt ki a tagok összes földterületére – másfél hold háztáji kivételével –, a közös termelést az összes saját vagy bérelt földön végezték. A

123. Simó, 1983. 28–29.

124. Simó, 1983. 30.

125. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. 1. 1952. máj. 5.

Sor. szám	Tervező szövetkezeti csoport tagjainak név és jogcíme	A tsz-be bevitt ingatlan			Birtoklás fajlagos jegyzéke	7. sz. tábl.
		terület Kö. m.²	min. ag.	dűlő		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
		I. Róza				
	Tsz. "Róza Ferenc" tsz.		Szék. Rét Kert			135 darabban
	Összesen:	113	1400			
		II. Róza				
1.	Csere József 1/2 és f.é. Károlyi Júlia 1/2 60/b. sz.	8	312 400 370	Szék. Rét -	Szék. Rét Kert Biológia	til. -- --
2.	Dr. Szelek Jánosné sz. György Pirosh Köztel.	3	88 7 1483 606	Szék. Rét	Kert Biológia Biológia	til. -- --
3.	Hájos Károly 1/2 Hegedűs Ernőné 1/2 103/b. sz.	6	1191 550 220	Szék. Rét	Szék. Biológia	til. --
	Hájos Károly 1/2		774	Szék.	Földművelés	
4.	Dr. Csere József 1/2 és f.é. Károlyi Júlia 1/2 60/b. sz.	1	1587 606	Szék. Rét	Szék. Biológia	til. --
5.	Dr. Szelek Jánosné 1/2 és f.é. Károlyi Júlia 1/2 60/b. sz.	1	626 414 937	Szék. Rét	Földművelés Földművelés	til. -- --
6.	Tóth Sándor 1/2 és f.é. Hegedűs Ernőné 1/2 103/b. sz.	1	676 538 575 225	Kert Szék. Rét	Szék. Biológia Biológia	til. -- --
	Összesen:	31	776			22 db.

A Róza Ferenc tsz-be került ingatlanok összeírásának részlete 1950-ből

(B.-A.-Z. M. Lt. VI. 101/b. 140/1950.)

fennmaradó részt részletekben kifizették a tagoknak. Minden munkát közösen végeztek, amit munkaegységben mértek. A tiszta feleslegből a tagok túlnyomórészt végzett munkájuk arányában részesedtek, a bevitt föld csak a földjádék fizetésénél játszott szerepet. (A földjádék vagy a rendeletekben meghatározott kishaszonbérrel – holdanként 1–1,5 mázsa búzával – vagy a csoport közgyűlésének döntése szerint a tiszta jövedelem maximum 25%-ával volt egyenértékű.)¹²⁶

A szövetkezeti mozgalom elődjének tekinthető Hangya Szövetkezet a II. világháború után Földműves Szövetkezetté alakult.

1950 nyarán két tsz jött létre a faluban: a III. típusú Róza Ferenc 21 taggal és a II. típusú Új Világ 18 taggal. A Róza Ferenc tsz 115 kat. hold 1400 négyszögölnyi, míg az Új Világ tsz 113 kat. hold 143 négyszögölnyi területen kezdte meg a közös gazdálkodást.¹²⁷

126. Honvári, 1997. 524–525.

127. B.-A.-Z. M. Lt. VI. 101/b. 141/1950. Kimutatás a tsz csoportok birtokában lévő ingatlanokról és földekről.

csoportba be kellett vinni az igavonó és a háztartási szükségletet meghaladó haszonállatokat, továbbá az értékesebb mezőgazdasági eszközöket (szekeret, vetőgépet, ekét, boronát stb.) is. A félreértések elkerülése végett egy 1951. évi földművelésügyi miniszteri rendelet pontosan meghatározta, hogy mi tekinthető a családi szükségletek kielégítésére szolgáló haszonállatnak. Ezek után a tsz-tag a háztájiban tarthatott egy tehenet, egy növendék marhát, öt juhot vagy kecskét, egy vagy két sertést, korlátlan számú baromfit, méhet és házinyulat. A bevitt vagyontárgyak értékének egy része az oszthatatlan szövetkezeti közös vagyonba került, míg a

Az Új Világ tsz neve néhány hónap múlva Rákóczi Ferencre változott, első típusú besorolást kapott¹²⁸

A két tsz-ben a szövetkezeti gazdálkodás kezdetleges volt. A tagok a párttagok, a tanács és a földműves szövetkezet vezetői közül kerültek ki. Az I. típusúba a régebbi kisbirtokosok, a III. típusúba az egykori agrárproletárok csoportosultak. A két tsz között gyakori volt az ellentét. Együttes földterületük 425 kat. holdra nőtt, amelyből 310 kat. hold állami tartalékföld volt. A község életében a tsz-eknek nem volt komoly szerepe.¹²⁹ A tagok száma 1952-ig nem nőtt, hanem csökkent.¹³⁰ A tsz-ek 1951-ben 165 kat. holdnyi birtok összevonásával kisebb tagosítást hajtottak végre, de a termésátlagok szerények maradtak.¹³¹

1952-ben felsőbb utasításra megindult a falu szocialista községgé való átszervezése. 1952. február 28-ig a lakosok 80%-a kényszerűségből belépett a termelőszövetkezetekbe. Ugyanekkor egy új tsz is megalakult, a Béke tsz. A Rózsa Ferenc tsz elnöke Gaál Gyula, egykori szegényparaszt, a Rákóczi tsz-é Gaál Ignác, volt középparaszt, a Béke tsz-é Dusza Kálmán, volt szegényparaszt lett. A szétszórt birtokokon a közös gazdálkodás számos akadályba ütközött, ezért a három tsz kérte a Tardon addig még soha végre nem hajtott tagosítást. Ehhez a kérelemhez csatlakozott a volt uradalmi birtokon létrejött Klementina Állami Gazdaság és a Dél-Borsodi Állami Erdőgazdaság. A kérelmet a Földmü-

Sor- szám	Tervezői és vezetői név és jogcíme	A tsz-be bevitt ingatlanok			Birtoklás (használat) jegyzéke	Tervező	
		terület Kk. m.é.	előző- tag	dűlt			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
	Tardon "Új Világ" tszcs.	114 2 60 69 38 15	1352 925 365 419 878 1403	Szék Kert Rizs Fűszér Erdő Földművelés			156 használat.
	Összesen:	301	630				
	Petrák Vilmos 1/2 és fél. Stefán Margit 1/2 Nagygyajtor	1 2	315 1200 300 995 1365 1270	Rét Szék Rizs Rét Erdő Szék	Széktermes Szegény Széktermes Fűszér "	tel. "	
	Stefán Júlia né. Petrák Annával 1/2 Petrák Vilmosnál és Stefán Margit 1/2	2	44	Szék	Széktermes	tel.	
	Petrák Margit 1/2 Nagygyajtor	1	105 1125 320 196 500 785	Rét Szék Rizs Rét Szék Fűszér	Széktermes Szegény Széktermes Fűszér "	tel. "	
	Tóth József 1/2 és fél. Nagy Júlia 1/2 Nagygyajtor	1	1280 1480 250 1285 75	Szék Rét Fűszér Szék	Szegény Széktermes Fűszér "	tel. "	
	Tóth József b. és fél. Petrák Annával 1/2	2	1230 850 300 1055 855	Szék Rét Erdő Szék	Szegény Széktermes Fűszér "	tel. "	
	Tóth József né. Petrák Annával 1/2 Nagygyajtor	1	264 430 154	Szék	Széktermes Fűszér Rizs Més szállítás	tel. "	
	Összesen:	31	515				27 db.

Az Új Világ tsz-be bevitt ingatlanok összeírásának részlete 1950-ből

(B.-A.-Z. M. Lt. 101/b. 141/1950.)

128. Krajnyik, 1963. 24.

129. Krajnyik, 1963. 24.

130. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. 1. d. 11-3/1952.

131. Tóth, 1952. ill. Krajnyik, 1963. 24.

velési Minisztérium elfogadta, s létrehozta a Földrendező Bizottságot, melynek elnöke Komáromi Dezsőné tanácselnök, helyettese Körmendi Zoltán mérnök lett. A bizottság tagja volt: Gaál Gyula, Dusza Kálmán és Gaál Ignác. A bizottságban az állami gazdaság, az erdőgazdaság, a mezőnyáradí gépállomás és a helyi földműves szövetkezet is képviseltette magát.¹³²

A teljes tagosítás munkálatai 1952. március 4-én fejeződtek be, amelynek során a szomszédos községekkel (Bogács, Tibolddaróc, Cserépfalu, Cserépvár-
alja és Mezőnyárad) földcserékre került sor. A tagosítás során létrejött birtoktes-
tek kat. holdban a következők: Rózsa Ferenc tsz 1160, Rákóczi tsz 1830, Bé-
ke tsz 226, Klementina Állami Gazdaság 580, Dél-Borsodi Erdőgazdaság 374,
egyéni gazdák birtokteste 534, közös községi legelő 1068, belterület 348, kül-
területi utak, árkok 78, Legeltetési Bizottság 7 és a szomszédos települések ke-
zelésébe került 1068 kat. hold. A termelőszövetkezetekben lévő 458 családnak
a háztáji gazdaság kiadásánál figyelembe vették a tagok belterületen dolgozó
kertjeit és a külterületen lévő zárt egységeket (szőlők). A tanyán lakó 14 család-
nak a tanya környékén volt biztosítva a háztáji föld. A birtoktestek összefüggő
darabokban lettek kialakítva. A legelőket is felosztották a három tsz között. A
legkisebbet (573 kat. hold) fenntartották háztáji legelőnek. A Szekrényes-völgyi
legelőt a Béke tsz, a Fülök, a Babpál-völgyi és a Meggyes-dűlőben lévőket a Rá-
kóczi és a Rózsa Ferenc tsz kapta.¹³³ Korábban egységes kezelésbe vont lege-
lője volt a Földműves szövetkezetnek a Bükk-völgyben, a Sugoró alatt, a Fülök-
ben, a Meggyestetőn és a Csárdai réten, míg a Legelőtársulatnak a Somfár te-
tőn, a Fűzfalapon, a Száraztónál, a Kenderföldön, a Tatárhegyen, a Kövesdi
út mellett és a belterületen.¹³⁴

A tsz-ek élete a tagosítás után sem lett könnyebb. Gazdasági épületeik, kor-
szerű gépeik nem voltak. A lakosság nagy része is idegenkedett a közös gazdál-
kodástól, amiért egyre többen az iparban keresték megélhetésüket. 1952-ben
nagyobb területek maradtak parlagon, sőt a terméshozamok sem lettek jobbak.
A szövetkezetek mérleghiánnyal zártak, ami fokozta az elégedetlenséget, amit
a nagymérvű beadási, beszolgáltatási kötelezettség is szított.¹³⁵ Egyre többen
hagyták ott a tsz-eket.¹³⁶

A föld megműveléséhez a gépállomás adott segítséget. Tardon 1948-ban
12 traktorral és 22 traktorvezetővel jött létre a volt majorban a traktorál-
lomás.¹³⁷

Az állami gépállomások létesítését és a nagy erő- és munkagépek állami mo-
nopóliumát a szocializmus első évtizedeiben gazdasági és politikai megfontolások
indokolták. A termelőszövetkezeteket külön-külön nem tudták ellátni gépekkel a
kollektivizálás időszakában, sőt egy ideig még azt követően sem, de a kollektív

132. Krajnyik, 1963. 25.

133. Krajnyik, 1963. 26–27.

134. B.-A.-Z. M. Lt. VI. 101/b. 75/1950.

135. Krajnyik, 1963. 27. ill.ÉM. 1952. okt. 16. 4. p.

136. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. 1. d. 117–12/1953.

137. Zsitvay, 1948.ÉM. 1948. dec. 5. 7. p.

IGY ÉPÜL FALUN A SZOCIALIZMUS

Nemcsak gazdaságot — szellemi központ is lesz a tardi második traktorállomás

ahol szomszédainkú bíbeli traktorvezetők dolgoznak

Egyik esed a másikat követve. Felvonták a 101. traktorállomás gépeit és elmozdították őket a területre az egykori Kőbányai hercegi parkerdőre a falu mellett. Aztán a múlt hét végén sor került a próbaszállásra.

Summátény vezet a traktor!

Négyre írták fel a gépeket, négyre a traktorát, és traktorát. Négy gépet, négy traktorát. Négy gépet, négy traktorát.

Ötödiken kezd a munka

Látott már ilyen traktorát, és traktorát. Négy gépet, négy traktorát.

Tavasznak már ezzel szántunk!

Száll személnél látta a traktorát, az éhét, a végzőpécet, a borotvát és a traktorát.

Készül az ünnepség a hercegi kastély

Benn a régi kastélyudvarban nagy készülődés folyik. Aratás, szalma, a traktorát, a traktorát.

Először a traktorát

Az első traktorát, a traktorát.

gazdaságok sem voltak anyagi-
 ilag elég erősek ahhoz, hogy
 saját gépparkot létesítsenek.
 Gazdaságilag ezért indokolt-
 nak látszott, hogy centralizál-
 ják a traktorokat és a nagy
 munkagépeket, mivel ilyen
 körülmények között a gépek
 minél teljesebb kihasználása
 volt a vezető gazdasági szem-
 pont, és pedig állami tulajdon-
 ban lévő vállalatoknál, mert
 egyrészt a gépi munka ellen-
 szolgáltatásáért az állam igen
 tetemes élelmiszerhez jutott –
 amire nagy szüksége volt –,
 másrészt az állam ilyen mó-
 don közvetlenül felügyelhet-
 te és ellenőrizhette a közös gaz-
 daságok tevékenységét.

A tardi géppállomás több
 átkerült Mezőnyárárhoz.

1953-ban Nagy Imre min-
 iszterelnökségével új politikai
 irányvonal vette kezdetét,
 amely többek között lehetővé
 tette a tsz-ek felszámolását. A
 tardiak rögtönzött népgyűlé-
 sen azonnal kimondták a há-
 rom tsz feloszlatását. A meglévő
 készleteket a munkaegységek
 után szétmérték, a bevetett
 földterületeket a régi birtok-
 testek arányában kiadták. Az
 őszi betakarítás már ez alap-
 ján zajlott le. Egyedül a Rózsa
 Ferenc tsz maradt fenn 18 tag-
 gal, 295 kat. holddal, amiből
 196 kat. hold állami tartalék-
 föld volt. 1956-ig taglétszám-
 uk 27-re, földterületük 371 kat.
 hold és 1125 négyszögölre
 nőtt.¹³⁸ 1956 szeptemberében
 55 tag gazdálkodott 592 kat.
 holdon, amiből 426 kat. hold
 volt szántó.¹³⁹

A település lakosai 1953 után
 jórészt újra az egyéni gazdálko-
 das útját járták. 1956-ban a köz-
 ség területének 68,6%-a volt
 szántó (5185 kat. hold), 15%-
 a legelő (1130 kat. hold), 4,4%-
 a rét (335 kat. hold), 3%-a erdő
 (225 kat. hold), 1,8%-a kert
 (134 kat. hold), 1,6%-a szőlő
 (124 kat. hold) és 5,4%-a mű-
 velés alól kivett földterület
 (407 kat. hold).¹⁴⁰

138. Krajnyik, 1963. 27. ill. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 1. d. 1955-ös helyzetlemezés.
 139. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836.
 140. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836.

Vendégülösök, figyelem!

Társai kezdi helygályai, verődők, dicsőit eddiget fal-
 rok. Békeltük minőségű lőkörök pihlők, Szikvígyar.
 Szolíd pontos kiszolgálás.
 Valódi erdeli minőségű és mutat kapható
Borsodmegyei Vendégülösök R.-i.
 Lónovics a. 11. Tel. 11-91. Eladás nagyban és kismennyben

1955–1956-ban a szántóföldeken a vetésterület %-ában leginkább kenyérgabonát (38,8%), kukoricát (17%), árpát (14,1%), napraforgót (6,8%), borsót (3,9%), lencsét (2,8%), csalamádét (1,9%) és vörösherét (1,8%) termesztettek. Kisebb vetésterülete volt a burgonyának, a lucernának és a cukorrépának. Ez utóbbi termesztése 1957 után, a szerződéses termelés kialakulásával terjedt el. 1957-ben 36 kat. holdon már 3960 mázsa cukorrépát termeltek.¹⁴¹

A legtöbb egyéni gazda állatokat is tartott. 1954–1957 között a különböző években szarvasmarhát 350–426, sertést 361–486, lovat 88–107 és juhot 95–197 gazdaság tenyésztett. A nagyobb számok 1957-re vonatkoznak.¹⁴² A lovakat zabbal, a többi állatot kukoricával és árpával hizlalták.¹⁴³

Az 1956-os események után, 1957 tavaszán a Rózsa Ferenc Mg. Tsz. is felbomlott.¹⁴⁴ 1958-ban Béres Lajos megkísérelte a tsz-t újjászervezni, de nem járt sikerrel.¹⁴⁵

A szövetkezetek termelése országos viszonylatban ekkorra másodlagos jelentőségűvé csökkent. (Kb. a bruttó termelési érték 20%-át tették ki.) A magángazdaságok tulajdonosainak jövedelmei jelentősen meghaladták a szövetkezetben maradt parasztokét, annak ellenére, hogy a szövetkezetekben dolgozók jövedelmét az állam nagymértékben támogatta. Az agrárpolitika ekkor azt vallotta, hogy a szövetkezetek kiterjesztése nem időszerű, évtizedek alatt sikerülhet csak a mezőgazdaság kialakítása. Ebben hozott gyökeres változást egy KGST-határozat, melynek hatására és a környező európai szocialista országok mintájára 1958 decemberében nálunk is párthatározat született a szövetkezetesítésről. A határozat értelmében az átalakítást a mezőgazdasági termelés egyidejű növelésével kellett megoldani. A szövetkezetek szervezése során a nyomás, ráhatás minden lehetséges eszközt felhasználták, erőszakot azonban csak elszórtan alkalmaztak. Elég volt az 1956 előtti időszakra emlékeztetni a többséget ahhoz, hogy megtörjön az ellenállás. Jelentős fejlesztéseket helyeztek kilátásba, ha a parasztok belépnek a szövetkezetbe. A korábbi tsz-szervezésekkel ellentétben most egyértelműen a termelési tapasztalattal rendelkező kis- és középparaszti gazdaságokra helyezték a súlyt, ezeket készítették belépésre, s a tekintélyesebb parasztok nyomában a többiek már könnyebben találtak maguknak helyet a szövetkezetekben. Tardon 1961 januárjában alakult meg az új tsz, Béke néven. Márciusban már 620 tagja volt.¹⁴⁶ A szövetkezet első elnöke Szlatki Béla lett. Őt Stefán László (1962–1963), Ján Géza (1964–1965) és újra Stefán László (1965–1978) követte.¹⁴⁷

141. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836. Kezdetben 1 mázsa cukorrépa után a termelő 3 kg cukrot kapott. ill. Kovács-Egri, 1961. 7–10.

142. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836.

143. Hankóczy, 1981. HOM. NA. 4487.

144. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836. ill. Krajnyik, 1963. 29. ill. H. Szabó, 1958. ÉM. 1959. ápr. 4. 8. p. ill. Balogh, 1965. 37.

145. Élet és Irodalom, 1958. márc. 28.

146. ÉM. 1961. márc. 22. 3. p. ill. Krajnyik, 1963. 28.

147. TPH. közlése.

A tsz megalakulásakor szinte alig rendelkezett gépekkel, technikai eszközökkel. A munkát a mezőnyárádi gépállomástól bérelt eszközökkel végezték el. Jelentősebb gépvásárlásra az 1964-ben megszünt gépállomás felszámolása után került sor.¹⁴⁸

1961-ben mindössze 15 Ft volt a tsz egy munkaegységének értéke. A négyezer holdas gazdaság 440 000 Ft-os mérleghiánnyal zárt. Üres volt a magtár és a takarmányszérű. Az 1962-es évet 1 anyakocával és 7 rossz malaccal kezdték el. 1962-ben építettek egy 100 férőhelyes istállót, dohánypajtát, 2 fiaztatót, növénydékistállót. 1963 elején már 71 anyakocája, 300 sertése, 519 juha és 133 szarvasmarhája volt a tsz-nek. Egy munkaegységre 28 Ft 31 fillért osztottak ki.¹⁴⁹ Nőtt a műtrágya alkalmazása, s új növények termesztésébe kezdtek. 1967-ben új szarvasmarha istállók és magtárak épültek. 1966-ban a tsz 3134 kat. hold (1822 ha) szántón, 1125 kat. hold (654 ha) réten és legelőn, 24 kat. hold (14 ha) szőlőn és gyümölcsösön gazdálkodott.¹⁵⁰

A fejlődés ellenére sokáig a „járás koldusaként” emlegették a szövetkezetet, mely az 1960-as években továbbra sem volt népszerű a községben. 1961-ben Tardon az egy főre eső évi pénzbevétel értéke 4353 Ft-ot tett ki. Ez kevesebb volt, mint Mezőkövesd vagy Szentistván lakosságának egy személyre eső hányada, sőt a járási átlagnál is alacsonyabb volt. Jelentősebb növekedés csak az 1960-as évek végén volt érzékelhető. Az 1969-es zárszámadás adatai szerint az egy órára eső átlagkereset 10 Ft volt. Akadt fejő, akinek napi keresete elérte a 152 Ft-ot. A munkaegység értéke az ötszörösére nőtt. A 442 tagból 173 járadékos vagy nyugdíjas volt. A tervezett 13 mázsa holdankénti búzából 17 mázsát takarítottak be. Szarvasmarha állományuk 448-ra nőtt, 40 anyakoca éves szaporulata 579 volt, hizósertésből 710-t értékesítettek a 653 eladott anyajuh és 26 000 kg húscsirke mellett.¹⁵¹ A tehének igáztatásának megszűnése a tejtermelés javulását eredményezte. 1969-ben a község földterületének mindössze 2,5%-a volt magánkézben.¹⁵²

Az 1970-as években a tsz korszerű gépekkel gazdagodott, de az továbbra is döntően hagyományos szerkezetű maradt. Szőlő, gyümölcs vagy más intenzí-

A volt tsz daráló

(Fotó: Kovács Zs.)

148. TPH. közlése.

149. ÉM. 1963. febr. 28. 3. p.

150. TPH. közlése.

151. Kiss, 1970. 58. ill. Krajnyik, 1963. 30. ill. Balogh, 1965. 39.

152. Balogh, 1965. 39.

vebb gazdálkodást nem folytatott, melléküzemágak csak igen kis mértékben jellemezték.¹⁵³

1978. január 1-jén a Béke Mg. Tsz. egyesült a szentistváni VII. Pártkongresszus Mg. Tsz-szel, melynek elnöke a volt szentistváni tsz elnök, Antal Simon lett, aki 1982-ig töltötte be ezt a hivatalt. Őt Hajdú Benjámint (1982–1988), Cseh Istvánt (1989–1997) és Koncz György (1998-tól) követte. A tsz három község – Tard, Szentistván és Cserépváralja – határában működött.¹⁵⁴

A VII. Pártkongresszus tsz-ben a szántóföldi növénytermesztés volt a meghatározó. 1984-ben az 5280 ha szántóból 2017 ha-on búzát, 818 ha-on lucernát, 755 ha-on napraforgót, 376 ha-on tavaszi árpat, 305 ha-on silókukoricát és 85 ha-on vörösheret termesztettek.¹⁵⁵

A tsz állattenyésztését a juh-, a szarvasmarha- és a sertéstartás jellemezte. 1983 decemberében a közös tsz-nek 5101 juha, 802 szarvasmarhája és 1475 sertése volt.¹⁵⁶

Az 1992. évi új szövetkezeti törvénynek megfelelően a szövetkezet átalakult, a vagyon nevesítve lett. A kárpótlási törvény előírásai szerint a földalapot elkülönítésre kerültek, a szövetkezeti földtulajdon megszűnt, a földek visszakerültek magántulajdonba.

A tsz 2002-ben 1800 ha szántón és 75 ha szőlőn gazdálkodott. Saját földtulajdonnal nem rendelkeznek, csak olyan területeket bérelnek, amin eredményes gazdálkodás folyhat. Napjainkban a legmo-

A tsz épületei

(Fotó: Kovács Zs.)

dernebb technikák, technológiák segítik a munkát a tardi kerületben is (John-Deer, Fiat, Claas). Nagy tárolókapacitású tárolók, tisztítók, korszerű, modern baromfitelep épült. Jelenleg közel 70 fő dolgozik a tardi kerületben. A szövetkezet tagjai büszkék arra, hogy a tsz termelése és gazdálkodása a nehéz idők ellenére is sikeres, illetve eredményes volt, a fejlődés nem akadt meg.¹⁵⁷

A község társadalmának átrétegződése az 1950-es években vette kezdetét. Az átalakulás az 1960-as évektől felgyorsult. A tardi társadalom tagozódása új „törésvonalak” mentén megállíthatatlan volt, amit Simó Tibor elemzett.¹⁵⁸

153. Joóné, 2002. 16. ill. Kiss, 1986. 28–29.

154. TPH. közlése.

155. Frisnyák-Boros, 1986. 294.

156. Frisnyák-Boros, 1986. 300.

157. TPH. közlése.

158. Simó, 1983. 35–205. Simó munkájának részletes taglalásába e helyütt nem bocsátkoztunk. Az érdeklődők számára az könnyen hozzáférhető.

A tardiaknak a termelőszövetkezet mellett az állami gazdaság is elsősorban agrárjellegű munkaalkalmat nyújtott. A közepes színvonalú termelőszövetkezetek (a háztáji gazdálkodással együtt), az állami gazdaság, valamint a napi ingázás lehetőségén kívül lévő ipari központok és a kisgazdaságok, továbbá a szolgáltatásban végzett túlmunka jelentős gazdasági potenciált jelentett a tardi munkaerő számára. Mindez 1970 után a népesség viszonylagos stabilizálódását, az elvándorlás mérséklődését eredményezte, ami egyik magyarázata volt az agrár-népesség magas arányának.¹⁵⁹

A XX. század utolsó évtizedeiben a település társadalmának átrétegződése tovább folytatódott. Megváltozott az aktív és inaktív keresők száma, az aktív keresők fokozatos csökkenését mutatva. A népesség gazdasági aktivitása társadalmi és gazdasági szempontból is kiemelkedően fontos, hiszen a népesség abszolút többsége számára ez alapozza meg a rendszeres jövedelemszerzés lehetőségét – ezáltal a kialakítható életszínvonalat, részben az életkörülményeket –, ettől függ a keresők és eltartottak aránya, amely – családi és társadalmi szempontból is – a megszerzett jövedelmek felhasználását nagyban befolyásolja.

A gazdasági aktivitás a munkaképes korú népesség számától, valamint a munkaerő-kereslet alakulásától függ. Az aktív keresők számának második világháborút követő növekedésében alapvetően a nők tömeges munkavállalása játszott szerepet. Az inaktív keresők állományának alakulásában pedig közrejátszott, hogy az 1950-es évek második felétől a munkások és alkalmazottak teljes körét bevonták a társadalombiztosításba, és így nyugdíj jogosultakká váltak. A mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésének befejezése (1962) után a társadalombiztosítás kiterjedt az idős mezőgazdasági keresőkre is. Ugyancsak gyarapította az inaktív keresők számát és arányát a népesedés politikai intézkedések következtében életbe lépett gyermekgondozási segély, illetve -díj is.

Tard múltbéli agrárjellegű gazdasága a XX. század utolsó évtizedeire agrár-ipari jellegűvé vált. Ez tükröződik 1990-ben, az aktív keresők gazdasági ágak szerinti megoszlásában is.¹⁶⁰

Aktív keresők népgazdasági ágak szerinti megoszlása Tardon

év	népesség				népgazdasági ág											
	száma	aktív keresők	össz %-ban	ipar		építőip.		mezőg.		közlek.		keresk.		egyéb		
				fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%			
1960	2331	1312	56,3	123	9,4	156	11,9	952	72,6	17	1,3	13	1	51	3,8	
1970	2024	920	45,5	93	10,1	190	20,6	538	58,5	28	3	29	3,2	42	4,6	
1980	1738	804	46,3	117	14,5	149	18,6	322	40	41	5,1	73	9,1	102	12,7	
1990	1527	621	40,7	114	18,4	89	14,3	202	32,5	39	6,3	64	10,3	113	18,2	
1990*					31		6,9		15,3						46,8	

*: országos adat

159. Berényi-Simó, 1979. 29.

160. Az 1990. évi népszámlálás B.-A.-Z. m. adatai, 1992.

A Kádár-korszakban a társadalmi modernizáció döntő szakasza lezajlott. A hagyományos paraszti társadalom végleg felbomlott. A gazdasági aktivitás a munkaképes korú népesség számától, valamint a munkaerő-kereslet alakulásától függött. A község múltbéli agrárjellege megszűnt. 1990-ben már csak a lakosság 32,5 %-a dolgozott a mezőgazdaságban, 18,4 %-a az iparban, míg 49,1 %-a más gazdasági ágakban biztosította maga és családja megélhetését.¹⁶¹

Aktív keresők gazdasági és nemek szerint Tardon 1990-ben

népgazdasági ág	férfi		nő		összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%
ipar	37	11,5	77	25,9	114	18,4
építőipar	87	27	2	0,7	89	14,3
mg. és erdőgazdálkodás	110	34	92	30,9	202	32,5
közlekedés, posta, távközlés	29	8,9	10	3,4	39	6,3
kereskedelem	14	4,3	50	16,8	64	10,3
vízgazdálkodás	11	3,4	3	1,0	14	2,3
egyéb anyagi tevékenység	8	2,5	1	0,3	9	1,4
személyi és gazd. szolg.	4	1,2	3	1,0	7	1,1
eü., szociális és kult. szolg.	6	1,9	36	12,0	42	6,8
közösségi, közíg. és egyéb szolg.	17	5,3	24	8,0	41	6,6
összesen	323	100	298	100	621	100

Az elmúlt évtizedben a társadalmi különbségeket a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, réteg- és életmódformáló különbségek adják. Ebben megjelennek a jövedelemkülönbségek, az életkörülmények (például a lakás és felszereltségének differenciái, a tartós fogyasztási javak birtoklásának mennyiségi és minőségi különbségei, a kulturális színvonal és igények, valamint kielégítettségük differenciái). Ezek a tényezők, valamint a rendszerváltás után beindult folyamatok egy erősen rétegzett társadalom létrejöttét segítették elő a faluban.

161. Az 1990. évi népszámlálás B.-A.-Z. m. adatai, 1992.

Tardi asszonyok búzaszentelésen az 1950-es években
(Fotó: Szikszai Imre tulajdona)

XIII. Egyháztörténet

A katolikus egyházközség és a plébánosok

A katolikus hierarchia felülről lefelé teljes alá- és fölérendeltséget jelent, és egyben az egyházkormányzat mechanizmusát is mutatja. A magyar katolikus egyházi hierarchia élén a mindenkori esztergomi érsek állt. Az egyes egyházmegyék történetileg kialakult tradíciók szerint érseki tartományokba tartoznak. Az érseki tartomány élén a főegyházmegye pásztora, az érsek-metropolita áll. Az alapvető egyházkormányzati egység az egyházmegye, melynek élén a püspök található. Az egyházmegye alacsonyabb szintű kormányzati egységei a főesperességek. A megyés főpásztor az általa kinevezett főespereseken keresztül irányítja az egyházmegyéjét. A főesperességek két vagy több esperesi kerületet fognak össze. Az esperesi kerület élén az esperes vagy az alesperes áll, aki az adott kerület valamely jelentős plébániájának plébánosa. Az esperest a püspök nevezi ki. Ő érintkezik közvetlenül a lelkészkedő papsággal, a plébánosokkal, az egyházkormányzat legalsó egységeinek, a plébániáknak a vezetőivel. A plébános – a kegyúr engedélyével – a megyés püspök nevezte ki. A plébános közvetlen hatósága alá tartoztak a segédlelkészek vagy káplárok, a magyar hitoktatók, a felekezeti iskola tanítói. A nagy lélekszámú egyházakból úgynevezett filiális lelkészségek (fiók vagy leányegyházak) váltak ki. Ezeknek nincs plébánosuk, lelkészeikről az anyaegyház gondoskodik. A plébánia, mint alapegység mellett a megkeresztelt hívők összessége alkotja az egyházközséget, amelynek választott előjárósága a képviselő-testület.

A tardi Szűz Mária tiszteletére szentelt egyháznak 1332-, 1333- és 1334-ből István nevű plébánosát ismerjük.¹ Ezzel a koraközépkorban Tard egyháztörténete lényegében le is zárul, mivel 1576-ig semmi egyebet nem tudunk róla.

Egy 1576-os adat szerint a községben a református vallás hívei éltek. Lelkészük Dereckey Márton volt, aki saját kezűleg adott igazolást arról, hogy az oktavát – az egyházi tizedből neki járó nyolcadrészt – megkapta.² Ebben az évben Fekete Tamás néven új prédikátor érkezett a faluba. 1579-ben Miskolci

---

1. Györffy, 1967. I. kötet. 810.

2. B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Dic. 1576.

Van itt az egri minoritáknak egy társasága, melyet 1732-ben alapítottak. Ennek a célja az, hogy minden hónap első vasárnapján részt vegyenek a körmeneten, és az oltáriszentség előtti énekes misén, melyet a helység plébánosa énekel, és azon engedelmességet mutassanak. Ezen kívül Bogács és Szihalom helységekben a helység plébánosa 2 misét mutasson be minden hónapban, egyet az élőkért, egyet a holtakért. Ezért kap 2 köből búzát, árpát és zabot.

Körmenetek vannak húsvétkor, pünkösdkor, a patrocínium ünnepén, amely Szent Anna ünnepére esik. Úrnapja nyolcadán Nyárádra van körmenet. Szentháromság ünnepén Kácsra, Szent László ünnepén Kövesdre, Szent István ünnepén Szentistvánra, Kisasszonynapon Szomolyára, Szent Márton nap Bogácsra, Pünkösdkor Ábrányba. ...

A nép itt két nyelven, magyarul és szlávul beszél, mivel vannak itt rutének, de a magyarokhoz képest kevesen, és ők is beszélnek magyarul, vagy legalábbis értenek.

A lakosok vegyes vallásúak: római katolikus 466, 7 éven aluli gyerek 131, rutén capaxok 71, 7 éven aluli gyerek 27. Utóbbiak mindannyian a mi templomunkat látogatják, gyakrabban gyóznak, mint a mieink. Az áldozást a görömbölyi görög pap szolgáltatja számukra. Luteránus gyerekekkel együtt 10. Kálvinista gyerekekkel együtt 9. Öt év óta 11-en tértek át katolikusnak.

A lakosok látogatják a templomot ünnep és vasárnapokon, részt vesznek a szentmisén. A prédikációról sokan elmennek. A katekézisen, amely most kezdődik itt, kevesen vesznek részt, de remélhetőleg többen fognak. A törvényes ünnepeket megtartják.

A plébános Quott József János, 32 éves. 5 éve, 2 hónapja foglalkozik a lelkek gondozásával, mindig ezen a plébánián működött. Morális teológiát tanult Egerben. Beszél magyarul és szlávul egyformán, németül közepesen.

A hívek azt mondják, tisztos életű, vendégszerető ahogy illik. Fekete talárt, fekete inget, tonzúrát hord. Haja, bajusza illik az állásához. Van egy 40 éves özvegy szakácsnője, akivel vele van a 12 éves lánya és a 10 éves fia. Van egy 16 éves kocsis és állatgondozó szolgálója, s itt lakik még egy 9 éves unokaöccse, akikkel kapcsolatban a hívek semmi rosszat nem tudnak elmondani. Jól megérti magát a földes asszonnyal, ...

Amikor kéri, kiszolgáltatja a szentségeket fizetség nélkül, és hanyagsága miatt senki sem halt meg ellátatlan. ... A megszentelt ostyadarabkákat kétszer újítja meg havonta. Az ostyát a kántor süti, és a plébános felügyel erre. Hétköznap sem mulasztja el a szentmisét, hacsak nincs törvényesen akadályoztatva. Ezt 8 órakor, vasár és ünnepnapokon 9 órakor tartja. Az ünnepnapokon kétszer tart misét az anyaegyházban, harmadszor Nyárád filiában. Vasár és ünnepnapokon ritkán halasztja el a szentbeszédet, néha azonban nem elég felkészülten lép a szószékre, ahogy azt a provizor úr jelentette. Már egy ideje katekizál is. A beteget szívesen gondozza, ahogy a lakosok jelentik. A keresztelők, házassulók, halottak rendszeresített anya-

könyveit beírja, azonban rossz tintával és kis helyekre van írva, ezért ebbe bele lehet javítani.

Jövedelmek: ...A plébánia építésére és karbantartására 2/3 részt az anyaegyház 1/3 részt a filia köteles. A plébános gabonájából ősszel 5 köblöt vetnek a lakosok, ezt learatják és behordják. Minden házaspártól, mind jobbágy, mind szolga, 2 mérő gabonát és 8 garast kap. 159 házaspár van. Özvegyasszonyok a felét fizetik, vagy ha nem 3 rőf vásznat tartoznak adni. Sem szénája sem rétje nincs, hanem az uradalom ingyen ad időről-időre 1 rétet, amely többnyire 6 szekér szénát terem, ezt a község kaszálja, gyűjti, hordja be. Szalonnáért és sóért 8 közönségesen „vonyás” forintot kap. 12 szekér fát, 8 pint közönséges vaját, a királydézsma oktávjából évente 5 rénesforintot. Karácsonyi, húsvéti, pünkösdi vendégség gyanánt 3 forint 45 krajcárt kap. Az évi jövedelem 202 rénesforintot tesz ki. A leányegyházzal 294 forint 15 krajcár.

*Kereszteléstől tyúkot és kenyeret kap, szülés utáni bevezetésért hasonlóképpen, vagy 8 garast. Esketéstől 17 garas, bevezetésért 1 pint bor, vagy másfajta ital amit megiszik, kivéve a pálinkát. Kap ezen kívül kalácsot és süteményt. Temetéstől 8 garast kap. Szent olvasmánytól 8 garast, requiemért 17 garast, temetési beszédért 17 garast kap. Stólapézn 15 rénesforint.*⁸

1740 körül a terjedelmes plébánia filiái voltak: Nyárád, Ábrány, Daróc, Sály, Kács, Cserépfalu és Cserépváralja.⁹ 1752–1763 között Czimeg István volt a tardi plébános, aki arról panaszkodott a püspöknek, hogy jövedelmei jelentősen csökkentek: hat köből őszi vetés helyett csak ötöt vetettek számára, 6 szekér szénáját nem kapta meg, 24 szekér fájának csak a felét kapta, ezeket is három ökör könnyedén húzta el, a 12 icce vaj járandóság helyett 6 iccét kapott. A cserépi filia szinte semmit nem fizetett, sőt az özvegyasszonyok sem fizettek. Kérte ezért a püspököt, helyezze őt Tardról máshová, úgy tudta üresedés volt Kövesden és Horton is.¹⁰ Valószínűleg eltávozott, mert 1765-ben már nem ő Tard plébánosa.

Az 1768-as egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint már csak Cserépváralja tartozik a filiák közé.

„Ez a hely katolikus anyaegyház, filiája Cserépváralja. ...

A templomnak semmije nincs 5 méhkason kívül, amelyek évi 9 forintot jövedelmeznek, s amire a gondnok ügyel. Stólapézn 10 forint. Ezeket két kulccsal bezárt dobozban őrzik. A kulcsok egyike a plébánosnál, másik a gondnoknál van. A gondnok évente elszámol a plébánossal és a helység bíráival. Jelenleg készpénz 133 forint 49 1/2 krajcár van. A plébánosnak 107 forint 37 krajcárral tartoznak. ...

Tardon találjuk Czimeg László plébánost. Esztergomból származik, 35 éves. 3 nyelven beszél: magyarul, németül és szlávul közepesen. 3 éven át

8. FLE. 3412. 69. Fordította Dr. Tóth Péter.

9. Soós, 1985. 100.

10. FLE. AV. 2064.

folytatott teológiai tanulmányokat Egerben. Először Tarcalon volt káplár 3 évig 3 hónapig, majd Egerben 1 év 7 hónapig, végül Nagytárkányban 2 évig plébánosként működött. Itt Tardon már 3 éve van. Be van iktatva, a hitvallást és hűségesküt a püspöki kancellárián tette le. ...

A pap a nem katolikus csecsemőket is katolikus szertartással temeti el. A serdülteket stóla és karing nélkül kíséri.

Van keresztelési, házassági, halotti anyakönyv. ...

A lakosság magyar, római katolikus, éspedig 667 gyónó, 337 nem gyónó, kóbor cigány 8 + 6 lélek. A szomszédos tardi majorban katolikus vallású 36 + 20 személy.

*A kegyúr gróf Eszterházy István, ő gyakorolja a plébánosbemutató jogát.*¹¹

A plébánost segítő káplárról 1783-ban hallani először. Bár úgy tűnik, sokszor nem segítőársai, hanem ellenfelei voltak egymásnak. Kollártsik István káplár panaszkodott a püspöknek Drutsay József plébánosra, aki ellehetlenítette mind a hívek, mind pedig a kegyúr előtt.¹² Nem is sokáig maradt Tardon, 1785-ben már Kemler István a káplár, de Drutsay plébánosnak vele is összetűzései voltak.¹³

A püspök Drutsay József halálával Hagymássy István jánki plébánost rendelte Tardra. 1798 nyarán értesítették Hagymássyt, aki azonban Jákon akart maradni, mivel ott a reformátusok miatt a katolikusok ellentétben a tardi hívekkel veszélyben voltak. Úgy gondolta maradnia kellene. Az is hallomására jutott, hogy az alesperes eladta a volt plébános könyvespolcát, ezért kérte a püspököt, szerezze azokat vissza. Szeptemberben foglalta el a helyét Tardon, ahol 800 hitvallásra képes személy élt.¹⁴

Hagymássy plébános nem sokáig maradt a faluban. 1800-ban Tibolddarócra helyezték át. Amíg nem érkezett meg az új plébános, addig továbbra is ő látta el az „ájtatos” tardi lakosok lelki gondozását.¹⁵ Zsarnay István került a helyére, aki 1812-ben szegényintézetet hozott létre Tardon.¹⁶

Az érsek és a kegyurak többször kerültek ellentétbe a plébánosok kijelölése miatt. Zsarnay halála után, 1812-ben a kegyúr például a sziráki káplárt, Sziráky Józsefet akarta beiktatni a tardi plébánia élére. Az érsek azonban nem vette jó néven a gyakorlatlan káplár kijelölését.¹⁷ Rózner Jánost nevezte ki ideiglenes adminisztrátornak, mire Dessewffy gróf azt válaszolta, ha nem érvényesülhetnek kegyúri jogai, nem építteti fel az elkezdett új templomot. Végül abban egyeztek meg, hogy ha az érsek az időközben általa is megkedvelt Szirákyt beiktatja, tovább építi a templomot. A vitára Sziráky József halála tett pontot.¹⁸

11. FLE. 3418. II. 105. Fordította Dr. Tóth Péter.

12. FLE. AV. 2064.

13. FLE. AV. 2064.

14. FLE. AN. 1617. Tard 1898.

15. FLE. AN. 1616. Tard 1800.

16. FLE. AV. 3576.

17. FLE. AN. 1616. Tard 425/1812. és 866/1812.

18. FLE. AN. 1616. Tard 866/1812. 866/1813., 355/1813. és 966/1813.

1813-ban a gróf jelöltjét, Chavala János szendrői káplárt iktatták be plébánosnak.¹⁹

Az ő idejében, 1829-ben végrehajtott egyházlátogatás jövedelméről a következőket jegyezték le: *„Ingatlanokban van fél telek szántóföldje, három forgóban, mindegyikben 10 pozsonyi mérő. Ezen szántóföldeket a plébániabeliek művelik, ugyan az őszi vetés alá háromszor szántanak és pedig kétszer az anyaegyházbeliek, egyszer a fiókegyházbeliek. A tavasziak alá az anyaegyházbeliek egyszer szántanak, kik aztán úgy az őszi, mint a tavaszi vetésterületet a plébános vetőmagjával bevetik, learatják, összegyűjtik és hazahordják.*

Van a plébánosnak a Szekrény-völgyben 12 kaszás rétje, melynek fele részét az anyaegyházbeliek lekaszálják, összegyűjtik, és hazahordják, és pedig úgy a széna, mint a sarjútermést. Ugyanezen rét másik fele részét maga a plébános művelteti. A községből kap szalonna váltságdíjban 11 forint 18 krajcárt. Nyolc öl hasábfát, melyet az anyaegyházbeliek vesznek és szállítanak be. Nyolc mérő olvasztott vaját. Egy 3 itcés edény misebort.”²⁰

A plébánosi járandóságokkal később gondok adódtak. 1839-ben az akkori plébános, Sitce Ferenc panaszolta az alispánnak, hogy a Coburg hercegnél bérben lévő tizedekből nem kapta meg az oktavát.²¹ A herceg szerint viszont a plébánosnak kifizették a neki járó részt. 1848-ig húzódott az ügy, amikor Sávoly József plébános a következő megállapításokat tette: *„Igaz, hogy némely úrbéri földekből kiveszik a plébános oktaváját, de nagyon sok olyan föld van, amely ma a földesúrnál van, egykor azonban úrbéri földek voltak. Ezek összesen mintegy 1188 holdat tesznek ki.”²²* A plébános szerint a tizedjárandóság mértéke 1802-ben a következőképpen alakult: rozs 47 pozsonyi mérő, árpa 21 pozsonyi mérő, zab 10 pozsonyi mérő és bárány 10 darab.²³

Sávoly Józsefet Bárdossy Mihály követte a plébánia élén. Ő az első plébános, akinek életéről több is tudható. 1826. szeptember 7-én született Rákospalotán, Pest megyében. Apját Károlyi István gróf az építkezéseknél, mint pallért és szobafestőt alkalmazta. Gimnáziumi iskoláit Pesten és Budán végezte, majd 1844-ben az egri papnövendékek sorába lépett. 1849-ben misés pappá szentelték. 1850-től, mint káplár Füzesabonyban, Maklárón és Miskolcon (1854–1855) működött. Innen Zalkodra ment lelkész-helyettesnek. 1858-ban felsőmiskolci plébánossá nevezték ki. 1872-ben állomását a zsérci parókiával cserélte fel. 1877. január 9-én tardi plébános lett. 1880-ban beutazta Olaszországot. Számos egyházzal kapcsolatos irodalmi munkája jelent meg. Főleg prédikációkat, beszédeket írt.²⁴

19. FLE. AN. 1616. Tard 1113/1813.

20. FLE. AV. 3576.

21. FLE. AN. 1616. Tard 1038/1839.

22. FLE. AN. 1616. Tard 1823/1847. és 1573/1848.

23. FLE. AN. 1616. Tard 660/1864.

24. Szinnyei, 1891. 591. Egyházi beszédek köztől tőle a Pázmány Füzetek és Füssy Kath. Lelki Pásztor, vegyes közleményeket az Idők Tanúja, a Magyar Állam és a Borsod megyei Lapok című folyóiratok (1889). Munkái: Emlékhangok, melyeket főtiszteletes Szabó Román, a minorita-rend kiérdemült főnöke, aranymiséje alkalmával az egybegyűlt néphez intézett. Miskolc, 1858. Egyházi nefelejtis. uo., 1861. Egyházi beszéd, melyet Szent István első apostoli magyar király nemzeti ünnepén Bécsben tartott. Eger, 1885.

Az ő lelkészisége alatt, 1896-ban összeírták a plébánia jövedelmeit. Ingatlanok: lakóház, istálló, kocsiszín, magtár, udvar, 1 hold 104 négyszögöl házi kert, víz melletti 430 négyszögölnyi kert, szérűskert 1 hold 415 négyszögöl, szántó-föld 28 hold 143 négyszögöl, rét 5 hold 816 négyszögöl és szőlő 1 hold 501 négyszögöl.

A hívek által teljesített szolgáltatások: 371 egész és 158 fél katolikus házaspár által, minden évben páronként fizetett 2 véka kétszeres. A munkabeli szolgáltatásokat 1859 óta megváltották.

Stóladíjak: esketés 2 Ft 26 kr, avatás 21 kr, nagy temetés 2 Ft 62 kr, gyermektemetés 53 kr.

Anyakönyvi kivonatok: kereszteleési 8 kr, esketési 10 kr, halotti 17 kr, családi értesítő 12 kr.

Misealapítványok 1027 forint. Nyolc bécsi öl tűzifa megváltása 48 Ft. Só, szalonna, bor megváltása 15 Ft. Coburg herceg a majorban lakók párbérének megváltására 78 Ft-ot 76 krajcárt fizetett, a plébániának 15 magyar hold földet adott, melynek jövedelme 105 forintot tett ki. A vallásalap 44 Ft 85 krajcárt adott.²⁵

A XIX–XX. században több egyházi alapítványt hoztak létre a hívek. 1898-ban például a Bárdossy Mihály által alapított, a szegény, de vallásos tardi és cserépváraljai római katolikus menyasszonyok részére tett 1000 koronás alapítványnak első évi kamatát, 60 koronát 2 tardi menyasszony, Halina Teréz és Orosz Teréz nyerték el.²⁶ Amikor ezt a kamatot 5%-ra leszállították, a plébános még 200 koronát tett hozzá, hogy meglegyen a 60 koronás kamat.²⁷

Bárdossy Mihály egészsége 1905-re megromlott. Adminisztrátort és helyettes plébánost neveztek ki Bárdy Mihály személyében, aki 1907-ig, a plébános nyugalomba vonulásáig szinte minden ügyet intézett.²⁸

Tardi képeslap 1942-ből

(Fotó: Kelemen Károlyné tulajdona)

25. TKP. I. 1896.

26. FLE. AN. 1617. Tard 793/1898. Néhány létrehozott alapítvány: 1819. Chavala János volt plébános saját lelki üdvéért 1 énekes mise június 10-én 21 Ft. 1830. Zahanovics György volt plébános saját lelki üdvéért 1 énekes mise december 18-án 42 Ft. 1853. Karamány Terézia saját lelki üdvéért 1 énekes mise december 9-én 42 Ft. 1863. Dusza Erzsébet saját és férje lelki üdvéért 2 db olvasott mise október 19, április 27. 42 Ft. 1869. Pelyhe György örökösei, 2 db olvasott mise október 4. május 17. 20 Ft. 1869. Szemán Mária 1 olvasott mise november 30. 20 Ft. 1874. Pelyhe Teréz 1 olvasott mise, február 19. 20 Ft. 1876. Sávoly József volt plébános Antony Máriaért 1 énekes mise, április 1. 100 Ft.

27. FLE. AN. 1617. Tard 3140/1898.

28. FLE. AN. 1617. Tard 1905.

1907-ben Moldoványi Gyula nyugalmazott plébános, ideiglenes lelkész helyettes vette át az egyház ügyeinek intézését.²⁹

Kovacsóczy Kornél 1907-ben alig kapta kezébe az egyházközség irányítását, ifjúsági egyesület alapítására kérték fel. Válasza az volt, hogy ilyen egyesület alapítására csak őszi végétől van lehetőség, mivel Tardon sajátos állapotok uralkodnak. Kora tavasztól késő ősziig summába járnak a munkaképes emberek, csak a gyerekek, öregek és a módosabb családok tagjai maradnak itthon.³⁰ Kovacsóczy plébános 1945-ben halt meg.

Ezt követően 1991-ig hat katolikus pap tevékenykedett Tardon.

Tard ismert plébánosainak névsora. István plébános 1332–1334, ...Fridrich János 1705–1707, Berze Máté iskolamester, mint licenciátus 1707–1708, Györny István 1708–1710, Czakó Mihály 1710–1724,

Deák Ádám 1724–1728, Bolyky Ignác 1728–1728, Zsigmond Márton 1728–1735, Sipos Márton 1735, Monstenszky András 1735–1740, Világhy István 1740–1741, Quott János 1741–1752, Czimeg István 1752–1765, Czimeg László 1765–1771, Drutsay József 1771–1795, Hagymássy István 1796–1800, Zsarnay István 1800–1812, Róznér János 1812–1813, Chavala János 1813–1819, Zahanovits György 1819–1835, Sitze Ferenc 1835–1838, Sávoly József 1838–1876, Bárdossy Mihály 1876–1907, Kovacsóczy Kornél 1907–1945, Gulyás István 1945–1946, Kerékgyártó Antal 1946–1965, Csirmaz Mihály adminisztrátor 1965, Poncsák Miklós 1965–1980, Buzgán József 1980–1986, Bernázh Bertalan 1986–1991, Sály Miklós 1991–1999 és Tóth József 1999–től.³¹

A II. világháború után beállt külső és belső körülmények megváltozása, a kommunizmus hatalomra jutása egycsapásra megváltoztatta az állam és az egyház viszonyát, ami erőteljesen kihatott egyes hívek egyházukhoz kötődő kapcsolatára, leginkább károsan befolyásolva azt. A szocialista Magyarországon kibontakozó ideológiai szembenállás, az egyes ember erkölcsi, közösségi hitéletét alapvetően változtatta meg. A rendszerváltás e téren még nem hozott alapvető javulást. Az egyházakat is érintő új kihívásokra adandó megfelelő választ a katolikus egyház és a helyi plébániák még most keresik.

Lányok a miséről kijövet 1948-ban
(MNM. F. 98506. Gáborján Alice)

29. FLE. AN. 1617. Tard 836/1907.

30. FLE. AN. 1618. Tard 4139/1911.

31. TKP. I.

A templom

A katolikus templomok a középkorban, de még a barokk korban is kelet felé irányuló szentéllyel épültek. Ezek úgynevezett „keletelt” templomok voltak. Nyugati homlokzatukon állt a főbejárat, míg általában délen helyezkedett el a mellékbejárat. Legtöbbször az északi oldalon az egyház szentélye mellett sekrestye állt, amelynek szintén volt kívülről bejárata. A szertartást a középkorban, de később is a szentély apszisa előtti főoltáron végezték. A templom körül helyezkedett el a temető, amelynek földjét megszentelték. Büntelen, az egyházi szertartásoknak eleget tevő katolikus csak ide temetkezhetett. A temetőt árokkal, fa vagy kőkerítéssel vették körül.

A község temploma Árpád-kori eredetű, mint minden olyan plébánia, amely már szerepelt az 1332–1335-ös pápai tizedjegyzékekben. A templom ekkor Szűz Mária tiszteletére volt szentelve. Átlagosan 11 és fél garas pápai tizedet fizetett, ami alapján a közepes nagyságú falvak közé tartozott.³² A telkek száma szerint viszont a nagyobb helységek közé sorolható. Annyi bizonyos, hogy Árpád-kori kis körtemplomát a XV. században egyhajós vidéki egyházzá alakították át.

A XVII. század végének sok hadjárása, háborúja szerencsésen elkerülte a falu templomát. Míg az ekkor fennálló népes települések, mezővárosok templomainak nagy része romokban hevert, és sok esetben ezek felújítása sem volt lehetséges, addig Tardon egy feljegyzés szerint 1694-ben állt egy jó állapotban lévő, faragott kövekből készült egyházi épület.³³ A templomot hajdanán Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére építették.

Az 1746-os canonica visitatio szerint a templom és fölszentelése így nézett ki: „... Van temploma Szent Péter és Pál tiszteletére építve. Kőből épült. Nincs felszentelve. Boltozott szentélye van. Templomhajója festett famennyezettel ékesítve, színes fa kórus, színes deszkákból készített szószék. Sekrestyéje boltozott. Homlokzata mindkét végén a tetőig falazott, a tető közepén fatornyocska kereszttel, és egy harangocskával. Ezzel harangoznak az evangélium és úrfelmutatás alatt. A tető két végén két fakereszt van. A tetőzet csaknem teljesen új. ...

Van 3 oltár, a nagyobb Szent Péter és Pál tiszteletére, amint középen a megfelelő oltárkép is mutatja. Van portátile benne, még ha a pecsét nincs is rajta.

A jobboldali kisebbik oltár Szent Mihály tiszteletére. Sértetlen portátile pecséttel együtt. A harmadik oltár Szerafi Szent Ferenc tiszteletére, amit egy vászonkép is mutat. Portátile nincs.

Van egy újonnan épített ötváltós orgona. ...

Egyházi felszerelések: 4 humeralia, 4 kopott fehér ing, 4 jó öv, 1 zöld miseruha stóllával „rása” nevű anyagból, 3 különféle színű miseruha, stóllá-

32. Györffy, 1967. I. 750.

33. MOL. E. 156. U. et C. fasc. 31. nr. 54.

val, erszénnyel, 1 új selyem miseruha, 1 vörös kopott selyem miseruha, 1 kopott fekete selyem miseruha, 1 másik fekete „camelot” anyagból, (ez alkalmatos.) 2 kopott vörös dalmatica, 1 ezüst kehely aranyozott tányérral, 1 aranyozott ezüst cibórium fedéllel, 1 aranyozott réz monstancia, 1 ezüst doboz a szentség betegekhez vitelére, 1 fehér takaró a monstanciához, vékony anyagból 4 ing, 8 törlőkendő.

5 oltárterítő, 1 alkalmatos misekönyv, 1 rituálé, 1 magyar nyelvű evangélium, 1 ostyasütő vas, 2 vas amely a nagyobb és kisebb ostyák vágására szolgál, 2 kisebb zászló, 3 nagyobb zászló, 2 rézcsengő, 1 rézedény a szenteltvíz tartására.

A tabernákulum kívül-belül tiszta, pormentes. Az oltári szentséget cibóriumban őrzik. A szent folyadékot elzárva tartja. Új kő keresztelőkút van, fatetővel. Minden éven egyszer nagyszombaton áldja meg. Van lámpás az oltáriszentség előtt, de csak nagyobb ünnepnapokon ég. Alapítvány és a templom szegénysége folytán nincs is remény arra, hogy égjen, hacsak a földesasszony nem ad támogatást.³⁴

Egészen a XIX. század végéig a templomnak nem volt tornya. Harangjai a templomkerten kívül egy haranglábban álltak. A fallal körülvett temető a lakosság védelmére is szolgálhatott a XVI–XVII. században, de mint a község középkortörténetéből kiderült, nem sok sikerrel. Egyébként is a környező dombokról területét könnyen belöheték. A település középkori temploma – amint az a 1777-es térképen látszik – a ma fennálló katolikus templomtól délre, annak háta mögött, szentélyével keletre fordulva helyezkedett el. A templomkert szabályos kör alakú volt, kb. 60 méter átmérőjű területtel. A plébánia a templom bejáratával szemben állt, mellette jobbra a tanító háza és az iskola.³⁵

Az egyház a XVIII. század közepén hanyatlásnak indult. Ezt leginkább az 1768-as canonica visitatio érzékelteti: „... Van itt egy Péter és Pál apostolok tiszteletére szentelt igen régi templom, mely kockakövekből épült. Jelenleg rossz karban van. Három oltára közül a főoltáron tabernákulum. A templomban keresztelőkút rézből kőlábon. A templom északi oldalán boltozott, mélyen fekvő, nedves és sötét sekrestye, itt őrzik a szent folyadékokat. Szekrény a szent tárgyak tárolására szolgál. ... A templomban 4 db nagyobb vörös zászló, 2 kék zászló, 1 feszület, 1 Szűz Mária hordozható kép, 16 db falra akasztott kép található. ... 2 kehely és 2 paténa, amelyek közül egy-egy aranyozott ezüst. 1 aranyozott cibórium, 1 aranyozott monstancia, 2 pacifikália, 1 füstölő tömjéntartóval, 1 ezüst doboz a pénz tárolására, réz függőlámpa, ... 6 csengettyű. 6 miseruha minden tartozékkal együtt, 2 fekete miseruha, ... 4 öv, 4 ing, ... 17 kendő, 3 oltárterítő. Van szószék, fakarzat ötváltós orgonával. ... „³⁶

34. FLE. 3412. 69. Fordította Dr. Tóth Péter.

35. Papp-Váry-Hrenko, 1990. 133. Lásd még a belső borítón.

36. FLE. 3418. II. 105. Fordította Dr. Tóth Péter.

A régi templom az 1770-es évekre annyira tönkrement, hogy a hívek 1778-ban új egyház építésébe kezdtek, de csak négy láb magasságig tudták azt felépíteni.³⁷ Pénzüik elfogyott, ezért 1784-ben Drutsay József plébános az egri püspökhöz fordult. Azt kérdezte tőle, hogy a templompénztár gyenge fizetőképességére való tekintettel a régi templomra új tetőt építtethessen. A régi tetőről ugyanis letöredezték a zindelyek, ezért a templom hajójába beesett az eső, és a szentély boltozata is áteresztette az esővizet. A tető lécezése is elkorhadt, a boltozat is beszakadás előtt állt. A nép szegény volt, áldozatokra képtelen. Az oltáriszentség őrzésére a plébános nem talált máshol alkalmas helyet, ezért amíg az új megkezdett templom elkészül, addig a régi templomra kellett volna egy alacsony tetőt húzni.³⁸

1785-ben a gróf úr a szükséges faanyagot és zindelyt biztosította, a szegkek beszerzése, a mesterek fizetése a templomkasszából történt.³⁹

A régi templomot végül ideiglenes tetővel lefedték, és úgy használták. A félbemaradt, új templom építését pénz hiányában bizonytalan időre elhalasztották. 1791-ben a kegyúr gróf Eszterházy Istvánné a következőket közölte a püspökkel: *„Hogy hamarjába felépítsem, tülem nem lehet, külömb-külobmféle kötelességeim miatt. Mindazáltal vagyon fám mind téglának, mind mésznek égetésére. Kő vagyon, melyet nemcsak a tardiak, hanem más helységekben levő jobbágyaim készek annak összevordásába segítséggel lenni. A pénz állapottyában is amennyire tülem telheteik, esztendőnkint két-háromszáz forintokig nem mondom, hogy nem segítém.”*⁴⁰

Az elkövetkező két évtizedben az ígéret ellenére nem történt semmiféle változás. 1812-re a régi templom teteje teljesen beszakadt, a miséket kénytelenek voltak a paplakban tartani. A belső felszerelés is hiányos volt, a templom pénze csak a gyertyára volt elegendő.⁴¹ Az érsek szavait idézve: *„A régi templomot, amelynek födele, amint éppen mai napon tudósítottam a falaknak is nem kevés kárával már leroskadt, kénytelen vagyok bezárattatni, az új templom a lakosoknak és az utazóknak nem kevés botránkoztatásával félben hagyattatott, és amióta a méltóságos gróf a jószágba bevezetődött, segedelmével egy lábnyt sem emelődött.”*⁴² Dessewffy Ferenc nem volt hajlandó eleget tenni kegyúri kötelességeinek, pedig a régi templom kicsi és életveszélyes volt, a híveknek csak a harmadát tudta befogadni, összedőlés előtt állt. A kegyúr még a plébániának és a templomnak járó földeket sem adta ki. Azzal védekezett, azért nem építi az újabb templomot tovább, mert nincs pénze. A régi templom helyreállítására az építési anyagokat pedig már összehordatta.⁴³

---

37. Soós, 1985. 100.

38. FLE. AV. 2064.

39. FLE. AN. 1616. Tard 1785.

40. FLE. AV. 2064.

41. FLE. AV. 3164.

42. FLE. AN. 1616. Tard 866/1812.

43. FLE. AV. 2064.

A régi templomot Povolny Ferenc egri építőmester, az esperes és maga az érsek is szemrevételezte, aki ezt a következtetést vonta le a látottakból: „A régi templom falai erőtlenek, azokra új stukatúrát vagy másféle padlást rakni nem lehet. Bővítés nélkül a nép negyed részének sem elégséges. Tódítás, újjátás több költségekbe kerülne, mint az új templomnak bizonyos változtatással való felállítása.”⁴⁴ Az épület lapos helyen feküdt, esős időben belsejét elöntötte a víz és békatannyává vált.⁴⁵

Az 1813-as év eldöntötte a vitát, a régi templom ugyanis összedőlt. Kénytelen kellen Dessewffy is támogatta az építkezést, 7 kőműves dolgozott az új templomon. Ennek felépültéig az iskolában rendeztek be ideiglenes misézőhelyet.⁴⁶ A kegyúr azonban feltételekhez kötötte a támogatást. Ragaszkodott az általa jelölt plébánoshoz. Az érsek ígéretet tett arra, hogyha felépíti a templomot, elfogadja jelöltjét, ellenkező esetben a királyhoz fordul panasszal a kegyúri kötelességek elhanyagolása miatt.⁴⁷ A templom építése 1815-re fejeződött be, tetjét zindellyel fedték. Tornya azonban nem volt, és mint korabeli utazók állították, leginkább gabonaraktárhoz hasonlított.⁴⁸ A toronynak csak az alapjait rakták le.⁴⁹

1820-ban meghalt gróf Dessewffy Ferenc, s Tard a Magyar Kamara birtoka lett. A kamara 1822-ben kiköveztette a templom belsejét, és padokat állíttatott.⁵⁰

Az 1829-es visitatió a templomot ilyennek találta. „A plébániatemplom a falu vége felé szentélyével délre néz. Szilárd anyagból épült, bükkfaszindellyel fedett tetőszerkezetét egy hozzá nem értő ács rosszul állította össze, ismételten sem tudták kijavítani. A tetőre vas keresztet állítottak a szentély feletti részen. Tornya nincs, a három harang az 1742-ben felállított haranglábon függ, ezek egyikét 1745 körül áldották meg. ... Tágas karzatán öt változatú orgona rossz karban. Keleti oldalán boltozott sekrestye, tágas, de nedves. Kétszínűre festett szószék deszkából. Réz keresztelődény, a sekrestyében őrzik. Egy oltár Szent Péter és Pál tiszteletére, falazott oltárasztallal, rajta tabernákulum. Karzat alatt szenteltvíztartó kőből.”⁵¹

A templom továbbépítéséről tervrajzokat és költségvetést készítettek, amit az érsek felterjesztett a Magyar Kamarához.⁵² Az 1836-ban készült leltár szerint a templom jó karban volt, de tornya nem volt, aminek felépítése a kamara kötelessége lett volna. Torony hiányában a harangok egy fa haranglábon voltak elhelyezve.⁵³

44. FLE. AN. 1616. 1017/1812.

45. FLE. AV. 2064.

46. FLE. AV. 3164.

47. FLE. AN. 1616. Tard 335/1813.

48. FLE. AV. 3576.

49. FLE. AN. 1617. Tard 2482/1895.

50. FLE. AV. 3576.

51. FLE. AV. 3576.

52. FLE. AV. 2064.

53. FLE. AV. 2064.

1837-ben Ferdinánd Szász Coburg és Góthai herceg megvásárolta a kincstártól a cserépvári uradalmat, ezzel együtt Tardot is. A templom orgonája egy év múlva elromlott.⁵⁴

1838-ban felmérték a hiányos és romladozó templomi felszereléseket. Főként egri mesterekkel az elkészítéséhez költségvetést készítettek. Molnár Mihály képfaragó szerint egy főoltár készítése vált szükségessé, hozzá 6 db díszes gyertyatartóval, valamint 3 kánontáblával. Ezek költsége 180 ezüstforint. Keresztelőkutat is akartak, amelynek az alját kemény kőből képelték el és kétfelé nyíló ajtóval akartak lezárni. Ennek ára 52 ezüstforint. Lieb Alajos akadémiai képfestő egy Péter és Pál képnek megfestéséért 160 pengő forintot számolt fel. Míg Valentiny Mihály szabómester egy misemondó ruháért, egy casuláért, egy ünnepelő pluvialéért, baldachinokért, egy ünnepelő fehér ingért, egy hétköznapi fehér ingért összesen 858 forint 57 krajcárt kért. A fentebb említett tárgyak aranyozása Lieb Antal aranyozó szerint 233 forintot tettek volna ki.⁵⁵ A magas költségek miatt a belső felújításból nem lett semmi.

1850-re a szüette, nagyon régi oltár kezdett dűledezni, mire a kegyúr és a hívek költségén új oltárt készítettek.⁵⁶

1877-ben, a leltározáskor feljegyezték, hogy a templom homlokzata és a karzat oltár felé eső részén a téglázat megromlott.⁵⁷ A kegyúr ígéretet tett a torony felépítésére, egyenlőre azonban a templombelsőt festették ki. Ekkor került a szentély kör alakú homlokára a Coburg család hercegi címere.⁵⁸

Két év múlva a templom ablakait kicserélték, majd Ádám István és felesége, Pásztor Anna 60 forint értékű alapítványt tettek a templomtorony elkészítésére.⁵⁹ 1881-ban már 308 forinttal rendelkezett a „Torony alap”, amelyhez Bárdossy Mihály plébános 100 forintot tett hozzá.⁶⁰ Ennek az alapnak az összege 1895-ig a hívek adományaiból 4000 forintra növekedett, melynek felét maga a plébános adta. A plébános a közelgő millennium évét a torony felépítésével kívánta emlékeztetessé tenni, amihez a kegyúr, Coburg herceg biztosította az építési anyagokat.⁶¹ A toronyhoz a kő töretését a Karud legelőterületen engedélyezte a herceg. Mind a törést, mind a fuvart a hívek állták. A herceg biztosított még 100 hordó meszet, 350 szekér homokot, és a szükséges fát. A téglát Kövesdről szerezték be. Az összes fuvart itt is a hívek biztosították.⁶²

Az építés költségvetését Strelinger Vilmos mezőkövesdi építési vállalkozó 1894-ben elkészítette. Földmunka: alappödrök kiásása 37 Ft 58 kr. Kőművesmunka: alapfalazat terméskőből, alapfalazat egy segédfalhoz, vegyes színpfalazat

---

54. FLE. AV. 3164.

55. TKP. I. 1838.

56. FLE. AV. 3164.

57. FLE. AN. 1616. Tard 546/1877.

58. FLE. AN. 1617. Tard 2482/1895.

59. FLE. AN. 1616. Tard 3171/1879.

60. FLE. AN. 1616. Tard 566/1881.

61. Soós, 1985. 101.

62. TKP. I. 1895.

az I. magasságig, torony segédfal, színfalazat a II. magasságig, színfalazat a III. magasságig, vöröstégla boltozatok, a templom falaiban 4 db lyukfúrás, a templom falainak tökéletes javítása, színezése, a templomkórus ablakából egy ajtó kivágása a toronyba, a torony burkolása, 3 db kőlépcső a templombejáráthoz való elhelyezése. Anyag nélkül 2778 Ft 16 kr. Ácsmunka: a tetőszerkezetnek és keresztszerkezetnek felállítása, a pad a lépcsőgerenda és a harangszék felállítása, lépcsőfeljáró kialakítása a toronyban, tölgyfa ajtófél, toronytető zsaluzása és zsidelyezése, a kereszt, a gomb és a golyó felhúzása. Mindez anyag nélkül: 835 Ft 51 kr. Asztalos, üveges, mázó és lakatosmunkák: 4 darab ablak zsaluval elhelyezése, a toronybejáráthoz 3 db ablaktok, a templomkórusból a toronyba egy erős keresztajtó, a régi templomajtó tökéletes kijavítása, a főbejárat fölött egy kör alakú felülvilágító elhelyezése. Ez anyaggal együtt: 411 Ft 41 kr. Az összes állásfáknak felállítása és használati díja: 222 Ft 60 kr. A toronykereszt, golyó és gomb elkészítése: 110 Ft 10 kr. Villámhárító 40 méter: 148 Ft 50 kr. Összesen: 4543 Ft 76 kr.⁶³

**A templomtorony tervrajza
1895-ből**

(FLE. AN. 1617. 2482/1895.)

A torony alapozását 1895. április 16-án kezdték el. Pár napi munka után megtalálták az 1780-ban megásott toronyalapot. Az akkor lerakott alap azóta valóságos sziklává vált. Az alapkőletételre április 24-én került sor. Hét hónapot vett igénybe a teljes munka, közben a két oltár és a szószek aranyozását Englisch Antal és Győry Ferenc budapesti aranyozók végezték el. A templomtorony megáldására december 8-án került sor. Ekkor a torony homlokán lévő zárókőben elhelyezték Bárdossy Mihály tardi plébános emlékiratát.⁶⁴

A torony terveit Bernola Miklós budapesti építész készítette el.⁶⁵

A templomtorony felépítése utáni években több kegyes adományban is részesült az egyház: 1900-ban Árkus Pálné született Pelyhe Erzsébet Budapestről, a Szűts és Társa cégtől 400 koronáért egy új Úrkoporsót vásárolt a templomnak.⁶⁶ 1906-ban Csathó Anna az általa ajándékozott Szent József és Szent Antal képek helyett 2 db 85 cm magas sztearin, ugyanilyen szobrot adományozott.⁶⁷ Bárdossy Mihály halála után, 1907-ben örököse, Somogyi Károlyné szü-

63. TKP. I. 1895.

64. FLE. AN. 1617. Tard 2482/1895.

65. FLE. AN. 1617. Tard 2482/1895.

66. FLE. AN. 1617. Tard 1675/1900.

67. FLE. AN. 1617. Tard 2053/1906.

letett Staniczky Mária, Jézus Szent szíve szobrot adományozott a templomnak. A szobrot Rusztler G. Ottó budapesti szobrász készítette 390 korona értékben.⁶⁸ 1908-ban Dusza Mária a templom számára egy díszes fehér selyem miseruhát ajándékozott.⁶⁹

1911-ben kijavították, illetve kicserélték az orgonát.⁷⁰ Gyűjtést indítottak, majd Angster József pécsi orgona és harmóniumgyárossal 1014 koronáért új orgonát készítettek.⁷¹

Ennek az orgonának az ónsípjait, szám szerint 21 darabot 1918 júliusában háborús célokra leszerelték.⁷²

1912-ben a kegyúr jóvoltából a templomra eternit pala került.⁷³

Egy év múlva a templomot és annak sekrestyét kellett felújítani.⁷⁴

Gondokat okozott, hogy a templom középkori kőkerítése már nem

A templom orgonája

(Fotó: Kovács Zs.)

volt meg. Csak maga a templom volt az egyházé, körülötte pedig községi libalegő volt, ahol az esővíz gyakorta megállt. Ezért itt a község elöljárósága 500 négyszögöl területet átengedett a templomnak, hogy szép kerítése készülhessen.⁷⁵ Annak elkészülte után 1930-ban stációkat szeretett volna a plébános a parkosított templomkertben felállítani. Tárgyalásokat folytatott Jankó Gábor bogácsi kőművesmesterrel, aki a terveket is elkészítette Oberbauer budapesti domborművész-tővel, de az elképzelések papíron maradtak, megvalósításuk elmaradt.⁷⁶

1942-ben Takács István Szent Péter és Pál apostolokat ábrázoló főoltárképet festett.⁷⁷

A II. világháború után nehéz évek köszöntöttek az egyházra. Maga a templom is sérüléseket szenvedett. Palázott teteje sok helyen beázott. Szükségmegoldásként a hívek a lakatlan tanítói szolgálati lakás paláját szedték le, és ezzel javították ki a sérüléseket. A megrongálódott és hiányos orgona javítását, felhangolását is elvégeztették.⁷⁸

68. FLE. AN. 1617. Tard 1810/1907.

69. FLE. AN. 1617. Tard 4989/1908.

70. FLE. AN. 1618. Tard 2586/1911.

71. FLE. AN. 1618. Tard 637/1911.

72. FLE. AN. 1618. Tard 4189/1918.

73. FLE. AN. 1618. Tard 5264/1912.

74. FLE. AN. 1618. Tard 5694/1913.

75. FLE. AN. 1618. Tard 2459/1914.

76. FLE. AN. 1618. Tard 943/1930. és 2024/1930.

77. Soós, 1985. 101.

78. TKP. I. Egyházközségi képv. test. jkv. 1945. IV. 8.

A stációk terve 1930-ból
(FLE. AN. 1618. 943. és 2024/1930.)

A templom főoltárképe
(Fotó: Kovács Zs.)

A katolikus templom
(Fotó: Kovács Zs.)

A II. világháborút követő jelentősebb munkálatokra a plébánia pénztári főnaplójában találtunk utalásokat. 1950-ben a templom kerítésének jelentősebb felújítására került sor. 1960–1961 között történt az orgona kijavítása és a villamosáram bevezetése. 1966-tól kezdődően néhány éven keresztül az egyházi épületek nagyobb felújítása folyt. Ennek keretében 2000 forintért harmóniumot vásároltak és a templomtető renoválására is sor került 1968-ban. Egy év múlva a templomi szobrok helyreállítása, festése valósult meg. 1973-ban olajkályhával oldották meg a fűtést, amely több freskó jelentős károsodását okozta. 1974-ben a templomkert parkosítása következett.⁷⁹ A templomépület utolsó nagyobb renoválására 1986-ban került sor. A templom a 2000. évi egyházlátogatás szerint: egy hajós, karzattal, sekrestyével és egy főoltárral. Főoltár: Szent Péter és Pál, fából, tabernákulummal. Mellékoltár: Szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, fából, tabernákulummal. Keresztek: 2 db fa, 2 db fém. Szobrok: Szent István, Szent Erzsébet, Megköötött keserű Jézus, Fájdalmas Anya, Jézus Szíve, Mária Szíve, Szent József kis Jézussal, Szent Teréz, Szent Antal, Lourdesi szobor, Kis Jézus szobor. Falfestmények: Utolsó vacsora, Kereszttel megdicsőült Jézus angyali seregekkel, Gyermek Jézus az ácsműhelyben. (József mellett Mária tardi népviseletben.) Keresztúti képek: 14 db domborművel az oldalfalakon. Lobogók: 6 db fehér. Zászlók: 2 db. Sekrestye: 4 db miséző kehely paténával, 2 db cibórium, 2 db monstrancia, 3 db új misekönyv, 9 db miseruha, 5 db palást, 5 db casula stólával, 5 db fehér ing, 6 db terítő, 3 db futószőnyeg. Orgona adatai: 1 manual, 1 pedál, mechanikus és beállítási hibákkal, hangosítása 4 csatornás, 2 db hangoszloppal. Fűtés: villamos padlófűtés.⁸⁰

A templom egykori, régi alapozásának hibái okozhatják, hogy az épület ma is vizesedik.⁸¹

A plébánia

Az 1777-es térképen látható, hogy a régi plébánia épülete az egykori templommal szemben helyezkedett el.⁸² Egyes feljegyzések szerint 1728-ban emelték.⁸³

Az 1746-os egyházlátogatási jegyzőkönyv a következőket jegyezte le róla: *„A plébánia fából újonnan épített, náddal fedett. A plébánosnak egy szobája, oldalsó kamarával. Ez alatt van egy pince, amely a szélén és a homlokzatán falazott, 16 hordó bort befogad. A család számára van egy eléggé nagy és hasonló oldalkamrás szoba, középen konyha kőből. A ház mellett kertecske a vetemény számára. Kelet felé a háztól a templom mellett gyümölcsös és káposztáskert. A plébánia kapuja előtt dél felé, a mezőre vezető úton túl van egy szérűskert, ahol a széna és a szalma őrzésére alkalmas istálló is van, ami gerendákból áll és újonnan épült. Az udvar sövényel kerített.”*⁸⁴

79. TKP. I. Pénztári főnapló 1932–1975. A tardi plébános szóbeli közlése.

80. TKP. I. Egyházmegyei vizitáció 2000.

81. TKP. I. A plébános közlése.

82. Papp-Váry-Hrenkó, 1990. 133. Lásd még a belső borítón.

83. B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Tard 1728.

84. FLE. 3412. 69. Fordította Dr. Tóth Péter.

1768-ig ugyanezt az épületet használta a katolikus pap. „A plébániaház fából épült, de nyomorult állapotban van. Ehelyett a község most épít kőből házat a plébános részére.”⁸⁵

Ezt az épületet szalmatetővel fedték. 1812-re elhanyagolttá vált, teteje pedig teljesen tönkrement. Az érsek szerint, „minden becstelenítés nélkül a legromyosabbak közül való. A javítások ... a szegény jobbágyok ájtatos adománya.”⁸⁶ Ekkoriban a miséket is itt tartották, mivel a templom még rosszabb állapotban volt. Majd az épület tönkremenetele után a hívek az iskolában gyűltek össze.⁸⁷

A Királyi Kamara 1824-ben felújította a paplakot, és egy helyiséggel kibővítette, így a papnak 3, cselédjének pedig 1 szobája lett.⁸⁸ Három évtized elteltével, 1857-ben állapota annyira leromlott, hogy kénytelenek a plébánosnak egy uradalmi tiszti lakást adni – mégpedig a volt számtartói lakást – a lepusztult épület helyett.⁸⁹ Ekkortól áll a plébános háza a mai helyén. Ezen a részen korábban – mint azt az 1777-es térkép is szemlélteti –, uradalmi épületek álltak.⁹⁰

A XX. század elejéig nem tudunk meg közelebbit a plébániáról. 1909-re az uradalmi tiszti lakásból kialakított épület romos állapotban volt. A plébános kérésére Coburg herceg ígéretet tett annak helyreállítására. Az egészségtelen épület teljes felújítást igényelt, de felújítása helyett a tél beálltával csak a zsindelezésbe kezdtek.⁹¹

A herceg személyes látogatást tett, és ideiglenesen egy vízelvezető árkot ásatott a plébánia mellett. Kérésére 1910-ben Borsod megye főmérnöke, Bartos Jenő megvizsgálta a plébániát. „Az épület a terep legmélyebb helyén áll, mert a talaj majdnem mindenütt magasabb az épület környékén, mint az épület tövében, úgy hogy a felszíni és a talajvizek iránya úgyszólván minden oldalról az épület falaihoz vezetnek. ... A vízelvezető árok nem vált be, mivel az ároknak negatív szerepe van. ... A köztér csapadékvízét és a községháza udvarából kifolyó vizet is bevezeti a lelkész kertjébe. ... A helységek padlószintje jóval alacsonyabb, illetve mélyebben fekszik, mint az épület főfala mellett közvetlenül fekvő terep szintje. ... miáltal a fal teljesen átnedvesedett, azon a víz a szobába szivárog be, és a penészgomba melegágyát képezi. ... Javaslat a karbahozatal iránt: A helységek 1 méter magasságig feltöltendő, ... a falak legalább 1,6 méterrel felfalazandók. A falazást az épület falai elbírnák, mert mély alapokkal bírnak és 70 cm vastagságúak és kemény tardi réteges kőből készültek. ... Az egész udvar feltöltendő, hogy a lejtés az udvar közepe felé irányuljon.”⁹²

85. FLE. 3418. II. 105. Fordította Dr. Tóth Péter.

86. FLE. AN. 1616. Tard 205/ 1812.

87. FLE. 3164.

88. FLE. 3576.

89. FLE. AN. 1616. Tard 1332/1857. ill. TKP. I. 1896.

90. Papp-Váry-Hrenkó, 1990. 133. Lásd még a belső borítón.

91. FLE. AN. 1617. 4044/1909. és 5940/1909.

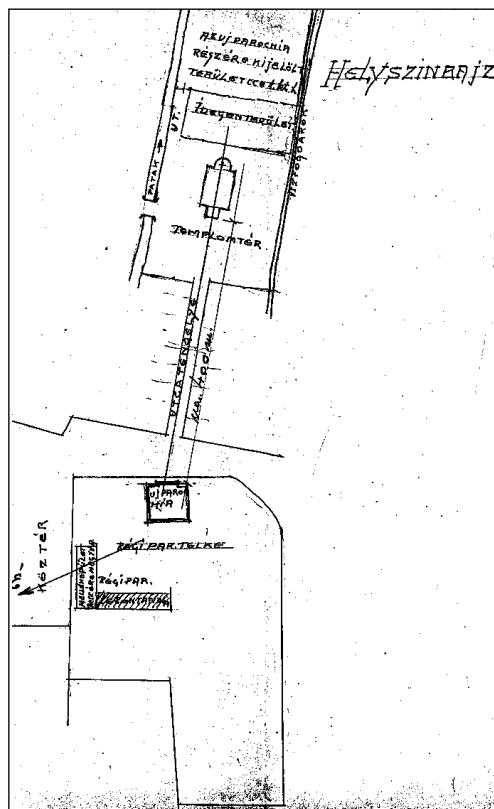
92. FLE. AN. 1617. Tard 1575/1910.

1913-ra a lelkészlakot a kegyúr átalakította, ami ennek ellenére gombás, egészségtelen maradt.⁹³

1922-ben a kegyúr újra ígéretet tett a renoválásra, illetve az újjáépítésre, mivel a vármegyei tisztifőorvos véleménye szerint a plébánia egészségtelen és lakásnak alkalmatlan volt.⁹⁴ Erre a herceg közölte az érsekkel, hogy a lelkészlak többek között a plébánosok hanyagságából került ilyen állapotba. A cserépvári erdőhivatal erdőmérnöke ezt tapasztalta a plébánosnál járva: „a plébános úr 60–70 darab különböző nagyságú sertései az udvaron és a plébánia épület tövében feltúrt és vízzel telt pocsolókban fürödtek, minek folytán az épület falának vakolatát egész hosszában és 60–70 cm magasságban részint letúrták, részint bemocskolták. Ugyancsak a sertések sarkvasastól kidöntötték a fedett folyosó két ajtaját, és ott szabadon közlekedtek. Ez alkalommal látta azt is, hogy egy borjú a folyosón tartózkodik, ... és a plébános úr konyhájából a folyosóra 6–7 darab malac tört elő.”⁹⁵

Az átépítésre, illetve felújításra 1934-ben került sor.⁹⁶ Ekkor mind a herceg, mind az érsek részéről felvetődött, hogy teljesen új helyen építtetik fel a plébániát, de végül maradtak a régi teleknél.⁹⁷ Az uradalmi erdőmérnök és Makovszky építész március végén felmérte a felújítás, illetve az újjáépítés költségét. A tatarozás szerintük 33 ezer, az újjáépítés 36 ezer pengőbe került volna. Mivel a költségek között kicsi volt a különbség, ezért új plébánia építése mellett döntöttek. A plébánia épületének eredeti tervei 1934-ből maradtak fenn.⁹⁸

A felújítás a melléképületekre nem terjedt ki. Ezeket részben lebontották, részben dűlőfélben hagyták, a plébános ezért 1940-ben kérte a kegyurat, azok

Elképzelés az új plébánia építésére
(FLE. AN. 1617. 1575/1910.)

93. FLE. AN. 1618. Tard 5694/1913.

94. FLE. AN. 1618. Tard 1922.

95. FLE. AN. 1618. Tard 394/1922. Lásd még a 16. oldalon.

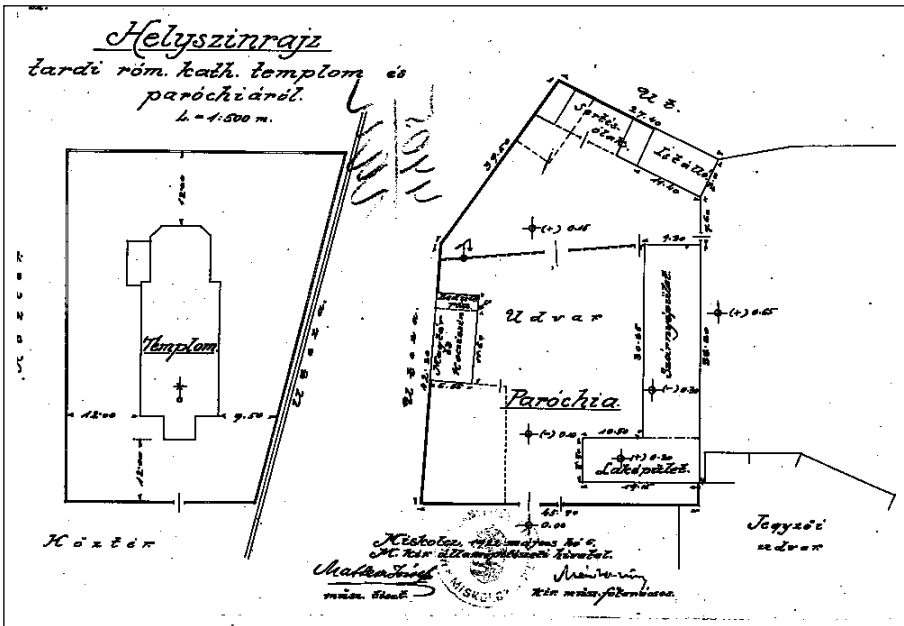
96. FLE. AN. 1618. Tard 6610/1940.

97. FLE. AN. 1618. Tard 1702/1930.

98. FLE. AN. 1618. Tard 4935/1934.

A plébánia épületének 1934-es tervrészlete
(FLE. AN. 1618. 2486/1934.)

A plébánia 1934-ben megvalósult átépítésének terve 1922-ből
(FLE. AN. 1618. 4405/1922.)

A plébánia épülete

(Fotó: Kovács Zs.)

felépítésére, mert cselédeit, állatait, terményeit nem tudta hol elhelyezni. A herceg a következő évre megígérte a tartozást.⁹⁹

A katolikus egyház pénztári főnaplója szerint a II. világháború után a villanyt 1960-ban vezették be. A telefon beszerelésére 1969-ben került sor. Majd 1972-ben elkészült a fürdőszoba. A

2000. évi egyházmegyei vizitáció a plébánia építését 1930-ra teszi. Utolsó renoválása 1992-ben volt.

A plébánián található a kereszteltek anyakönyve 1705-től, a házasultak anyakönyve 1706-tól, a halottak anyakönyve 1735-től, a béráltak anyakönyve 1852-től, a jegyesek naplója 1912-től. Itt őrzik még a katolikus egyház képviselő-testületi jegyzőkönyveit, a pénztárkönyveket, az iktatókönyveket és a XVIII. század elejétől számos iratot.

A harangláb, a harangok és a kereszték

A harangokról és keresztékről az első feljegyzések az 1740-es évekből maradtak fenn. 1742-ben a harangokról tudjuk, hogy különálló faharanglábbon fügtek.¹⁰⁰

Az 1746-os canonica visitatio alkalmával a következőket jegyezték le: „A templom kerítésén kívül lévő új fa harangtoronyon 3 harang van. A nagyobb 2 mázsa 54 font, a középső 1 mázsa, a legkisebb 30 fontos. Mind fel vannak szentelve Szent Péter és Pál tiszteletére. A negyedik harangocska a tornyocskában van, ez kb. 12 fontos. Szent József tiszteletére szentelt.”¹⁰¹

1768-ban már nem emlékeznek a harangok szentelésére, és a harangok súlyában is eltérések tapasztalhatók: „A templomtetőn kis fatornyocska kisharanggal, de különálló fa haranglábbon is van 3 harang. Egy 2 mázsa 54 fontos, egy 60 fontos, egy 20 fontos. Ezek felszenteléséről senki nem tud semmit.”¹⁰²

Az 1829-es vizitáció szerint az egyik harangot 1745-ben áldották meg.¹⁰³

99. FLE. AN. 1618. Tard 6610/1940. Lásd a 280. oldalon.

100. Soós, 1985. 100.

101. FLE. 3412 69.

102. FLE. 3412 69.

103. FLE. AV. 3576.

**A körmeneteknél használt
legrégibb, XVIII. századi harang**

(Fotó: Kovács Zs.)

el a toronyban. A katolikus pap nem tudta valamilyen más egyházi kegytárgy vásárlására rávenni az adományozót, így a legkisebbet leszerelték, és a temetőben állították fel. Helyébe az újabb 2 mázsás harang került. A plébános a kisharangot nem szívesen vetette le, mert szerinte a kis harang 1670-ben készült és a nép babonás hite hangjának különös viharúzó erőt tulajdonított.¹⁰⁶

A 2000-ben végzett vizitáció szerint négy harangja volt az ekléziának. Az első Szűz Mária tiszteletére szentelt, súlya 411 kg bronz. Felirata: „Bodogságos Szűz Mária, Magyarország Nagyasszonya, könyörülj érettünk. Isten dicsőségére, a világháborúban elvitt nagyharang pótlására készítették: Molnár Pál

Az 1813-ban még jó karban lévő harangláb 1838-ra megrongálódott, dőlni kezdett, mire kapocsvasakkal látták el, annak ellenére, hogy már mindenfelől meg volt támogatva. A feljegyzések szerint a tanító háza előtt állt.¹⁰⁴ A torony elkészültével a harangok oda kerültek. Az I. világháború alatt az egyik harang a fegyvergyárak anyagszükségletét elégítette ki, leszerelték és elvitték. Helyette 1928-ban egy 4 mázsás harangot öntöttek Szlezák László budapesti harangöntődjében. Ára 2296 pengő volt, amelyből 1297 pengőt közadományból gyűjtöttek össze, a többit Molnár Pál és neje adományozta. A harang védőszentje a leszerelt harangé, vagyis Szűz Mária lett.¹⁰⁵

1930-ban a plébános nem kis bosszúságára özv. Sándor Jánosné mindenképpen harangot akart adományozni az egyháznak. A harang azonban nem fért

A katolikus templom harangjai

(Fotó: Kovács Zs.)

104. FLE. AV. 3164. ill. TKP. I. 1836.

105. FLE. AN. 1618. Tard 3050/1928.

106. FLE. AN. 1618. Tard 3978/1930.

Ignác és neje Tóth Katalin és Tard község buzgó r. kat. lakosai 1928. évi június 29. Öntötte Szlezák László harangöntő Budapesten.” A második Jézus Szive tiszteletére szentelt, 205 kg súlyú bronz. Felirata: „Jézus Legszen-
tebb Szíve, jöjjön el a te országod. Isten dicsőségére és Jézus Legszen-
tebb Szíve tiszteletére készítette a tardi róm kat. templom részére ö. Sándor
Jánosné, született Dusza Erzsébet az úrnak 1930. évében. Öntötte Szlezák
László harangöntő, Magyarország aranykoszorús mestere Budapesten.” A
harmadik Szent Antal tiszteletére szentelt, 130 kg súlyú bronz. Felirata:
„OQUAM Gloriosum et Admiralibe est nomen tuum domine 1741.” A
negyedik Szent Donát tiszteletére szentelt, 30 kg sárgaréz. Felirata: „Tard
/Har:/ An-o M...” A megjegyzés szerint a templom előtti főoltárnál van elhe-
lyezve. Ezt a harangot körmenetek alatt a templom előtti haranglábra vonják
fel, és itt húzzák meg.¹⁰⁷

A harangozást mindig a megbízott harangozó vagy sekrestyés végezte.
1746-ban az egyházlátogatási jegyzőkönyv így írt erről: „Barták János a ha-
rangozó, aki 80 éves. Beszélte közepesen a latin nyelvet, anyanyelve ma-
gyar volt. Ki van oktatta a hit alapjaiból. Jó erkölcsű, rendes az életvitele,
felesége jó hírű. A plébánostól függ. Szorgalmasan eleget tesz hivatalának.
A sekrestyésnek van alkalmas háza. Jó karban tartja a község. Jövedel-
me: fél mérőt kap minden külön jobbágytól, ami felmegy 8 köből gaboná-
ra. Más jövedelme nincs. Egy éves jövedelme 10 rajnai forint.”¹⁰⁸

1768-ban a harangozó Hortulányi Mihály volt. „A plébános és a község
fogadta fel. Józan életű, jó erkölcsű. Legjobb tudása szerint törekszik min-
dennek a tisztántartására.”¹⁰⁹

A harangozói állás egészen 1977-ig fennállt. Ekkor Karkus Jánosné volt a
harangozó. A harangozói állással járó lakást 1968-ban adták el.¹¹⁰

Az útszéli szobrokról és keresztekről először az első egyházlátogatási jegyző-
könyvből értesülünk: „A falun kívül az Eger felé vezető út mellett áll egy szo-
bor, kőből építve és a régi mód szerint befedve zsindegyel, amelyen egy fak-
ereszt van. Senki sem viseli hivatalból gondját, de a község jó karban tart-
ja. Van egy másik feszület a falun kívül Eger felé a temetőben. Daróc felé
a falun kívül egy vörös színű fakereszt. A község ügyel ezek megőrzé-
sére.”¹¹¹

1768-ban a következőket jegyezték fel: „Kőből emelt oszlop vagyis szobor
az egri út mentén van. Ugyanazon út mentén áll egy vörös színre festett
kereszt az Üdvözítő képmásával. A temetőben egy másik kereszt, korpusz
nélkül, a harmadik a templom mellett áll. Mindegyik jó állapotban, de
nincs alap a fenntartásukra.”¹¹²

107. TKP. I. A tardi plébános közlése.

108. FLE. 3412. 69. Fordította Dr. Tóth Péter.

109. FLE. 3412. 69.

110. TKP. I. lktatókönyv. 37., 41. és 53.

111. FLE. 3412. 69.

112. FLE. 3412. 69.

**Az 1808-ban állított kőkereszt a
volt egri útnál**
(Fotó: Takács L.)

**A Dusza és a Pap család által
1996-ban állított szobor**
(Fotó: Kovács Zs.)

Ezek közül a keresztek közül a templom előtti, a daróci út melletti, a temetőben lévő és az egri út mellett álló szobor rajta vannak az 1777-ben Tardról készült térképen is.¹¹³

1791-ben Sándor Mihály állíttatott fakeresztet a temetőben.¹¹⁴

Az 1829-es egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint 1808-ban Zsarnay István plébános áldotta meg a Csábrádi András jobbágy által ekkor felállíttatott kőkeresztet az egri útnál. Az ábrányi útnál is volt ekkor egy kőkereszt, amelyet Tardi Pál állíttatott 1811-ben.

1863-ban Antal Mátyás állíttatott fakeresztet a templom előtt, de az 1896-ra teljesen elkorhadt. A 40 forintos fenntartási alapja kevésnek bizonyult, ezért Béres Mihályné, született Kulmann Henrietta a Millennium tiszteletére nyolcszögletű kőkeresztet állíttatott ide vas aranyozott Krisztussal.¹¹⁵ Az érsek 24 koronát adott 1900-ban ennek a keresztnek a javára, illetve 20 koronát az iskolakert feletti kőkereszt javára.¹¹⁶

1901-ben és 1902-ben is állítottak egy-egy kőkeresztet. Előbb Dusza Erzsébet és Julianna a közös legelőből a régibb temetőhöz nyert új temetőrészbe, és annak fenntartására 40 koronát adtak. Majd Varga András és neje, Hajdú Erzsébet a község déli részén, a Mezőkövesd felé vezető út mellett állíttattak egy kőkeresztet, amit korláttal bekerítették és költségeire 40 koronát adtak.¹¹⁷

113. Papp-Váry-Hrenkó, 1990. 133. Lásd még a belső borítón.

114. FLE. AV. 488. Lásd még a 15. oldalon.

115. FLE. AN. 1617. Tard 2878/1896.

116. FLE. AN. 1617. 1644/1900.

117. FLE. AN. 1617. 4937/1901. és 1588/1902.

1907-ben az iskolakert feletti kőkeresztet a vihar annyira összetörte, hogy csak az alapkő maradt használható. Egy év múlva Bók János tibolddaróci kőfaragó tette rendbe 70 korona ellenében.¹¹⁸

Dusza István végrendeletileg hagyott 1916-ban 200 koronát az általa a határban emelt Szent Vendel szobor fenntartására.¹¹⁹

A főút mellett, a település szélén álló kőszobrot 1996-ban a Dusza és a Pap család állíttatta.

A baptisták

Vallási megoszlás szempontjából Tardot a XVIII. század elejétől döntő többségben mindig római katolikusok lakták. Az egyéb felekezetekhez tartozók száma és aránya soha nem volt jelentős. A XX. században egyedül a baptisták száma volt említést érdemlő.¹²⁰

A baptizmus XVII. század elején Angliában keletkezett protestáns hit. Lényege, hogy egyháza tanítása szerint, csak a felnőtt korban felvett keresztséget ismeri el, ezért a hitvallással egybekötött felnőttkeresztelés szokása él közöttük.¹²¹

A baptizmus Tardon 1905-ben jelentkezett először. Ebben az évben a nagy tiszteletnek örvendő, de idős Bárdossy Mihály plébános már nem tudta kezében tartani a plébánia irányítását. Hívei közül májusban többen levelet írtak az érseknek, amelyben megfogalmazták panaszukat. *„Mosmán a nép sokkal több, mint ezelőtt 15 évvel, és a nép sokat zúgolódik, hogy nem mehet az Isten házába, azért mert harmadik vasárnap tart a Tisztelendő úr misét. ... Elfajul a nép, mert nincs Isteni tisztelet mikor annak ideje volna, és azt mondják gyerünk a korcsmába, nincs papunk, se mise. ... Azt beszélnek, hogy térjünk ki más hitre, akkor majd lesz, aki buzdít a jóra.”*¹²²

A zúgolódás után a plébános tájékoztatta a püspököt a fejleményekről. Hívei közül többen protestáns bibliát olvastak, amivel a pap figyelmeztetése után egy időre felhagytak. Később azonban újra elővették a protestáns bibliákat. A káplár a szószékről is megintette őket, de hiába tette. A templomi kiprédikálás után a mintegy 20 fő renitens bizonygatta, hogy hithű katolikus. Ezek az emberek buzgó vallási életet éltek, nem káromkodtak, nem ittak pálinkát. A pünkösöd hétfői litánia alatt azonban a templomban botrányos események történtek. Sokak megbotránkozására két asszony sírógörcsöt kapott, mire a plébános az érsektől kért tanácsot, hogy mitévő legyen az aggodalmat keltő mozgalommal szemben. Továbbá kérte az egyházi főméltóságot, hogy a Jézus társasági atyák közreműködésével tartsanak szent missziót.¹²³ Azt 1906 tavaszán megtartották,

---

118. FLE. AN. 1617. 4418/1907.

119. FLE. AN. 1618. 5995/1916.

120. Lásd a népesség száma és összetétele című fejezetnél.

121. Gecse, 1980. 209.

122. FLE. AN. 1617. Tard 2972/1905.

123. FLE. AN. 1617. Tard 3043/1905.

de hiába próbálták elejét venni a katolikus egyházból való kiszakadásnak, az 1910-es évek elején már baptista egyház működött a településen.¹²⁴

Szabó Zoltán így írt a baptistákról: „Azok a katolikusok, akiknek a soraiból a baptisták később kikerültek Tardon, nem az elszakadás szándékával indultak, hanem csak intenzívebb vallási életet kerestek és – mivel az egyházon belül az akkori vezetés mellett ez nem volt lehetséges – a templomon kívül, saját házaikban. ‘Jézus szívével kezdték’ – mondták a katolikus tardiak ádázul és némi megvetéssel; imádkozni, olvasót mondani és ájtatos beszélgetésekre gyűlni jöttek össze először. Nyilvánvalóan kerestek valamit, ami a szétrombolt régi és teljes szemléletvilág helyére állhat, mélyebb és misztikusabb vallásosságot, mint amit akkor a papjuktól kaphattak. Az imádkozókból valószínűleg éppúgy lehettek volna a többieknél jobb katolikusok, ahogyan végül baptisták lettek. A szükséglet megvolt, a kirendelt vezetők nem vették észre, valószínűleg nem is volt rá szemük, hogy észrevegyék. ... Bizonyos Komáromi Sándor nevezetű tardi ember, aki a Felvidéken, Kisolcon lakott, volt az ‘apostol’. A Felvidékről jött vissza a faluba időnkint térí-

A baptista imaház

(Fotó: Kovács Zs.)

teni és éleszteni a hitet az emberekben. Előbb olvasót mondtak, aztán magyarázni kezdték a Szentírást. A falu vezetői iránt a megvetés egyre nőtt bennük és az ájtatoskodók egyre jobban elkülönültek a többi tardiaktól. Végül elhatározták, hogy elszakadnak a katolikusoktól, a baptistákhoz csatlakoznak, és imaházat építenek.”¹²⁵

1932-ben Vitéz Körömi Imre többször is próbálkozott baptista imaház építésével, de azt a vármegye nem engedélyezte. Az indoklás tűzvédelmi okokra hivatkozott, de a katolikus iskola és a községháza között egyébként sem engedték volna az imaház felépítését. 1933-ban a Belügyminisztérium is elutasította a baptisták kérelmét.¹²⁶ Szabó Zoltánnál olvashatjuk: „Az imaház építéséhez hozzáfogtak, ekkor azonban már olyan éles volt az ellentét közöttük és a katolikusok között, hogy az építés nem folytatható le simán. Amit nappal a baptisták fölépítettek, azt éjjel a katolikusok lebontották. Az

124. FLE. AN. 1617. Tard 4939/1905.

125. Szabó, 1986. 145–146.

126. FLE. AN. 1618. Tard 6643/1932.

*asszonyokat küldték az imaház ellen, mert tudták, hogy azoknak kevésbé lesz bajuk, és nem tör ki általános verekedés a faluban. Az asszonyok hordták le tövig minden éjszaka, amit a baptisták előző nap raktak, ez így ment megalkuvás nélkül mindaddig, amíg a baptisták a csendőrséget nem hívták segítségül. A csendőri asszisztencia mellett aztán simán felépült az imaház.*¹²⁷

Az említett imaház a mai konyha helyén állt. A gyülekezet jelenlegi imaháza a Béke utcában található.

A vallásfelekezeti összeírások szerint Tardon 1910-ben 83, 1930-ban szintén 83, 1941-ben 80 baptista vallású lakos élt.¹²⁸ A baptisták ma is a település második legnagyobb felekezetét alkotják.

A templom előtti kereszt

(Fotó: Kovács Zs.)

---

127. Szabó, 1986. 147.

128. Népszámlálási adatokból.

Uig. 74-175B/1940.

Nagyméltóságu és főtisztelendő Érsek Ur!

A tardi plébánia melléképületeinek helyreállítása tárgyában 6610/1940. sz. a. kelt levelére értesítem Excellenciádat, hogy magam voltam az, aki ennek az ügynek mielőbbi elintézését - minden sürgetés nélkül - leginkább szorgalmaztam.

Sajnos, az építkezés tervbevett időpontja - 1939. tavasza - óta személyesen kívül álló körülmények állandóan hátráltatják a megkezdett munkálatok folytatását és befejezését.

Mivel azonban feltett szándékom, hogy az 1941. év folyamán - melybe hitbizományi birtokbalépésem 20. évfordulója esik - minden Istennel és az egyházzal szemben fennálló kötelességemnek fokozott mértékben eleget tegyek, gondoaskodni fogok arról, hogy a szóbanforgó építkezések, ha csak külső körülmények végkép lehetetlenné nem teszik, még a jövő évi termés behordása előtt elkészüljenek.

Fogadja nagyméltóságu Érsek Ur kiváló tiszteltem őszinte nyilvánítását
Budapest, 1940. december 2.

*Fülöp Tócsins
Lajos Blainy és Fülöp Lajos*

Nagyméltóságu és főtisztelendő

Dr. Szaracsányi Lajos
v. b. t. t., pápai trónálló egri érsek urnak,

H E S T .

A plébánia melléképületeinek építéséről 1940-ben

(FLE. AN. 1618. 6610.)

XIV. Iskolatörténet

A felekezeti iskola

Minél messzebb tekintünk vissza a múltba, a történelembe, annál inkább azt tapasztaljuk, hogy a nevelés csak részben, és minél régebbre nyúlunk, annál kisebb részben volt az iskolák feladata. A hagyományos társadalomban a család, a szülői ház, azon kívül a kisebb közösség volt az, amely az embert nevelte, oktatta, ismereteket adott neki, aminek révén belenevelődött a társadalmi és közösségi életbe.

Tard oktatástörténetéről a XVIII. századig semmit nem tudunk. Feltételezhető – mivel a faluban bizonyíthatóan már az Árpád-kortól állt templom –, hogy a középkorban a településen plébániai iskola működött. Ez az iskola a plébános vezetésével a gyermekeknek csak egy részét oktatta. Elsősorban azokat, akik a mise közben segédkeztek, tehát a ministránsokat és a kórusban résztvevőket.

A XVII. század második felében, amikor a református vallás elterjedt, már a paptól különálló tanító, a „mester” foglalkozott a gyermekek nevelésével. Munkájáért a lelkészhez hasonlóan, de attól kevesebb járandóságot kapott a falu lakóitól. Tardon ez a református egyház fennállásáig, tehát a XVII. század végéig volt így.¹ Ettől kezdve a településen az oktatás ismét a katolikus egyház kezébe került, s ottmaradt egészen 1948-ig.

„Minden faluban a templom mellett iskola is legyen.” Katolikus és protestáns egyházi törvények ezt már régóta elrendelték. A XVIII–XIX. században az egyházak egyaránt kettős cél érdekében szervezték falusi iskoláikat éppen úgy, mint korábban bármikor. Egyrészt a vallás elemeit és az erkölcsi ismereteket oktatták abból a megfontolásból, hogy híveik vallásos emberré való nevelését már idejekorán elkezdjék, másrészt a falusi iskola fontos volt az egyháznak a papi utánpótlás szempontjából is. Az alsópapság nagy része ugyanis paraszti sorból származott. Ebből következik, hogy a falusi iskolákat vallások szerint szervezték. A tanítás módja és színvonala a gazdasági adottságtól és a kor társadalmi igényeitől függően alakult, amit nagyban befolyásolt a tanító személye. Sokszor – főleg a XIX. század első feléig – a tanítók is csak elemi iskolát

---

1. B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/a. VIII. 334.

végeztek. Amit és ahogyan ők tanulták meg az olvasást, az írást és a számolást, úgy tanították növendékeiket.

Az első név szerint ismert iskolamester Berze Máté, aki 1707–1708 között tanított Tardon, de licenciátusként a plébánosi teendőket is ő látta el.²

Részletesebb ismertetést a tanítóról a canonica visitációk leírásaiból kapunk. 1746-ban a katolikus tanítóról és az iskoláról a következőket jegyezték fel: „A katolikus tanító, aki kántor, orgonista, jegyző is, Madaras János. 29 éves, beszél a latin nyelvet, mert retorikai iskolát végzett. Beszél magyarul. Hitvallást még nem tett, de a hit alapelveivel jól át van itatva. ... Jó erkölcsű, rendes az életvitele, felesége jó hírű. A plébánostól függ. Szorgalmasan eleget tesz hivatalának. A tanító tanítja a gyerekeket, a jövőben szombatonként katekizmust is tart. Alkalmatos hangja van, vele a plébános elégedett. A kántornak most építenek alkalmatos házat, ahol minden kényelme meglesz. Veteményeskertje a ház mellett a falu végén, a falu rétje mellett van. Van káposztáskertje is. ...Az ágybért gabonában, pénzben, vajban, szalonnában, sóban kapja. Őszi vetésben feleannyit kap, mint a plébános. Van ezen kívül két kocsi szénája. Ezen kívül temetésért 4 garas, requiemért 6 garas, requiem alatti kantáté éneklésért 8 garas jár. Kihirdetési cédulára írásért 2 garas jár. Évi jövedelme kb. 100 rénes forint.”³

A tanítás mellet, a kántori feladatokat is ellátta: orgonált, a templomban énekelt, a keresztlőkön, az esküvőkön, a temetéseken a pap mellett segédkezett. Az 1777-es térképen jól látható, hogy a kántortanító a plébános telke mellett, a templommal szemben lakott. Nem volt külön iskolaépület, az oktatás lakásának egyik helyiségében folyt.⁴

1768-ban a vizitátorok a következőket tapasztalták Tardon: „A tanító és kántor Oláh Mihály. Mostanában fogadta fel a plébános és a község, még nem tette le a hitvallást. Jó erkölcsű 21 éves magyar. Jól működik, átadja a hittant és alapelveit. Tud orgonálni, körmeneteken, temetéseken, éneklések, olvasások alkalmával a Csíki-féle cantionalét használja és a saját anyja által összeállítottat. A közönséges katekizmusból tanít. Ezután Nagy Ferenc katekizmusát kell használnia a püspök ajánlására. Van jó háza, mely iskolaként is szolgál, ezt a község építette, és tartja fenn a hozzácsatlakozó épületekkel és kerítéssel együtt.”⁵

Az 1771. évi iskola-összeírás szerint még mindig Oláh Mihály volt a kántortanító. 4 fiú és 14 lány tanítványa volt. Valószínűleg jóval több iskoláskorú gyermek lehetett a faluban. Az abc-t, szótagolást, olvasást és írást tanított. A fiúgyerekeknek Emánuel Alvárius alapelveit oktatta, míg a lányokat a Lelki Fegyver imádságos könyvből tanította a következő módszer szerint: négyszer felolvas-

2. Soós, 1985. 100.

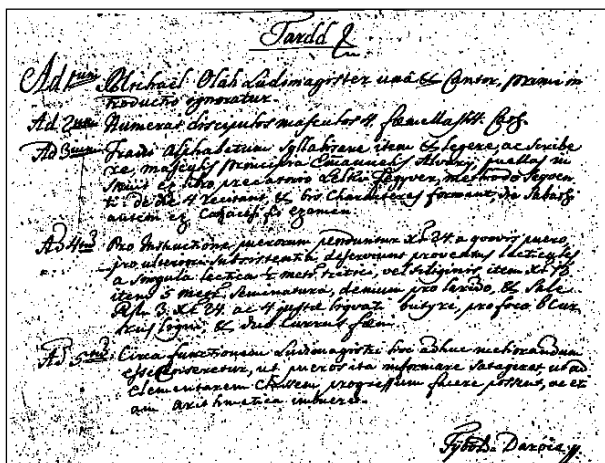
3. FLE. 3412 raksz. 69. Dr. Tóth Péter fordítása.

4. Lásd a belső borító térképét.

5. FLE. 3418. raksz. II. 105. Dr. Tóth Péter fordítása.

tak, kétszer írtak, szombatonként pedig katekizmust tartott nekik.

A gyerekek tanításáért gyerekenként 24 krajcárt fizettek neki a szülők. További díjazására szolgáltak a lectica jövedelmek. Minden házaspártól fél mérő búza vagy rozs és 12 krajcár illette meg. Ezen kívül 5 mérő vetést, szalonnáért és sóért 3 forint 24 krajcárt és 4 icce olvasztott vajot

Tard 1771. évi iskolaösszeírása

(FLE. AV. 568. sz.)

kapott. Járt még neki 6 szekér tűzifa és 2 szekér széna. Tanítói működését illetően ezekkel a tanácsokkal látták el: úgy oktassa a gyerekeket, „hogy azoknak előmenetele lehessen az elemi osztályokba! A számtant is tanítsa!”⁶

Innentől kezdve közel 40 éven keresztül nem ismerjük név szerint a tanítókat. 1807-ben a nagy és népes faluban csak 30-an jártak iskolába.⁷ Két évvel később Kótzsián Pál volt az iskolamester, aki ekkor nem taníthatott, mert ideiglenesen a tanteremben rendezték be a templom és a plébánia romossága miatt a miséző helyet.⁸

Az elkövetkező tíz évben az iskola annyira tönkrement, hogy 1826-ra összedőléssel fenyegetett Horinek Ferenc kántortanító lakhelye. Neki még zongorája is volt, amely a rossz állapotban lévő épületben tönkrement. 50 iskolás járt ekkor iskolába. Időközben a település Gr. Dessewffy Ferenc halálával a Magyar Királyi Kamara tulajdonába került. A kamara egy év múlva iskolaépítésbe kezdett.⁹ Még ugyanebben az évben, 1827-ben a tanító ellentétbe került a plébánossal. Panaszleveléből – amit az érseknek küldött – megismerhetjük Horinek Ferenc tanító rövid életrajzát: „...Vagyok Ns.. Trencsén vármegyei férfi, az Atyám civilis és vízen kereskedő ember volt. Jól emlékszem, hogy egy Hraboska nevű helységben ... örökös áron korcsmát vett magának, és gazdálkodásából gyermekeit, melyek felesek voltak nevelte fel. Engem, ... a szép tudományok megtanulására adott. Én a kisebb oskolákat itt Ns. Magyar Hazánkban a discanto énekléssel együtt tanultam. A filozófiát pedig 1811-ben, Morvaországban, Olmützi akadémiában oly előmenetellel végeztem, hogy az ott lévő akkori szokás szerint a Nagyméltóságú Antal Theodor Kardinális és

6. FLE. Av. 568. Dr. Tóth Péter fordítása.

7. FLE. Esperes látogatási jegyzőkönyvek 3164.

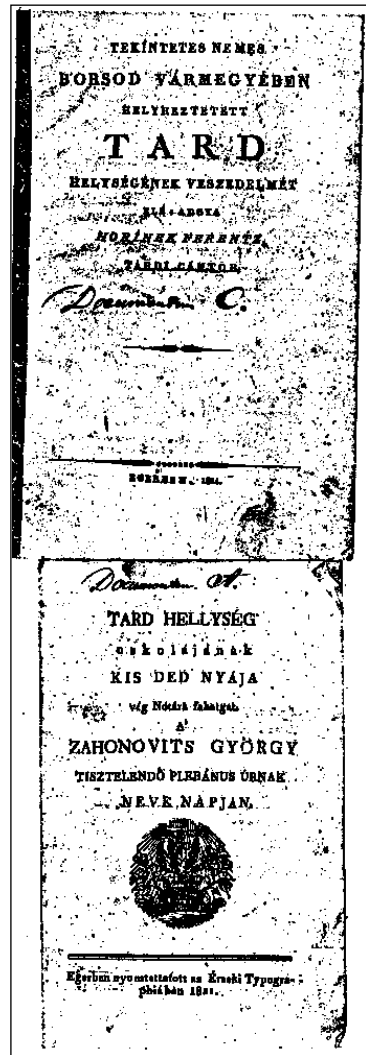
8. FLE. Esperes látogatási jegyzőkönyvek 3164.

9. FLE. Esperes látogatási jegyzőkönyvek 3164.

Olmützi érsek őhercegségétől dioecesanomot is nyertem. Azonban alig végeztem el első teológiában az első szemesztert is, hazánkba vágytam. Mint 20 esztendő múlt ifjú, szerencsémert kerestem a további életem fenntartása végett. ... A kántori hivatalra melyben már eléggé világosodott voltam, adtam magamat. Ugyancsak 1812 esztendőől óta mint tanító kis mester egész 1818-ig az egri dioecesisben a falusi gyermekeket megkülönböztetett igyekezettel oktattam. ... 1817-ben és 1818-ban Szt. György napig Szihalom helységben trivialis iskolában gyermekeket tanítottam. ... 1820-tól Tard helységben kántorrá lettem. ...” Bármit írt az érseknek Zahanovics György plébános furkálódásairól, a falubeliekkel szembeni goromba és durva viselkedéséről, távoznia kellett a kántorlakásból.¹⁰ Horinek Ferenc költői vénával is rendelkezett, 1821-ben Zahanovits György plébános névnapjára verset írt. Másik fennmaradt verse 1824-ből a tardi árvíznek állít emléket.¹¹

1829-ben, de még 1832-ben is Berkes András tanított a faluban. Az iskolaépület egyben a tanító lakása volt. Egyik szoba lakóhelység, a másik tanterem. Ez az épület már kőből épült és szalmával volt fedve, de a helye még nem változott, a paplak szomszédságában állt. Az építkezés közben nem volt tanítás, ezért abban az évben a 158 iskoláskorú gyermek közül csak 63 járt iskolába. A tanítási szünet alatt a tanító zselléreként tengődött a faluban.¹² Az ő működése idejében Zahanovits György plébános 300 váltóforinttal ajándékozta meg az iskolát, amelyből évről-évre téli tüzelőt, krétát, nyomtatott betűtáblákat vettek.¹³

1838-ban Zachar István volt a tanító.¹⁴ A kegyúr ekkor már Coburg herceg, aki 4 öl fát ajándékozott az iskolának az uradalmi erdőkből, de a vágást és a fu-

Horinek Ferenc verseinek fedőlapja 1821 és 1824-ből
(FLE. AN. 1616.)

10. FLE. AN. 1616. 354/1828.

11. FLE. AN. 1616. /1824. Lásd a függelékben.

12. FLE. 3576.

13. FLE. AN. 1616. 1044/1832.

14. FLE. Esperes látogatási jegyzőkönyvek 3164.

vart a lakosoknak kellett biztosítaniuk. Ezen kívül kétholdnyi kertet adott, ahol a gyermekeket fák nevelésére és kertészetre taníthatták.¹⁵

A kegyúr 1843-ban új iskolát építtetett.¹⁶ Az 1852-es iskola-összeírás ilyenek találta a tardi iskolát: „*Vegyes elemi, háromosztályú iskola, úgymint betűző, foglaló, olvasó. Az iskolát a helység építette és tartja fenn, jó állapotban van. A tanteremben, amely 21 láb hosszú és 15 láb széles a kántor gyermekei hálnak. Felszerelése megvan. Össztlakosság 1929, katolikus 1898 fő. Iskoláskorú gyermek 305, ebből iskolába jár télen 108 fő, nyáron 44 fő. Tantárgyak: hittan, bibliai történetek, betűzés, foglalás, olvasás, írás, számolás, földleírás, hazánk története, természettan, gazdálkodási és egészségügyi kivonatok. Minden tantárgy naponként adatik elő, naponta 5 órában. A tanító egyben kántor is, maga tanít. A tanító évi jövedelmei: belső telke egy hold és 7 hold szántó. 480 négyszögöl házi kert, 480 négyszögöl szérűskert, 480 négyszögöl kenderföld, 480 négyszögöl káposztaföld. Minden gyermek után kap 24 krajcárt. A párbérből, stólapénzből és a községtől sóért kap 31 forint 21 krajcárt. A falu ad 4 öl fát, 4 icce vaját, 2 szekér szénát. Gabonából és árpából 100 + 10 kila jár. Az alapítványból 300 váltóforintot kap.*”¹⁷

Ludányi Antal esperes 1858. évi iskolalátogatása alkalmával még mindig egy fedél alatt volt a kántori lakás és az iskola, amely alig 20 négyszögöl nagyságú volt. Sürgette a község elöljáróit önálló iskolaház és önálló tanítói állás létrehozására. Annyit sikerült elérnie, hogy a kegyúr a falu közepén egy épületet adott, amelyet hasznosítás előtt némileg átalakítottak, a kántor pedig megkapta a régi tantermet cselédei számára.¹⁸ Ez a két tantermes iskolaépület a mai közelében helyezkedett el. A két terem ellenére csak az egyikben folyt tanítás, mivel a falunak akkor még csak egy tanítója volt.¹⁹

1862-ben Zachar István halálával Jászberényi István, korábbi cserépváraljai kántortanító került az oskolamesteri székbe.²⁰ 1867-re már 312 iskolaköteles gyermek élt a faluban, ezért két év múlva a tantermek felújítását tervezgették. Coburg herceg 80 hordó meszet és 30 db tölgyfát ajánlott fel az épület rendbetételére. Az egyház 1000 forintot tudott a költségekre elkülöníteni.²¹

A XVIII. században, a falusi iskolában csak hittant és olvasást tanítottak, az írás tanulásáért gyakran külön tandíjat kellett fizetni. Számstant is csak kivételes esetben oktattak. A magyar közoktatásügy rendezésére először 1777-ben került sor (I. Ratio Educationis). Ekkor indult meg az intézményes tanítóképzés is. A tananyag meghatározása a köznapi élet szükségleteit szolgálta. Noha elképzelései nem mindenben valósultak meg, a XIX. század közepéig gyakorlatilag e

15. FLE. Esperes látogatási jegyzőkönyvek 3164.

16. FLE. Esperes látogatási jegyzőkönyvek 3164.

17. FLE. Egri egyházmegye tanfelügyelői iratok, 1852. évi iskola-összeírás.

18. FLE. AN. 1616. 1066/1869.

19. FLE. AN. 1616. 629/1867.

20. FLE. AN. 1616. 509/1862.

21. FLE. AN. 1616. 629/1867., 1066/1869.

rendelkezések alapján folyt az oktatás-nevelés a magyarországi katolikus iskolák többségében. A tananyag 1868-ig igen szegényes volt. Általában külön tananyaga volt a fiúknak és a lányoknak. Nemenkénti osztályokról azonban a XVIII–XIX. században nem tudunk. A gyerekek előbb kettő, majd három, végül négy osztályba voltak sorolva. A tananyag Tardon is classisok szerint „bővült”. A XIX. század második felében Eötvös József nevével fémjelzett 1868. évi XXXVIII. törvénycikk rakta le Magyarországon a világi jellegű, polgári közoktatásügy alapjait. A népiskolai oktatás a dualizmus későbbi korszakában is az abban kijelölt keretek között folyt, feladata lényegében az írás-olvasás és számolás megtanítása volt. Az 1868. évi népiskolai törvény intézkedett az általános tankötelezettségről 6–12 éves korig, a községi népoktatási intézetek felállításáról és az iskolák állami felügyeletéről.²²

A törvény hatására Tardon 1869-ben új lendületet vett az iskolai közélet. Iskolaszék alakult, amely kiállt az iskola egyházi felügyelete mellett. Az iskolaszék vezetői: Sávoly József plébános egyházi elnök, Wolf Nándor uradalmi főtiszt világi elnök, Jászberényi István kántortanító, mint jegyző. Tagok: Darvasy Ferenc községi jegyző, Hajdú Ignác, Spisák József, Stefán Márton, Varga József, Vajdovics Mihály, Gomány János, Majoros János, Majoros József, Gál András, Daragó József, Dusza Gergely, Gál József, Monár Pál, Arkus Pál, Komáromi Mihály, Dusza Mihály, Csábrádi Mihály, Csuha István és Novák Péter.²³

Az iskolaszék magának Ferenc Józsefnek írt levelet, és 3000 forintos „kegyes segélyt” kért. A vármegyéhez és az egri érsekhez is kérelemmel fordultak a jelenlegi iskolaépület átalakítása és egy második tanítói állás rendszeresítése tárgyában. A segélykérelemhez az alapot az 1863-as marhavész, az aszályos időjárás és az utóbbi évek szőlőpusztulása adta.²⁴

Segélyt nem kaptak, de kérésükre az érsek a következő évben 6000 darab téglát és 100 forintot adományozott új iskola építésére.²⁵

A tervek elkészültek, amit a Vallás és Közoktatási Minisztérium nem fogadott el, ugyanis egy-egy tanteremben több mint 100 tanuló foglalt volna helyet, míg a minisztérium maximum 60 férőhelyet engedélyezett. Ha az iskolaszék megváltoztatja a terveket, akkor elfogadják a 4113 forintos költségvetést, de ehhez hozzájárulni nem tudnak – írták a minisztériumból.²⁶

Az iskola végül 1875-ben felépült, és Abaúj és Borsod megye másodtanfelügyelője, Polányi István segítségével sikerült Tardon „felújítani” az önálló felekezeti tanítói állomást 400 forintnyi tanítói fizetéssel és lakással. A kiírt pályázatra 3 okleveles tanító jelentkezett, akik közül Vikrabali József sipeki kántortanítót választották meg.²⁷

22. Benda, 1982. 745.

23. TKP. I. 1869.

24. TKP. I. 1869.

25. FLE. AN. 1616. 185/1870.

26. FLE. AN. 1616. 682/1870.

27. FLE. AN. 1616. 1960/1873.

1874-ben egy második tantói állást alapítottak, amelyben egy évig Borhy Antal, majd Polgáry Gyula volt hivatalban.²⁸ Ezt az állást 1877-ben Schomság Endre, 1882-ban Portel József, majd egy évvel később Alszeghy Ferenc töltötte be.²⁹

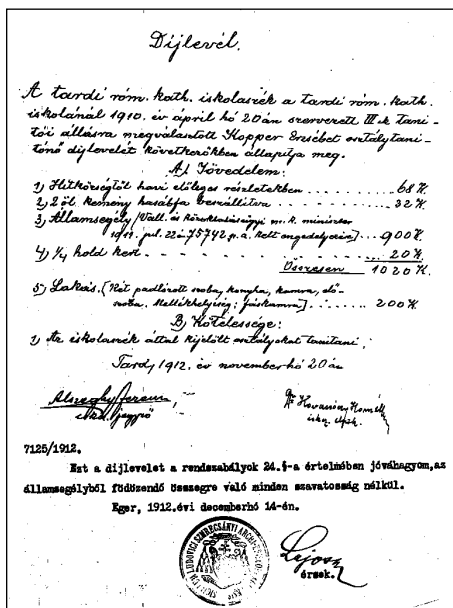
1905-ben az 1862-től itt tanító Jászberényi István kérte nyugdíjazását. Helyette Jászberényi Dezső tiszadadai kántortanító lett a település első számú tanítója.³⁰

1911-ben létrehozták a harmadik tanítói állást, melyre Szolyák Gézát választották meg, akit 1912-ben Kopper Erzsébet tanítónő váltott fel. Ennek az állásnak a jövedelme 900 korona volt készpénzben, ezen kívül 320 korona természetben.³¹

Az I. világháború és a forradalmi idők az oktatásban is zavarokat okoztak. A Tardon 1918 őszén megalakult Nemzeti Tanács Kopper Erzsébetet el akarta távolítani az iskolából. A plébános és Borsod vármegye alispánja azonban kiállt mellette, így a helyén maradt.³²

Az 1919-es zavargások után fegyelmi eljárást kezdeményeztek Jászberényi Dezső tanító ellen a kommunizmus idején tanúsított magatartása miatt, miközben a beteges Alszeghy Ferenc egy év betegszabadságra távozott az iskolából. Jászberényit azzal vádolták, hogy először szociáldemokratává, majd kommunis-tává lett. Az agitátorok izgató beszédeit tetszéssel hallgatta, és fiát a Vörös Hadseregbe adta. Ezeket a vádakokat a kántortanító visszautasította, de a vizsgálat tovább folytatódott.³³ Ügyét 1921-ben zárta le az egyházi bíróság, amelynek eredményeként dorgálást, és 290 korona pénzbüntetést róttak ki rá. Az ítélet után a vizsgálat iratait a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium magához kérte.³⁴ Mindezek ellenére a kántortanító a helyén maradt, és a plébános után ő volt az iskolaszék második embere.

Anyagi károk is érték az iskolaépületet: „istentelen kezek szaggatták le a falakról a feszületet, címert, himnuszt és még a címtáblát is”. Az épületből

Kopper Erzsébet tanítónő 1912. évi
tanítói díjlevele
(FLE. AN. 1618.)

28. FLE. AN. 1616. 3268/1874. és 1781/1875.

29. FLE. AN. 1616. 2139/1877., 766/1882., 3028/1883.

30. FLE. AN. 1617. 4282/1905.

31. FLE. AN. 1618. 5444/1911., 7125/1912.

32. B.-A.-Z. M. Lt. VIII. 819. 1162/1918.

33. FLE. AN. 1618. 3216/1919., 4095/1919. Lásd a 154. oldalon.

34. FLE. AN. 1618. 4539/1921., 6614/1921.

a függönyök is eltűntek. Mint utóbb kiderült, az előbbieket Viski Jolán miskolci tanítónő, mint a Kommunista Párt politikai megbízottja és kiküldöttje – segédjegyzőséget betöltve a településen – szerelte le. Az iskolaszék ugyanekkor zárta ki soraiból Szokoly Gyula jegyzőt, mert ő kérte a címtábla levételét.³⁵

1921-ben Alszegehy Ferencet nyugdíjazták, helyére Csizmadia Lajos került.³⁶

1923-ban a negyedik és 1925-ben az ötödik tanítói állást is létrehozták, melyek élére Császár Lajos és Szovák Péter kerültek. Az ő kötelességeiket is megfogalmazták: „A tanköteleseket a magyar püspöki tanításterv alapján személyesen tanítani, katolikus és magyar nemzeti szellemben nevelni, tanítványait a szokásos isteni tiszteletekre elvezetni, ott rájuk felügyelni, a hitélet ápolásában buzgón közreműködni, tanítóhoz illő tiszta életet élni, jóvedelme után mindenféle adót és illetéket a sajátjából pontosan megfizetni tartozik.”³⁷ Az öt tanítói állás azonban nem mindig volt egyszerre betöltve.

Jászberényi Dezső 1927-ben azzal a kéréssel fordult a vallás és közoktatásügyi miniszterhez, hogy fegyelmi büntetését töröljék a minősítési táblából. Ezt az iskolaszék is támogatta. A kérésnek azonban nem tettek eleget, ezért egy év múlva nyugdíjba vonult.³⁸ Helyére a kántortanítóságra négyen pályáztak. A mezőkövesdi főkantor, Gaál István szerint a legkevésbé Szovák Péter tardi tanító volt alkalmas az állásra, az iskolaszék mégis őt választotta meg. Szokoly Gyula községi jegyző egyenesen „Dobzse Lászlónak” nevezte Szovákot, aki megválasztása érdekében komolyan korteskedett.³⁹ Az ötödik tantói állásra ekkor Novothny Lászlót választották meg. 1933-ban Révész Bertalan is a tardi tanítók között található.⁴⁰

1935-ben Rózsa József lett a segédtanító, aki arról nevezetes, hogy ő segítette Szabó Zoltánt az adatgyűjtésben és feldolgozásban A tardi helyzet megírása előtt. Novothny László katonai szolgálati idejére Csizmadia Irma tanítónőt szerződtették.⁴¹

Ekkor már gazdasági továbbképző iskola is létezett Tardon, amelynek költségvetése a következő volt: a tanító tiszteletdíja 217 pengő, egy állandó napszámos 20 pengő, 25 db nemes facsemete 25 pengő, 1000 db egyéves vad faalany 20 pengő, 2 kg vadalma és körtemag 10 pengő, iskolai nyomtatványok 25 pengő. A gyerekek a gazdasági továbbképző iskolában tanulták meg a metszést, az oltást, a kertészkedést stb.⁴²

1940-ben Zsarnainé Kopper Erzsébet nyugdíjba vonult, helyére 21-en pályáztak, akik közül Hodák Ilona került Tardra tanítónőnek. Ugyanekkor a kántortanítóságra 14-en jelentkeztek. Itt Rózsa András nyerte el az iskolaszék bi-

35. FLE. AN. 1618. 3208/1919., 3127/1920.

36. FLE. AN. 1618. 5091/1921., 2820/1922.

37. FLE. AN. 1618. 174/1923., 2761/1927. ill. Krajnyik, 1963. 19.

38. FLE. AN. 1618. 3015/1927., 4723/1928.

39. FLE. AN. 1618. 4723/1928.

40. FLE. AN. 1618. 5954/1928. ill. TKP. I. 1933. évi iskolai leltár.

41. FLE. AN. 1618. 1017/1935., 5534/1935.

42. TKP. I. 1936.

zalmát.⁴³ 1941-ben az iskola tanítói voltak: Császár Lajos, Novothny László, Hodák Ilona, Székfy Irén és Medveczky Ilona. (Rózsa András és József bevonult katonának.)⁴⁴

A második világháború mind emberéletben, mind anyagiakban óriási károkat okozott. Az iskola tetőszerkezete nagymértékben megrongálódott, de súlyos károk érték a tanítói lakást és annak berendezését is. A Coburg tanyáról hordtak a tető javításához anyagot.⁴⁵ A tanítói lakás – mivel senki nem lakta – épségben maradt paláit szintén felhasználták a sérült templom tetejének javításához.⁴⁶

Rózsa József lakását – aki 1941-ben vonult be katonának és a háborúban orosz fogságba esett – a rendőrség tardi csoportja foglalta el, illetve a járási rendőrkapitány a községtől bérbe kérte egy évre.⁴⁷

Rózsa András kántortanító 1946-ban jött haza a fogságból. Az egyházközségi képviselő-testületi ülésen előadta, hogy a gyerekeket megfelelően lehessen tanítani, ahhoz legalább 6 tanítói állást kell szervezni az eddigi 5 helyett. Így is 60–60 gyerek jut majd a tanítókra az előírt 50 helyett. A megbeszélés időpontjában csak ketten tanítottak.⁴⁸

Az 1946/47-es tanév előtt a tanítók helyzete így nézett ki a településen: Rózsa József még hadifogolytáborban volt, Császár Lajost 6 évi fegyházra ítélték, Novothny László rendőri felügyelet alatt állt és nem taníthatott. Ugyanakkor 350–400 gyereket vártak az iskolába. Rózsa András mellé felesége, Inczédi Mária – aki szintén tanító volt – is beállt tanítani.⁴⁹ Rózsa József 1947. január közepén tért haza. Munkára jelentkezett, de egészségi állapota miatt 3 hónap szabadságra kényszerült, amit kórházban töltött.⁵⁰ Nem derült ki, miért, de még 1947 telén Rózsa András és felesége, majd Rózsa József is lemondtak állásukról.⁵¹

Az 1948-as évet a következő összetételű tantestülettel kezdte az iskola: Novothny László kántortanító, Fodor István, Hodák Ilona, Pakucs Erzsébet és Gál István.⁵²

Az elemi oktatás a tardi katolikus iskolában 1908-ban lett ingyenes. Az egyházat az elvesztett tandíj jövedelme helyett az állam segéllyel kárpótolta, de ezt a rendeletet a kormány arra is felhasználta, hogy nagyobb nyomást gyakoroljon az iskolákra a tankötelezettség végrehajtása céljából. Az iskolába járó gyerekek száma Tardon is változó volt. A falusi iskolák tanulóinak létszámát a szülők társadalmi helyzete és az évszak határozta meg. Általában télen telt meg az iskola épülete. Tavasztól ősziig a családok nagy többségében szükség volt a munkáskézre, s ilyenkor a törvény ellenére is könnyen kiürültek az iskolapadok.

43. FLE. AN. 1618. 354/1940., 5891/1940.

44. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 4176/1941.

45. TKP. I. Egyházközségi kpvt. jegyzőkönyv 1945. III. 18., 1945. IV. 29.

46. TKP. I. Egyházközségi kpvt. jegyzőkönyv 1945. IV. 8.

47. TKP. I. Egyházközségi kpvt. jegyzőkönyv 1945. III. 18., 1945. VII. 22.

48. TKP. I. Egyházközségi kpvt. jegyzőkönyv 1946. VI. 14.

49. TKP. I. Egyházközségi kpvt. jegyzőkönyv 1946. VIII. 25.

50. TKP. I. Egyházközségi kpvt. jegyzőkönyv 1947. II. 3.

51. TKP. I. Egyházközségi kpvt. jegyzőkönyv 1947. XI. 1., 1947. XI. 23., 1948. I. 17.

52. TKP. I. Egyházközségi kpvt. jegyzőkönyv 1948. I. 17.

Télen a szegénység, a gyermekek téli öltözetének hiánya akadályozta az iskolába járást. A mulasztások száma Tardon még a XX. század elején is magas volt. 1900-ban az iskola tanulólétszáma 186 fő volt. Az I. osztályban 55-en, a II. osztályban 31-en, a III. osztályban 41-en, a IV. osztályban 4-en, az V. osztályban 21-en és a VI. osztályban 4-en tanultak. Közülük főleg a felsőbb osztály tanulói hiányoztak a tanórákról. Volt, aki summásnak, cselédnek szegődött, mások betegség vagy nemtörődömség miatt nem jártak iskolába. Az is előfordult, hogy a tanító betegsége miatt nem kellett iskolába menniük a tardi gyerekeknek. Az 1916/17-es tanévben a tanító a következőket jegyezte fel a napló elejére: „*Betegségem miatt nem taníthattam. Menekültet alkalmaztak, de az meg nem tanított.*”⁵³

A felekezeti iskola fontosabb adatait a XX. század első felében a következő táblázat szemlélteti.⁵⁴

**A tardi felekezeti iskola főbb adatai
a XX. század első felében**

év	tanulók	tanerők	oszt. termek
1927/28	n. a.	5	3
1938/39	277	5	3
1945/46	391	2	3
1948/49	329	6	4

Az iskola szemléltető eszközei és felszerelése mindvégig szegényes volt. A tardi római katolikus elemi népiskola 1933. évi leltára a következő eszközöket és berendezési tárgyakat sorolja fel az I–II. osztályban: asztal, szék, dobogó, tábla, szekrény, kályha, feszület, magyar címer, órarend, 7 db fali olvasótábla, falitábla a selyemhernyó-tenyésztésről, 3 db függő lámpa, 32 db iskolapad, asztali iskolai tintatartó, számológép és Himnusz tábla. A III–IV. osztályban: asztal, szék, szekrény, dobogó, feszület, ruhafogas, kályha, falitábla két táblával, magyar címer, Himnusz falitábla, 2 db órarend, tintatartó üvegbetéttel, nemzeti zászló, Borsod vármegye térképe, 34 db iskolai pad és Magyarország politikai fali térképe. Az V–VI. osztályban és a könyvtárszobában: asztal, szék, 2 db szekrény, tábla, kályha, 37 db pad, 3 db fali térkép, magyar címer, Himnusz tábla, kereszt, órarend kerettel, 1 db kép „Eskü a vérmezőn” címmel, 1 db tábla „Hiszek egy Istenben”, háromszög, körző, vonalzó, földgömb, naprendszer, 25 db természeti kép, 10 db mértani test, kocka, üvegbúra, közlekedő edény, domború lencse, kétkarú mérleg, fűjtató, mágnestű, mágnespatkó, hangvilla, függő ón, szívócső, 2 db csiga, 15 db történeti kép, 2 db kis vas súly, vas gömb és gyűrű, sűrítő, bodzabél golyócska állvány, ebonit lap, galvani méter, üvegrúd és 2 db szekrény a könyvtárszobában.⁵⁵

53. Krajnyik, 1963. 19–20.

54. Varga, 1970. 589. ill. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836.

55. TKP. I. 1933. évi iskolai leltár.

Az iskolába járók közül különösen a 3–4 km-re lévő Coburg tanyákról bejáró tanulóknak volt nehéz sora, de a zsúfolt katolikus iskola a falu belterületén élő diákokat is sokszor állította megpróbáltatás elé.⁵⁶

Az állami oktatás

A történeti fejlődés hosszú évszázadai során az iskoláztatás, az iskola fenntartása, a nevelés szinte kizárólag az egyházközségek joga, feladata volt. Az 1948-ban végrehajtott államosítás a felekezeti jogkörét megszüntette. Az államosításig az egyháznak a községben 6 osztályos iskolája volt.

Tardon 1950-ben lépett érvénybe az 1948-ban meghozott törvény.⁵⁷ Az állam tulajdonába került a falu központjában lévő iskolaépület, ami 1875-ben épült meg 2 tanteremmel, majd 1912-ben hozzáépítettek egy 3 tanteremes részt tanteremenként 80 gyerekekkel, amely jelenleg is áll. 1956-ban a Béke út 48. szám alatti 2 tanteremmel és egy szolgálati lakással gyarapodott az intézmény. Ez az épület jelenleg az egyház tulajdonában van.⁵⁸ 1967-ben a Béke téri 1912-ben épült épülethez még 3 tantermet húztak (40 fő/terem). Végül 1991–1992-ben nyerte el az iskola épülete jelenlegi formáját, mikor átadásra került egy új emeletes rész 4 tanteremmel, 2 szaktanteremmel (kémia és nyelvi labor), szertárakkal, kiszolgálóhelyiségekkel, illetve ekkor épült meg a környék egyik legszebb ilyen funkciót betöltő épülete, a tornaterem is. A tornaterem iskola időn kívül a faluház szerepét is betölti, átadása óta itt zajlanak a falu közösségi rendezvényei (falunap, falugyűlések, bálók, sportversenyek, kulturális események, lakodalmak stb.).⁵⁹

Az oktatás 1990-ig tehát több épületben zajlott, sőt a gyereklétszám nagysága és a tanterem hiány miatt felváltva délelőtt és délután folyt a tanítás 1963-tól 1980-ig. Ennek másik oka az volt, hogy a cserépváraljai felső tagozatos tanulók a körzetesítés folytán központi rendelkezésre 1963. szeptember 1-től Tardra jártak iskolába, egészen 1994-ig, amikor Cserépváralja és Tard közösen megszüntette a tagiskolai státust. Tardra azonban jelenleg is járnak cserépváraljai diákok, létszámuk évek óta 10–15 fő között mozog.⁶⁰

Az iskolák körülményei és a tanulóknak a tanteremmel kapcsolatos adatai.

1. A tanuló neve: Gyula Tardos

2. Születési hely, időpont, nem: Tardon, 1928

3. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

4. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

5. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

6. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

7. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

8. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

9. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

10. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

11. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

12. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

13. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

14. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

15. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

16. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

17. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

18. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

19. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

20. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

21. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

22. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

23. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

24. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

25. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

26. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

27. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

28. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

29. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

30. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

31. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

32. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

33. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

34. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

35. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

36. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

37. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

38. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

39. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

40. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

41. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

42. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

43. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

44. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

45. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

46. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

47. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

48. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

49. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

50. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

51. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

52. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

53. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

54. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

55. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

56. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

57. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

58. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

59. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

60. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

61. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

62. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

63. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

64. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

65. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

66. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

67. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

68. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

69. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

70. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

71. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

72. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

73. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

74. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

75. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

76. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

77. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

78. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

79. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

80. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

81. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

82. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

83. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

84. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

85. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

86. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

87. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

88. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

89. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

90. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

91. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

92. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

93. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

94. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

95. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

96. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

97. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

98. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

99. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

100. Születési hely, időpont, nem: 1928, 11. 11. Tardon, Nóra, család

Előmeneteli és mulasztási napló részlete 1908-ból

(B.-A.-Z. M. Lt. VIII. 337/6.)

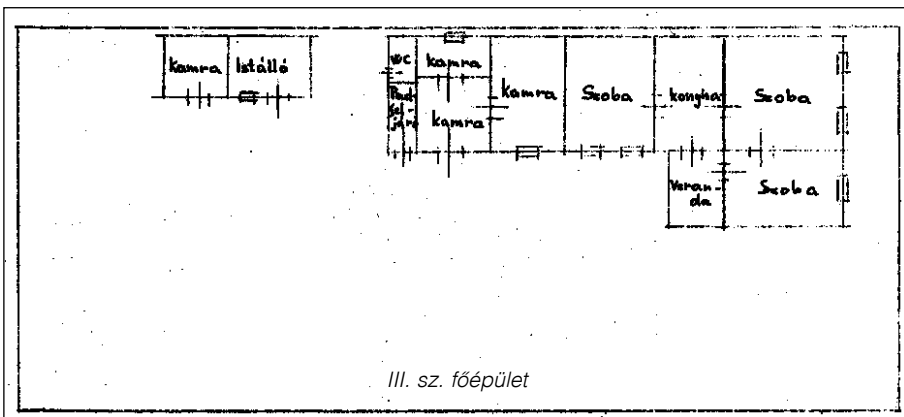
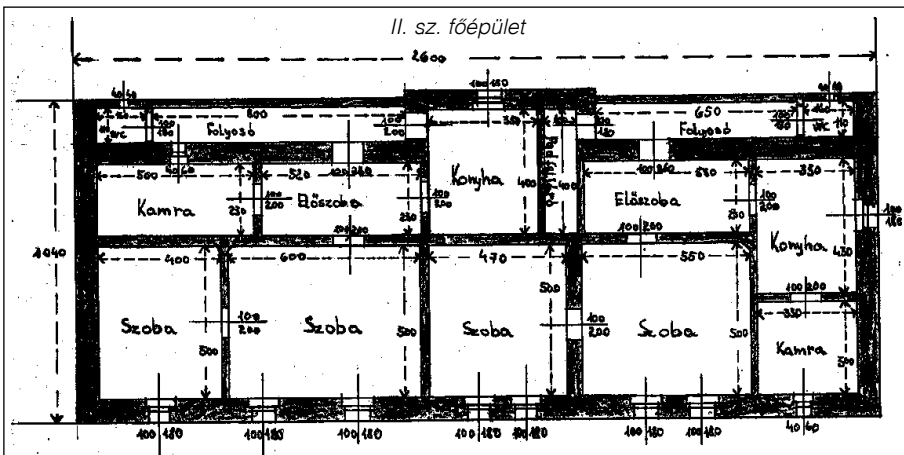
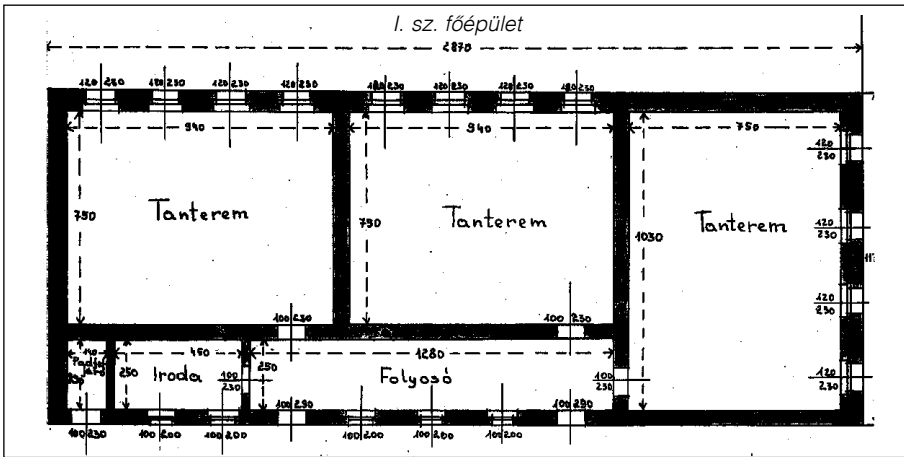
56. Krajnyik, 1963. 20.

57. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 12. 1215. 257. sz. irat.

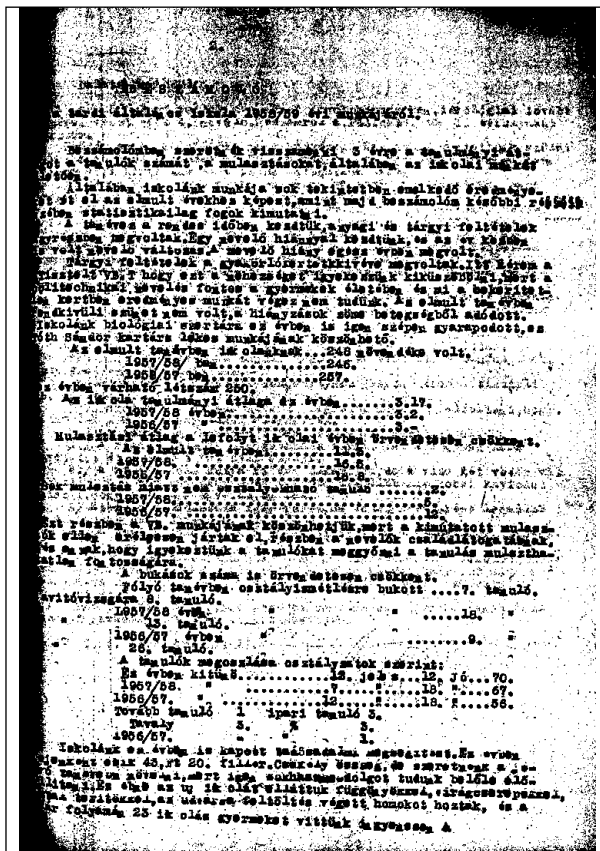
58. Szabó Z. Ált. Isk. iratanyaga.

59. Szabó Z. Ált. Isk. iratanyaga.

60. Szabó Z. Ált. Isk. iratanyaga.

Az államosított iskola épületek alaprajzai
(B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 12. 1215. sz. irat.)

Novothy László iskola igazgató beszámolójának részlete az iskoláról 1959-ből
(B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d.)

A volt katolikus iskola a Béke úton
(Fotó: Kovács Zs.)

Az általános iskola fontosabb adatait a következő táblázat szemlélteti.⁶¹

A tardi általános iskola fontosabb adatai

év	tanulók száma	tanerők	osztály termek	tanuló csoport
1948/49	329	6	4	6
1952/53	313	5	5	6
1958/59	252	9	5	8
1965/66	340	11	6	10
1975/76	262	16	6	10
1981/82	328	17	6	12
1999/2000	133	13	12	10

A faluban a szocializmus alatt több ún. pedagóguslakás épült, amelyeket az önkormányzat az 1990-es évektől kezdve értékesített, illetve azok egyházi tulajdonba kerültek. Jelenleg 5 lakás van még önkormányzati tulajdonban. Pedagógus szolgálati lakások voltak a következők: Béke u. 48/a és 194., Béke tér 3. (három lakás a tornaterem helyén), Rákóczi u. 1. és 53/a-b, Rózsa F. u. 2/a-b, és 59/a-b.⁶²

Az iskola tantestülete mindig stabilnak volt mondható. A fiatalon idekerült nem tardi pedagógusok szép számmal letelepedtek, illetve kinevelődött a falu lakosaiból is egy pedagógus értelmiségi réteg, akik Tardon, illetve a környék iskoláiban tanítanak. A változó összetételű tantestület tagjai közül a faluban az öregebbek még ma is emlegetik Novothny tanító úr, Krajnyik tanár úr, a középkorúak Kovács János és Gál Imréné nevét.

A tantestület összetétele 1981/82-ben az óvodai nevelőkkel együtt: Nagy József igazgató, Szikszai Imre igazgató helyettes, Dudás Lászlóné óvodavezető, Szerdahelyi Erzsébet, Parizsa József, Parizsa Józsefné, Szemán Lászlóné, Nagy Józsefné, Sztatki Istvánné, Kókácsi Tibor, Váczi Tamás, Szabó Barnáné, Guba Erzsébet, Dományné Karácsi Aranka, Czeglédy Lajos, Czeglédy Lajosné, Hajdu Lajosné, Orosz Józsefné, Gál Imréné, Császár Erika, Erdős Márta, Mészáros Zsófia, Czeglédy Lászlóné, Tóth Lászlóné és Barcziné Pető Erzsébet.

Az 1999/2000. tanévben Tardon az általános iskolában tanított és dolgozott: Gál János igazgató, Gálné Miklovics Anikó igazgató helyettes, Szikszai Imre, Szemán Lászlóné, Gaál Miklósné, Kinczel Miklósné, Joóné Kovács Eleonóra, Komárominé Vajdovics Elvira, Pázmándi Erika, Vajdovicsné Novák Piroska, Kákóczi Tibor, Lénártné Molnár Mónika, Czuforné Kleszó Éva, Bajzáth Józsefné iskolatitkár, Tóth Lászlóné és Ficzere Frigyesné takarítók.

61. Pap, 1977. 10–12. ill. Varga, 1970. 589. ill. Vajdovicsné, 1992. 30–32. és Szabó Z. Ált. Isk. iratanyaga.

62. Továbbiakra az iskolánál végig: Szabó Z. Ált. Isk. iratanyaga.

Az iskolát mindig kitűnő igazgatók irányították. Igazgatók voltak: Novothny László 1950–1960, dr. Demjén Sándor 1960–1964, Nagy József 1964–1986, Szikszai Imre (megbízott) 1986–1987, Czeglédy Lajos 1987–1992, Nagy József (megbízott) 1992–1993, Szikszai Imre 1993–1998 és Gál János 1998-tól.

Az iskola 2000-től Szabó Zoltán Általános Iskola néven működik, alapító okirata szerinti feladata az általános iskoláskorúak általános műveltségét megalapozó nappali rendszerű nevelés és oktatás az 1–8. évfolyamon. Eszköz és taneszköz felszerelése jónak mondható, évenként sikerült beszerezni az oktatás kellékeit fenntartói segítségből és pályázatokból. Az elmúlt időszakban számítástechnikai tantermet alakítottak ki, kondigépeket, új padokat, asztalokat, applikációs képeket és különböző audio-vizuális eszközöket vásároltak.

A rendszerváltás előtti úttörőmozgalomban a tardi általános iskola is részt vett. A helyi úttörőcsapat Petőfi

A Szabó Zoltán Ált. Isk. egyik épülete

(Fotó: Kovács Zs.)

Sándor nevét vette fel, és akkoriban aktívan irányította az iskolások szabadidős tevékenységét. Táborokat, hulladékgyűjtést, társadalmi munkát szervezett. Az úttörők és szülei társadalmi munkában dolgoztak az iskola, a sportpálya, a sportöltöző, a házasságkötő terem és az óvoda építésénél is. A rendszerváltás után az úttörőmozgalom elhalt. A diákok tanuláson kívüli szabadidős tevékenységét jelenleg a helyi diákönkormányzat szervezi. Az iskolában tevékeny szakcsoportok, sportcsoportok működnek. Lehetőség van a hagyományok ápolására, a zene és az idegen nyelv tanulására.

Az iskola beiskolázási mutatói az elmúlt évtizedekhez képest jelentősen javultak. Az 1960-as években még csak 50–60 %-os volt, míg a rendszerváltás óta közel 100 %-os a beiskolázási, továbbtanulási arány.

Óvoda

Rendszeres óvodai ellátás a településen 1973-tól datálható.⁶³ Előtte 1952–1956 között és rövid ideig 1961 után működött nyári, idényjellegű óvoda a községben.⁶⁴

63. Vajdovicsné, 1992. 27.

64. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d. 1960. évi tanácselnöki beszámoló.

Az óvoda 1974/75-ben

(Fotó: a tardi Napköziotthonos Óvoda tulajdona)

Mérész Jánosné dolgozott még az óvodában. 2000-ben Galambos Miklósné dajka, Ináncsi Jánosné dajka, Székely Károlyné óvónő, Kelemen Károlyné vez. óvónő, Tóth Lászlóné óvónő, Juhászné Galambos Piroska óvodapedagógus volt az óvoda közalkalmazottja.

Az óvodai csoportok száma az alapítástól kezdve folyamatosan bővült, az első időkben csak a felvételi bizottság által jóváhagyott gyerekeket vették fel. 1985-ben átalakítás miatt megszűnt a kisközépső csoport, amelynek még ugyanebben az évben

egy szolgálati lakásból alakítottak ki egy csoportszobát. 1986-ban új, 803 m³ légtérű, gázfűtéses óvoda épült, amivel megoldódtak az elhelyezési problémák.

Az összes férőhely száma 55, ebből 2000-ben 2 csoportban 46 óvodás járt (3–4 éves és vegyes életkorúak). Az új óvoda megépítésekor megszűnt a konyha, így az étkezést az óvoda szomszédjában lévő önkormányzati konyháról oldják meg.⁶⁵

Az óvodai nevelésben, az óvodai életben mindig kiemelkedő helyet foglalt el a hagyományőrzés és a zenetanítás. Az intézmény kiemelkedő éves rendezvényei: a mikulás, a farsang, a nyílt óvodai napok és a ballagás.

1973 november 1-jén 25 férőhellyel és 5 szükséghelyiséggel indult be az óvoda a Béke tér 1. szám alatt. Első óvónője Gulyás Károlyné volt. Egy évig Ádám Margit, majd évtizedeken keresztül Dudás Lászlóné volt az óvoda vezetője. 1992-től Kelemen Károlyné tölti be ezt a tisztséget. 1973-ban Kákóczi Tiborné és

A tardi óvodások május 1-jén a Sándor-völgyi pincesoránál 1977 körül

(Fotó: a tardi Napköziotthonos Óvoda tulajdona)

65. Vajdovicsné, 1992. 27–28.

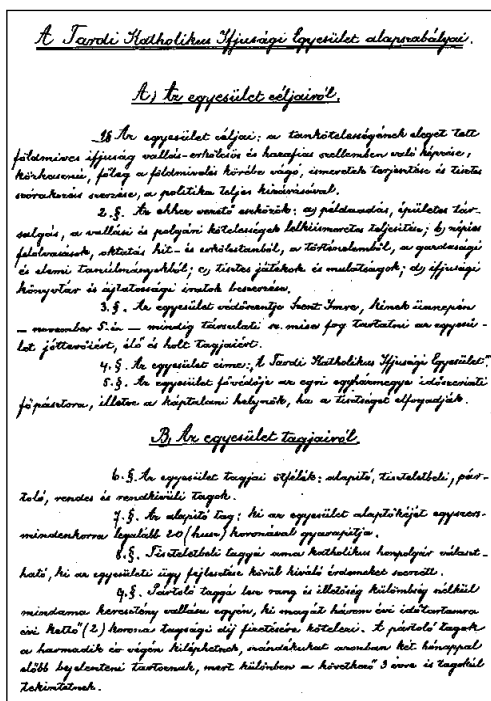

XV. A civil szervezetek és a művelődés

Egyesületek, civil szerveződések

Az iskolán kívüli művelődés szervezett formái csak a XIX–XX. század fordulóján alakultak ki. A polgári fejlődés hatására szerveződtek a kisebbségi közösségek egyesületekbe. Korábban a paraszti társadalom tagjai a faluközösség évszázados hagyományait továbbadva szerezték meg a mindennapi élethez szükséges tudanyagot és alakították ki sajátos kultúrájukat és szokásrendszerüket. A létrejött szerveződések – az iskolán kívül – az első között ismerték fel a kulturális érték közvetítés fontosságát.

Az első egyesület, melynek létrejöttéről tudunk, a Tardi Katolikus Ifjúsági Egyesület. A szervezet 1912-ben alakult meg.¹ Célja volt a tankötelezettségnek eleget tett földműves ifjúság vallás-erkölcsös és hazafias szellemben való képzése, közhasznú, főleg a földművelés körébe vágó ismeretek terjesztése és a tisztes szórakozás biztosítása a politika teljes kizárásával. Az egyesület védnöke az egri egyházmegye mindenkorai főpáστοra, illetve a káptalani személynök volt.²

A Tardi Katolikus Ifjúsági Egyesület alapszabályának részlete 1912-ből

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 1192/1912.)

1. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 339. és 3537/1912.

2. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 1192/1912.

Az alapszabály szerint az egyesületnek voltak alapító, tiszteletbeli, pártoló, rendes és rendkívüli tagjai. Alapító tagnak az számított, aki az egyesület alaptőkéjét legalább 20 koronával gyarapította. Tiszteletbeli tag lehetett az a katolikus honpolgár, aki az egyesületi ügy fejlesztése körül kiváló érdemeket szerzett. Pártoló taggá válhatott az a keresztény, aki magát 3 évi időtartamra 2 korona tagsági díj fizetésére kötelezte. Rendes tag lehetett minden tardi katolikus ifjú tagsági díj nélkül, ha iskolakötelezettségének eleget tett. Rendkívüli tag lehetett a helyben lakó nem katolikus fiatal, de választói és választhatói jogot nem kapott. Az egyesület élén a közgyűlés által egy évre választott tisztviselők álltak: az elnök, az alelnök, a titkár, a pénztárnok, a szenior és négy rendező. Az egyesület ügyeinek intézése a választmányt és az évi közgyűlést illette. A választmány az előjáróságból, a közgyűlés által, a pártoló tagok sorából három évre választott négy tagból és ugyanannyi egyesületi rendezőből állt. Üléseit negyedévente tartotta, érvényes határozatához a jelenlevők többsége kellett. A választmány feladata volt a tagfelvétel és a kizárás, az alapszabály és a házirend betartatása, az egyesület vagyona feletti őrködés, az évi költségvetés előkészítése, ünnepélyek rendezése, lakás bérlése stb.³

Az egyesület védőszentje Szent Imre volt, akinek ünnepén – november 5-én – mindig társulati szentmisét tartottak az egylet jótevőieért, élő és holt tagjaiért. Az évi közgyűlést általában januárban tartották, rendkívüli közgyűlést azonban az elnök bármikor összehívhatott. Érvényes határozathoz az összes tagok egyharmadának megjelenése és azok szótöbbsége kellett. Az alapszabály rendelkezett a vagyonkezelésről, az alapszabály módosításának feltételeiről és az egyesület feloszlataásáról is. Összejöveteleiket bérelt helyiségben tartották, általában vasárnap reggel 8-tól este 10-ig, a szentmise és a délutáni istentisztelet idejének kivételével. Az összejövetelek hasznos szórakozásra, olvasásra és tanulásra szolgáltak, olykor mulatságokat, ének és szavalati estéket is rendeztek. A politizálás, a tréfálgozás, a szeszes ital fogyasztása és a kártyajáték szigorúan tilos volt.⁴

Az egylet 1922-ig működött. Ebben az évben még táncmulatsághoz zeneengedélyt kértek a főszolgabírótól.⁵

1923-ban az egyesület megszűnt, s helyette Római Katolikus Ifjúsági Egylet néven egy új egyesület szerveződött, amely rövid ideig egy katolikus olvasókört működtetett. Érdektelenség hiányában két év után beszüntette működését.⁶

Az 1920-as évek végén a községnek egyetlen kulturális intézménye volt, a Római Katolikus Egyházi Énekkar.⁷

Szabó Zoltán 1936-ban a következőket jegyezte le: *„Mindен tanítóválasztáson felmerül, hogy kultúrházat, vagy legalább olvasókört kell létesíteni, ez azonban mindezidáig nem történt meg, részint pénz hiányában, részint*

3. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 1192/1912.

4. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 1192/1912.

5. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 318. és 3547/1922.

6. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 7485., 7456/1923. és 199/1924.

7. Halmay-Leszih, 1929. 683.

ezért, mert pénz nem lévén, az intelligencia könnyen hagyta elaludni a dolgot. Az olvasókör létesítésének az is nagy akadálya, hogy a tardiak még minimális tagdíjat sem bírnak el. Az eddigi kísérletek helyiségek híján mind kudarcba fulladtak. Legutóbb az iskola egyik tantermében akartak olvasó-

kört létesíteni, természetesen kevés eredménnyel. A falubelieknek nem ízlett a tantermi megoldás, mert milyen olvasó-kör az, amelyikben sem pipázni, sem köpni nem szabad.⁸

Az 1930-as évek végén alakult meg Tardon a Polgári Lövész Egylet, melynek megfogalmazott célja a céllövő sport iránti érdeklődés felkeltése, ébrentartása és a céllövő gyakorlatása volt. A céllövő sporton kívül nagy hangsúlyt fektettek a tagok vallásos és hazafias érzésének erősítésére is. Az egyesület 1940-ben, rövid működés után megszűnt.⁹

1928-ban alakult meg 24 taggal a községi Önkéntes Tűzoltó Egyesület, melynek létrejöttét gyakori tüzesetek elleni védekezés igénye hívta életre. A tűzoltáshoz szükséges felszereléseket a falu előjárósága szerezte be, s tárolta a tűzoltószertárban.¹⁰ Az egyesület elfogadott alapszabály szerint

A *szöveg* **i** önkéntes tűzoltóegyesület alapszabályai.

I. FEJEZET.

Cél.

1. §. A *szöveg* önkéntes tűzoltóegyesület.

Székhely: *Szöveg*

2. §. A egyesület célja: *Szöveg*

Elnökség: *Szöveg*

3. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

Cél: *Szöveg*

4. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

5. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

6. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

7. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

8. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

9. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

10. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

11. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

12. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

13. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

14. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

15. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

16. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

17. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

18. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

19. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

20. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

21. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

22. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

23. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

24. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

25. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

26. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

27. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

28. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

29. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

30. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

31. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

32. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

33. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

34. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

35. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

36. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

37. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

38. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

39. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

40. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

41. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

42. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

43. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

44. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

45. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

46. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

47. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

48. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

49. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

50. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

51. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

52. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

53. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

54. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

55. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

56. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

57. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

58. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

59. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

60. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

61. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

62. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

63. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

64. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

65. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

66. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

67. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

68. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

69. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

70. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

71. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

72. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

73. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

74. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

75. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

76. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

77. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

78. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

79. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

80. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

81. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

82. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

83. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

84. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

85. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

86. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

87. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

88. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

89. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

90. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

91. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

92. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

93. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

94. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

95. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

96. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

97. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

98. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

99. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

100. §. A egyesület feladata: *Szöveg*

A tardi Önkéntes Tűzoltó Egyesület alapszabályának részlete 1928-ból
(B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 2404/1928.)

működött. Tűzoltóparancsnoknak Csumek Bertalan tanítót, alparancsnoknak Ináncsi András, szakaszparancsnoknak Nagy András és Hajdu Jánost, segéd-tisztnek Pelyhe Istvánt, míg szertárosnak Szlahorek Sándort választották meg. A tisztikar tagja volt: dr. Kovácsóczy Kornél esperes-plébános mint elnök, Pelyhe István jegyzőgyakornok mint titkár, Czél Ferenc segédjegyző mint pénztárnok, Szokoly Gyula jegyző mint ellenőr, dr. Erényi Géza orvos mint orvos és dr. Kaló Jenő ügyvéd mint ügyész. A választmányak szintén hat tagja volt: dr. Kovácsóczy Kornél, Csumek Bertalan, Czél Ferenc, Szlahorek Sándor Kovács, Ináncsi András és Pelyhe István.¹¹

8. Szabó, 1986. 113.
9. B.-A.-Z. M. Lt. V. 214. 1. d. 24/1940.
10. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 2393/1928. ill. Halmay-Leszih, 1929. 683.
11. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 2404/1928.

Az egyesület az egyetlen olyan szervezet a II. világháború előttről, mely kisebb-nagyobb szünetekkel, de 1945 után is működött. Főleg a községi sportegyesület fiatal tagjai voltak aktívak az Önkéntes Tűzoltó Egyesületben.¹²

A fiatal fiúk, férfiak vallásos és nemzeti szellemű nevelésére, valamint a testedzésre az iskolán kívül is nagy gondot fordítottak. Ennek egyik szervezete a cserkész-, a másik a leventemozgalom volt. A cserkészlet Magyarországon 1912-ben jelent meg, de csak az I. világháború után terjedt el. Programja szerint a cserkészlet lelkileg kiegyensúlyozott és vallásos, fizikailag erős, életrevaló és gyakorlatias fiúkat akart nevelni. Tagjait, akik egyenruhát viseltek, ennek érdekében katonai szervezettségű őrsköbe, rajokba és csapatokba osztották, s katonás életformához – tisztelgés, táborozás, felderítés, hadijátékok stb. – szoktatták. A leventét ezzel szemben a testnevelés fontosságának a szándéka hívta életre 1921-ben (LIII. tc.). A törvény minden 12 és 21 év közötti olyan fiút leventekötelesnek tekintett, aki nem járt rendszeres testnevelést nyújtó iskolába, illetve nem vonult be katonai szolgálatra. A leventék leszerelt tényleges vagy tartalékos tisztek – leventeoktatók – irányításával hétfégenként rendszeres test- és menetgyakorlatokon vettek részt, melyek során a fegyverhasználat alapjaival is megismerkedtek.¹³

A Levente Egyesület Tardon 1924-ben alakult meg. Az egyesület elnökévé Jászberényi Dezsőt, alelnökévé Czufor Lajost, pénztárnokává Czél Ferencet, ellenőrnek Császár Lajost, jegyzőnek Szovák Pétert, könyvtárosnak Galambos Miklóst, választmányi tagoknak Csumek Bertalant, Császár Lajost, Szovák Pétert, Spisák Istvánt, Kovács Miklóst, Joó Jánost, Daragó Józsefet, Hajdu Andrást, Gál Andrást, Vajda Józsefet, Csábrándi Jánost és Szemán Sándort választották meg.¹⁴

Az egyesület vezetője a mindenkori tanítók közül került ki. Elméleti foglalkozásaikat általában vasárnaponként tartották az iskolában. Szabó Zoltán ezt írta róluk: *„Erősen harciasak, gyűlölik szomszédainkat, szemben az öregekkel, akik ugyancsak higgadtak ezen a téren és sokszor emlegetik, hogy először idebenn kellene rendet teremteni. A leventék a falu oldalában az egyik domb tetejére fehér kőből kirakták, hogy NEM, NEM, SOHA!”*¹⁵

Az egyesületnek 1929-ben 192 tagja volt. A főoktató Csumek Bertalan tanító, oktató Novothny László tanító és Ináncsi András, míg a segédoktató Lukács János volt.¹⁶ 1927-ben az egyesületen belül Levente Tűzoltó Egyletet szerveztek.¹⁷

A leventék gyakran rendeztek táncmulatságokat, olykor színi előadásokat, amivel színesítették a falu kulturális életét.¹⁸ Az egyesület a II. világháború után feloszlott.

12. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2/3/1960.

13. Romsics, 1999. 179–181.

14. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 1871/1924.

15. Szabó, 1986. 198.

16. Halmay-Leszih, 1929. 683.

17. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 7803/1927. A Levente Köteles Tűzoltó Egylet a II. világháborúig működött. B.-A.-Z. M. Lt. V. 214. 1. d. 1476/1939.

18. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 139., 1182. és 2848/1925. ill. 497/1927. ill. 4998/1927. és 3909/1928.

A tardi Katolikus Agrárfjúsági Egyesület 1938 őszén alakult meg. Az egylet célja volt: a katolikus földműves és földmunkás egyének valláserkölcsi nevelése; nemzeti, szociális érzésük elmélyítése; a földművelő élethivatás és a család gondolatának ápolása; szak- és általános műveltség szolgálata, illetve a nemes szórakozásról való gondoskodás.¹⁹

A tisztikar tagja volt: dr. Kovácsóczy Kornél esperes-plébános (elnök), Pákozdy József káplán (elnökhelyettes), Rózsa József tanító (világi elnök), Vajda András (ifjúsági elnök), Nagy Miklós (titkár), Varga István (jegyző), Szezmán András (pénztárnok), Dusza József (gondnok), Böcskei Ignác (háznagy), Fehér János (ellenőr), Vajda Miklós (pénztári ellenőr), Karkus András (számvizsgáló bizottsági tag), Galambos László és Karkus János (választmányi tag).²⁰

A tardi Kalász Leánykör az országos szövetség tagjaként 1941 novemberében alakult meg azzal a céllal, hogy a tagok vallásos, nemzeti, kulturális és gazdasági tudásukat elmélyítsék, nemes szórakozási lehetőséget biztosítsanak számukra. A leánykör vezetőjévé Hudák Ilona tanítónőt választották meg.²¹

A II. világháború harcai alatt a Kalász helyiségének berendezését széthordták, így annak 1946. július 22-ei alispáni felosztása után vagyonát már nem tudták lefoglalni.²²

A XX. század első felében a község országosan ismert szervezete a Gyöngyösbokréta volt. 1930-ban alakult meg az országos Gyöngyösbokréta Szervezet, amely a falvakban működő népművészeti csoportokat fogta össze. Fellépési lehetőségeket szervezett számukra, melyeken az egyes csoportok bemutathatták dalaikat, táncaikat, népszokásaikat. Az országos szervezet vezetője Paulini Béla újságíró volt.²³

A TARDI KATOLIKUS AGRÁRFJÚSÁGI EGYESÜLET ALAPÍTÓ ALAPÍTÓ TAGJAINAK NÉVSORÁZATÁVAL.						
Név	Magyarországi születés	lakhely	születési hely, idő	születési év	születési hónap	születési nap
Dr. Kovácsóczy Kornél	egyh. elnök	pléb.	1912. júni. 3.	Kaplán	Kovácsóczy Kálmán	Andréborics Veronika
Pákozdy József	egyh. elnök	pléb.	1912. júni. 3.	Kaplán	Pákozdy István	Gyeregyák Béza
Rózsa József	vil. elnök	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Rózsa András	Spiessmüller Mária
Vajda András	ifj. elnök	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Vajda András	Pecsmán Mária
Nagy Miklós	titkár	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Nagy Sándor	Hajdu Erzsébet
Szezmán András	pénztárnok	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Szezmán József	Pecsmán Juliánna
Varga István	jegyző	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Varga István	Kovácsóczy Kornél
Böcskei Ignác	háznagy	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Böcskei Ignác	Szezmán Julianna
Dusza József	gondnok	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Dusza András	Dajkó Margit
Vajda Miklós	ifj. elnök	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Vajda Miklós	Adám Mária
Fehér János	ellenőr	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Fehér Tamás	Galambos Emma
Galambos László	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Galambos László	Roth Katalin
Karkus János	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Karkus János	Szezmán Erzsébet
Szezmán Miklós	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Szezmán Miklós	Tardi Anna
Szezmán János t.	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Szezmán János	Galambos Mária
Molnár Kálmán	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Molnár Kálmán	Erzsébet
Molnár János v.	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Molnár János	Erzsébet
Vajda János v.	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Vajda János	Dusza Mária
Vajda János tanyá	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Vajda János	Pecsmán Mária
Majeros János	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Majeros János	Dusza József
Nagy Károly	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Nagy Károly	Szezmán Erzsébet
Antal László	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Antal László	Roth Katalin
Roth János	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Roth János	Roth Mária
Szezmán Miklós	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Szezmán Miklós	Szezmán Erzsébet
Szezmán János t.	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Szezmán János	Galambos Mária
Varga István	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Varga István	Nagy Erzsébet
Kovácsóczy Kornél	számvizsgáló	tanító	1912. júni. 3.	Kaplán	Kovácsóczy Kornél	V. Szezmán Miklós

A Tardi Katolikus Agrárfjúsági Legényegylet alapító tagjainak névsora 1938-ban

(B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 3996/1938.)

19. B.-A.-Z. M. Lt. V. 214. 1. d. 1476/1939.
 20. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 3996/1938.
 21. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 4176/1941.
 22. B.-A.-Z. M. Lt. XXI. 109. 1237/1947.
 23. Kiss, 2000. 46.

1931. augusztus 20-án Budapesten 10 bokréta együttes – köztük a tardi – mutatta be 8–10 perces műsorát. A fellépő csoportok tagjai paraszt fiatalokból tevődött össze, akik idős emberektől, nagyszülöktől tanulták meg a népszokásokat. Vezetőik legtöbbször értelmiségi származású emberek voltak. Némelyik bokréta egyesület Európa számos országába eljutott. A mezőkövesdiek 1937 márciusában például Cannesban szerepeltek.²⁴ A tardi fiatalok egy része is a Gyöngyösbokrétával jutott el a nagyobb városokba, így Budapestre is. Ők „hozták” a faluba a városi élet szokásait és a városi viselkedési mintákat, öntudatos és büszke emberekké válva, viselkedésük – különösen a bokrétás lányoké – sokkal kevésbé volt félszeg, visszahúzódó, mint a falubelieké.²⁵

A tardi Gyöngyösbokréta az 1940-es években

(Fotó: Szikszai Imre tulajdona)

1931 októberében Mezőkövesd, Szentistván és Tard bokrétás leányai és legényei, menyecskei és férfiai gyűltek össze Tardon egy baráti találkozóra Novothny László tanító, tardi bokrétavezér udvarán, ahonnan nótázva indultak el a szövetkezet udvarára, az ünnepély helyszínére, ahol egy felállított dobogón a Magyar Hiszekegy elmondása után elkezdődött a műsor. A tardiak fonóbeli jelenetet adtak elő. Egy korabeli újság az ünnepély záró eseményéről a következőket jegyezte le: „A tanítói lak udvarán ezalatt a bográcsokban megfőtt a vacsora és a tardiak szíves barátsággal tartották jól a vendégeket nem feledkezve meg a hangulatkeltő borról sem. Két karbidlámpa igyekezett megvilágítani a szövetkezet udvarát, ahol táncmulatság kezdődött... Barátságosan, jól mulatott együtt a három matyó község gyöngyösbokrétás bajtársi fiataltsága.”²⁶

1931 októberében Mezőkövesd, Szentistván és Tard bokrétás leányai és legényei, menyecskei és férfiai gyűltek össze Tardon egy baráti találkozóra Novothny László tanító, tardi bokrétavezér udvarán, ahonnan nótázva indultak el a szövetkezet udvarára, az ünnepély helyszínére, ahol egy felállított dobogón a Magyar Hiszekegy elmondása után elkezdődött a műsor. A tardiak fonóbeli jelenetet adtak elő. Egy korabeli újság az ünnepély záró eseményéről a következőket jegyezte le: „A tanítói lak udvarán ezalatt a bográcsokban megfőtt a vacsora és a tardiak szíves barátsággal tartották jól a vendégeket nem feledkezve meg a hangulatkeltő borról sem. Két karbidlámpa igyekezett megvilágítani a szövetkezet udvarát, ahol táncmulatság kezdődött... Barátságosan, jól mulatott együtt a három matyó község gyöngyösbokrétás bajtársi fiataltsága.”²⁶

A Gyöngyösbokréta létrehozása jelentős esemény volt a korabeli Magyarországon. Sok együtttest juttatott sikerélményhez, jó programot nyújtott a fiataloknak, országszerte és más országokban is megismerhették hazánk népi ihletésű értékeit. 1945 után a bokrétáról sokáig mégis csak gyalázkodó cikkek jelentek meg azt írva, hogy kulák mozgalom volt és nacionalista színezetű. A szocializmus nem kedvezett a hasonló kezdeményezéseknek.²⁷

24. Kis, 2000. 46–51.

25. Szabó, 1986. 129–130.

26. Mezőkövesd és Vidéke, 1931. 39. sz.

27. Kiss, 2000. 48. és 54.

A Fogyasztási Szövetkezet országos mozgalom részeként 1902-ben alakult meg, s 1929-ben már 300 tagja volt. A szövetkezet könyvelői a katolikus tanítók közül kerültek ki, 1929-ben Szovák Péter töltötte be ezt a tisztséget.²⁸ A köznapi szóhasználatban csak Hangyának nevezett szövetkezet Bocsi Béla üzletvezetősége idején lendült fel, aki 1937-ben került Tardra. Korábban Kisaron, majd Disznóshorvátón volt szövetkezeti üzletvezető.²⁹

A községben Hitelszövetkezet is működött az Országos Kereskedelmi Hitelszövetkezet részeként, melynek vezetője Szovák Péter tanító volt. A Hitelszövetkezetnek 1929-ben 350 tagja volt.³⁰

A fentebb felsorolt egyesületekről, egyletekről, szerveződésekről az ország hasonló ténykedéseit ismerve elmondhatjuk, hogy a nevükben is meglévő célkitűzés mellett klub-jellegű kisközösségeket alakítottak ki. A II. világháború után ezek az önszerveződések felbomlottak, míg a Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet beolvadt az Új Földműves Szövetkezetbe. A szocializmus nem kedvezett az alulról jövő kezdeményezéseknek, nem támogatta a politikailag nehezen ellenőrizhető csoportok, szervezetek megalakulását, kivételt csupán a Kommunista Ifjúsági Szövetség jelentett, mely Tardon már 1957-ben megalakult.³¹ Ennek ellenére hosszabb-rövidebb ideig számtalan szervezet működött Tardonon, hol intézményesített, hol azon kívüli keretek között.

A Meder Iván vezette Pávakör az 1970-es évek második felében

(Fotó: Szikszai Imre tulajdona)

A Pávakör az 1970-es években tevékenykedett, melyet 1977-ig Kiss József tanár úr irányított, aki Mezőkövesdről járt át Tardra. A Pávakör számos fesztiválon, rendezvényen öregbítette Tard hírnevét. Meder Iván újraszervezte a csoportot, melynek tagjai alkalmi rendezvényeken léptek fel. Az 1990-es években Szikszai Imre tanár úr vezette a csoportot. Az 1980-as években alkalmanként helyi citerazenekar kísérte a Pávakört.³²

Napjaink tardi hagyományörző csoportja – melynek 9–10 fős aktív magja van – Szikszai tanár úr vezetésével, programjait nagy részt a tájházhoz kapcsol-

28. Halmay-Leszih, 1929. 717.

29. Csikvári, 1939. 42–43.

30. Halmay-Leszih, 1929. 717.

31. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 1. d.

32. TPH. közlése Szikszai Imre szíves tájékoztatása révén.

ja.³³ Első nagyobb megmozdulásuk 1992-ben a Lakodalom Tardon című rendezvény volt. 1993-tól minden év októberében Népművészeti napokat tartanak Tardon, ahol az ország különböző csoportjai lépnek fel. 2001. október 5–6-án például ők szervezték meg a Tájházak Országos Találkozóját. Meghatározó a szerepük az augusztus 20-ai falunapok szervezésében is. A csoport tagja a Múharai Elemér Népművészeti Szövetségnek.

A művelődési ház a szocializmus évtizedeiben számos klubot működtetett. Ezek közül a jelentősebbek közé tartozott az úttörő zenekar, a táncsoportok, a méhész-, hímző- és kézimunka szakkör, az ifjúsági és az MHSZ lövész klub.³⁴

Az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb egyesülete a községben a sportegyesület volt. A sportkör cégbíróági bejegyzésére 1990-ben került sor. 1996–2001 között Szemán Tibor volt az elnöke, 2001-től Németh Attila vette át ezt a tisztséget. Az egyesületnek labdarúgó és asztalitenisz szakosztálya van. A község neves sporteseményei közé tartozik, hogy a B.-A.-Z. megyei Testépítő és Erőemelő Szövetség minden évben országos versenyt rendez Tardon.³⁵

Az iskolán kívüli művelődés

A XX. század első felében a tardi lakosok iskolán kívüli művelődésének kezei szűkösek voltak. Leginkább – mint fentebb láttuk – a különböző egyletek, egyesületek tettek e téren említést érdemlő lépéseket. Mindenfajta népművelői munka, rendezvény, döntően az iskola tantermeiben szerveződött. Kultúrháza nem volt a falunak. 1925-ben a jegyzői jelentés panaszolta ennek hiányát, de a község anyagi helyzete nem tette lehetővé kultúrház létesítését. 1932-ben a vármegye 32 000 pengőt biztosított kultúrház építésére, és társadalmi munkában a lakosság is felajánlotta áldozatkészségét, de az előjáróság – mivel a rendelkezésre álló összeg mindezek ellenére is kevés volt – nem merte elkezdni az építkezést. A következő két évtizedben e téren nem történt előrelépés.³⁶

A társasági élet helyszíne nyáron a falu szélén egy árok volt, ahová sokszor hegedűvel a kezükben mentek ki a falu fiataljai, és ott énekeltek, táncoltak, ahol a fiatal párok gyakran egymásra találtak.³⁷ A kondások, pásztorok fából készítették tilinkójukat, s azon furulyáztak. A faluban rezes- és hegedűbanda is működött. Az egyik banda ismert vezetője Baracza József volt. Máskor a cserépváraljai cigányokat hívták át, hogy zenéljenek a tardiak mulatságához.³⁸

A fiatalok által szervezett nagy rendezvény volt a farsangi bál, ahova a szerelemes párok nagy kedvvel mentek. A bálnak bálgazdája volt. A farsanghoz kapcsolódó tardi szokás, hogy vasárnap volt az „ivó”, hétfőn-kedden mentek a

33. TPH. közlése Szikszai Imre szíves tájékoztatása révén. ill. Déli Hírlap, 1987. okt. 27. és ÉM. 1999. okt. 5.

34. TPH. közlése Szikszai Imre szíves tájékoztatása révén. ill. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d. 1960.

35. TPH. közlése.

36. Krajnyik, 1963. 20.

37. Szabó, 1986. 179.

38. Hankóczy, 1981. HOM. NA. 430.

legények remélni. Ilyenkor házról-házra járva köszöntő rigmusokat mondtak, aminek viszonzása ennivaló volt, amit egy kihelyezett rúdnyársra tűzött rá a háziasszony, amit azután közös lakomán fogyasztottak el a legények.³⁹

A település téli társas életének központja a fonó volt. Négy-öt fonóház volt a faluban, amelyek állandóan versenyeztek, hogy melyikük tudja jobban elszó-

A volt kultúrház és mozi épülete

(Fotó: Kovács Zs.)

színes kötőkben, sok szoknyában, a fal mellett ültek szorosan egymás mellett, guzsalyuk szalagokkal és bojtokkal volt cifrázva. U alakban helyezkedtek el a szoba három fala mellett, míg a két fekete öregasszony volt a „két pont az U betűn”. Ezek kerek guzsalyt forgattak, közben figyelték a lányokat, azok énekét. Az ablakon időnként legények kukucskáltak be, majd ők is beléptek a fonóba vastag bundájukban, és megkezdődött a fonó hagyományos, tréfás, az erotika légkörétől nem mentes társalgása.⁴¹

Mindegyik tardi fonónak volt valami vonzereje. Az egyikben a jó beszédű fiatal háziasszony jóvoltából volt élénk a beszélgetés, másutt a legjobb hangú lányok tették híressé a fonót, a harmadik hely azért volt nevezetes, mert ott találták ki a legügyesebb játékokat. A legények általában egyikből a másikba jártak. A fonóba a lányok délután 5–6 óra körül érkeztek és 10–11 óráig maradtak. Ott tartózkodásuk ideje alatt kitaposott útja és kényszerítő hagyománya volt annak, hogy a legártatlanabb játékból is lehessen „célzásokat kicsikarni vagy megjegyzéseket tenni”, miközben a lányok és az asszonyok megfonták a fonalat.⁴²

Az iskolában működött a falu népkönyvtára, ami legtöbbször az egyik tanterem szekrényében porosodott. A 150 kötet kikölcsönzése nehézkes, hosszadalmas volt, azokat inkább a gyerekek használták. 1934-ben mindössze 69-szer

39. Hankóczy, 1981. HOM. NA. 430. ill. Kiss, 2000. 48–49.

40. Szabó, 1986. 184.

41. Szabó, 1986. 182–188.

42. Szabó, 1986. 185. A borsodi és a matyó fonók népszokásaira, babonáira, jellemző sajátosságaira lásd: Lajos, 1965.

kozatni a látogatókat, akiket a lányok kórusa Isten hoztával fogadott és akiknek, ha elmentek, ugyancsak kórus köszönte meg a látogatást. A fonóháznak tulajdonítható, hogy sok népdal él Tardon, eleve-nebb a népviselet, mint másutt.⁴⁰

A fonót azok a társaság kedvelő asszonyok tartották, akiknek fiatal lányuk volt. A lányok,

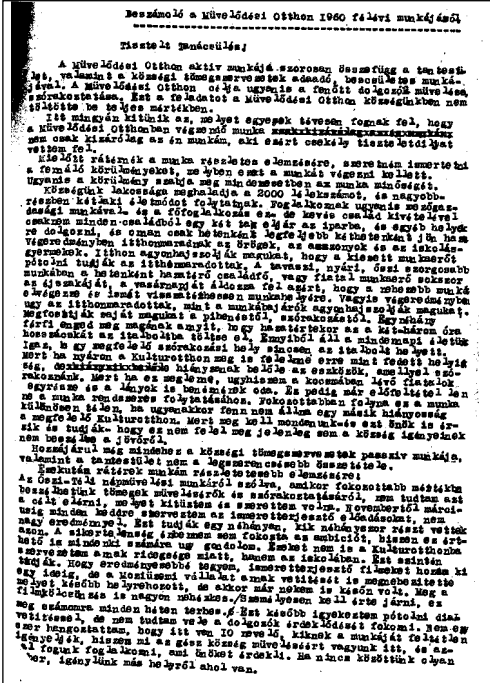
kölcsonöztek könyvet a könyvtárból. Leginkább a történelmi témájú (első helyen Gárdonyi Géza Egri Szilagok-ja) és a romantikus könyveket olvasták, de szerették a meséskönyveket is. A gazdasági könyvek teljes népszerűtlenségnek „örvendtek”⁴³

A leventéknek külön könyvtárak volt, ami a népkönyvtárnál is szegényesebb könyvvállománnyal rendelkezett. A könyvhöz hasonlóan a tardiak a két világháború között újságot ritkán vásároltak, azt csak télen olvastak. 1936-ban napon-

ta 31 napilap és 53 folyóirat jutott el a faluba. Igényesebb hetilapot vagy folyóiratot csak a kis számú helyi értelmiségi réteg járatott magának. Az olvasásnak igazából nem voltak komoly hagyományai a lakosok körében.⁴⁴

A település két világháború közötti életét színesítették a nem túl gyakori, téli műkedvelő színi- és népművelő előadások, melyeket leginkább a felekezeti tanítók szerverték az iskola tantermeiben.⁴⁵

A település kultúrháza 1952-ben létesült, amit 1954-ben mozi- val bővítettek ki. A 100 fő befogadó képességű kultúrház egy-egy nagyobb rendezvényen kicsinek bizonyult. (A moziba 150-en fértek be.)⁴⁶ A látogatottsága legtöbbször kívánni valót hagyott maga után. Ennek oka az 1950-es években a népművelési előadók (ké- sőbb kultúrotthon igazgatók) be-

Krajnyik Géza művelődési otthonról szóló beszámolójának részlete 1960-ból
(B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d.)

számoló szerint az érdektelenség mellett a tömegszervezetek passzivitása, a tanterület egy részének érdektelensége és az eszközhiány volt. A novembertől márciusig szervezett ismeretterjesztő előadásokat, műsoros esteket például a kultúrotthon ridegsége miatt még 1960-ban is az iskolában szervezték meg. A diavetítésekre nem volt érdeklődő, a mozifilm kölcsönzése nehézkes volt. A szakkörök – 1960-ban három: színjátszó, kórimunka és méhész – csak márciusig, a tavaszi nagy munkákig működtek. A település kultúréletét irányító pedagógusok a nehézségek láttán, a sikerélmény hiánya miatt szívesen megváltak volna a rájuk

43. Szabó, 1986. 133–134.
44. Szabó, 1986. 134–141.
45. Szabó, 1986. 137.
46. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d. 1960. évi tanácselnöki beszámoló a tanácsrendszer első 10 évéről. ill. 1952. febr. 4. jkv.

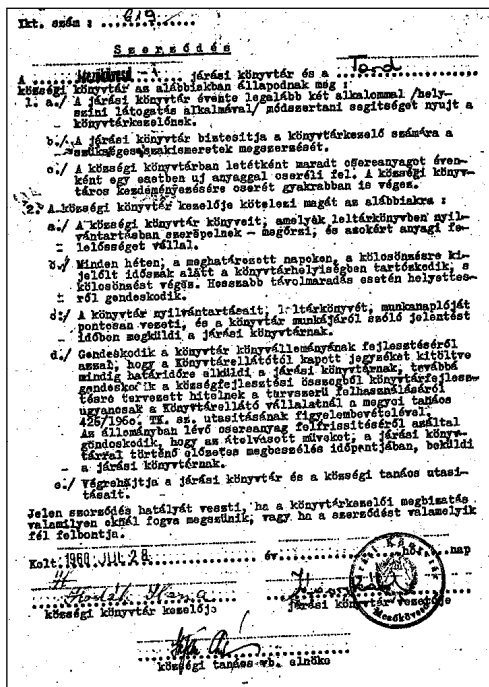
bízott feladattól. Krajnyik Géza tanár, a kultúrotthon igazgatója 1960-ban már sokadjára kérte a helyi tanács tagjait, hogy mentsek fel ezen tisztsége alól, de erre nem került sor.⁴⁷

A mozi látogatottságát kezdetben befolyásolták a gyakori géphibák, a rossz, fűtetlen gépház, a fegyelmezetlen közönség, akik általában hetente vasárnap és egy hétköznap nézettek filmeket, ha éppen nem szerveztek bált a vetítésre.⁴⁸

A mozi átadását követő évben (1955) 124 filmvetítésre 10 471 tardi lakos vett jegyet, ami egy előadásra jutó látogató számban átlag 84,4 főt jelent. A lelkesedés az újdonság varázsának elmúltával 1956-ra csökkent. Ebben szerepe volt annak is, hogy a gyerekek esti moziba járását megtiltották. 1957-ben már csak 66 filmvetítésre került sor, amit 5262-en néztek meg. Egy előadásra átlag 79,7 fő jutott.⁴⁹

A településen 1959-ig a Járási Könyvtár tulajdonát képezték a Tardon hagyott ún. letéti könyvek. Azok 1959. október 1-től kerültek a község tulajdonába. A járási könyvtár összesen 303 db könyvet és 1 db könyvszekrényt adott át. A tanács az állományt saját költségvetéséből 1960-ban kibővítette, s ekkortól már 569 db kötet állt a kölcsönözni szándékozók rendelkezésére. A járási könyvtár továbbra is 35 db letéti könyvet biztosított Tardon. 1960-ban a könyvtárnak 271 olvasója volt, akik között 97 volt felnőtt. Az olvasók összesen 1277 db könyvet kölcsönöztek ki. A könyvtár minden szerdán 3 órától 6 óráig volt nyitva az iskolában. (A letéti könyvtárat korábban a kultúrházban helyezték el.) A könyvtárosi feladatokat mindenkor egy nevelő, 1960-ban Hodák Ilona látta el.⁵⁰

1960 novemberében a könyvtárat ideiglenesen áthelyezték a KISZ helyiségébe, ahová 1961 januárjában egy televíziót vásároltak.⁵¹

A könyvtárossal kötött munkaszerződés 1960-ból (B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. b. 619/1960.)

47. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d. 1960. Beszámoló a művelődési otthon munkájáról.
 48. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d. 1959. évi moziüzemi beszámoló.
 49. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836. ill. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d. 1957. szept. 25.
 50. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d. 619/1960.
 51. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 3. d. 1960. nov. 18. ill. 1961. jan. 14.

A községi könyvtárban 1970-ben már 3646 kötet várta az olvasókat, akik száma 463-ra nőtt, ebből 283 volt felnőtt. Alkalmoszerűen 5075 fő kereste fel a könyvtárat és összesen 17 801 kötetet kölcsönöztek ki. A településen ekkor 376 rádió és 194 televízió előfizetőt tartottak nyilván.⁵² (Szabó Zoltán 1936-ban még arról írt, hogy Tardon rádiója csak a kisszámú értelmiségnek volt.)⁵³ A könyvtárnak 2000-ben 16 000 köte-
te volt, amelyet az iskolában helyeztek el.⁵⁴

A falu kulturális élete az 1970-es évektől színesedett, változatosabb lett. Számos előadás, műsoros est, szakkör, klub elégítette ki a tardiak művelődési igényét. Különösen népszerűek voltak a bálók, főleg a

A színiátszó csoport tagjai Szikszai Imre tanár úrral a Néma levante c. darab előadása után

(Fotó: Szikszai Imre tulajdona)

vacsorával egybekötött házások bálja. 1969-től Kovács János tanár, 1971-től Nagy Józsefné tanítónő, 1973-tól Szikszai Imre tanár úr volt a népművelődési ügyintéző, más néven művelődési ház igazgató, aki 1996-ig töltötte be a tisztséget. 1996-tól nincs igazi vezetője az intézménynek. Két évig Kinczel Miklósné, majd 2000 tavaszától ismét Szikszai tanár úr szervezi a programokat.⁵⁵

A régi kultúrház – mely Ady Endre nevét viselte – 1994 körül megszűnt. Utána diszkókat szerveztek benne, majd helyi amatőr zenekarok használták próbahelyiségnek.⁵⁶ A mai faluház 1992-től biztosítja a művelődés és kulturális rendezvényekhez az intézményi háttérrel.⁵⁷

Telephy György és Szabó Zoltán

A település művelődéstörténetéhez tartozó adalék annak a két embernek a rövid portréja, akik szorosan kötődtek Tardhoz.

Telephy György 1797-ben született Kislétán és 1885. augusztus 12-én halt meg Tardon. Neves színész, színházi festő és író, a Nemzeti Színház első éveinek ezmestere, Telephy Károly festő apja. Szatmáron Megyeri Károly társulatánál kezdte pályafutását, de betegsége miatt csak rövid ideig játszott. 1820-ban

52. Kiss, 1970. 63.

53. Szabó, 1986. 127.

54. B.-A.-Z. m. stat. évk., 2000. 407.

55. TPH. Szikszai Imre szíves közlése.

56. TPH. Szikszai Imre szíves közlése.

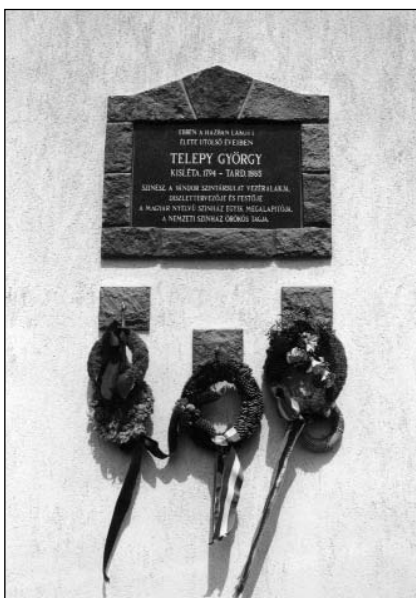
57. TPH. közlése.

mint festő szegődött ismét Megyeri társulatához. 1821-től Székesfehérváron, Nagyváradon, Debrecenben szerepelt, 1826-tól a kassai társulatnál játszott, velük ment 1933-ban a budai várszínházba, mint vezértag. 1837-től a Nemzeti Színház megnyitásától kezdve annak tagja 1855-ben történt nyudijazásáig. Két tervet készített a Nemzeti Színház épületéhez, melyeket a végleges tervek készítésénél felhasználtak. Életének utolsó éveit családjával Tardon töltötte.⁵⁸

Az önkormányzat épületén, a Telephy család hajdani lakóházán 2001-ben helyezték el Telephy György emléktábláját, majd 2001. április 28-án a temetőben a család leszármazottai jelenlétében felszentelték új síremlékét.⁵⁹

Szabó Zoltán 1912. június 4-én született Budapesten. Mozdonyvezető és parasztgazda nagyszülei voltak, édesapja első generációs értelmiségi. A buda-

Telephy György emléktáblája
tardi kőből

(Fotó: Kovács Zs.)

pesti Piarista Gimnáziumban tanult. A közéleti és a szociográfiai érdeklődést a cserkészlet ébresztette fel benne. Nagyreményű költőnek tartották, ő viszont csak útkeresésnek minősítette verseit. Mint egyetemi hallgató bekapcsolódott a Márciusi Front tevékenységébe. Egyik vezéralakja a falukutató mozgalomnak, annak konzervatívabb irányát képviselte. Megjelent munkái közül a falu viszonyát bemutató *A tardi helyzet* (1936) a legjelentősebb, ez keltette a legnagyobb feltűnést, és váltotta ki a legtöbb vitát. 24 esztendő volt ekkor Szabó Zoltán, aki az évtized közepén a *Szolgalat és Írás* néven tömörülő szociográfiai munkaközösség egyik vezetője lett. A tardi helyzet-et 1938-ban a Cifra nyomorúság társadalomrajza követte, Észak-Magyarország azóta sem megismételt szociografikus feltérképezése. A falukutató írók kö-

zötti ellentéteknek, s talán a méltatlan támadásoknak köszönhetően az iskola-teremtő Szabó nem írt több faluszociográfiát.⁶⁰

Szabó Zoltánt Tardon a község egyik tanítója, Rózsa József segítette az anyaggyűjtésben, akit a könyv megjelenése után üldözni kezdtek, még fizetését is megvonták tőle. „*A fiatal Szabó Zoltán teljes nyíltsággal írt az akkori summásfaluról, Tard életéről, annak szegénységéről. Bár azok az állapotok nemcsak Tardot*

58. Kenyeres, 1982. 840.

59. ÉM. 2001. április 29.

60. Szabó Zoltánra: Benedek, 1965. 128., Hegyi, 2001. Darvas József: Gondolat, 1936., 1937.; Keresztury Dezső: Nyugat, 1941.; Sötér István: Magyar Csillag, 1942.; Kodolányi János: Magyar Csillag, 1943.; Ortutay Gyula: Magyar Csillag, 1943. Az író életművének magyarországi kutatója Kenedi János, aki megírta Szabó Zoltán életrajzát is.

jellemezték, az érintett korosztály egyes tagjai talán még ma is neheztelnek azért, hogy nyomorukat az író egész ország-világ előtt nyilvánossá tette. Ám a leírtak a kendőzetlen valóságot tükrözték, és a mű által a falu kiemelkedett az ismeretlenségből. Így – a Tájházban őrzött tárgyi emlékek mellett – ez a könyv őrzi hagyományainkat, s a múltban való gyökereket” – mondta Czufor József polgármester a Tájház udvarán, 1998-ban az író szobrának avató beszédében.⁶¹

Nem száraz szociológia, amit az író hátrahagyott. „*Indulatos, politikai töltetű, részvétellel teli, s művészi értelemben is mélyebb hitelű bemutatása hazánk robbanással fenyegető, idült társadalmi kórságainak, jogfosztott és ki-rekesztett rétegeinek. Ezért is lehet őt valóságkutatónak hívni.*” – mondta Gönc Árpád, akkori köztársasági elnök a szobor avatási ünnepségén.⁶²

Szabó 1939 tavaszán a Magyar Nemzet hasábjain heti rendszerességgel indított Szellemi honvédelem elnevezésű rovata talán a lap legolvasottabb része volt. A magyar irodalom egyik legszebb prózaverse tőle származik. A Szerelmes földrajz című mű 1943-ban elnyerte a MTA jutalmát. A könyv megírását az 1940-es franciaországi tartózkodása idején támadt honvágya készítette.⁶³

1945 szeptemberében az „új magyar értelmiség” Valóság című folyóiratában folytatta 1944-ben abbahagytni kényszerült munkáját. Rövid ideig a Képes Világnál is dolgozott. 1947-ig volt a Valóság, majd a Magyar Közlöny szerkesztője. 1949-ben a Rajk-per idején Párizsba, majd Londonba távozott. 1956-ban onnan tudósított a forradalom külföldi visszhangjáról. A müncheni Látóhatár munkatársa, majd 1960-ban az Új Látóhatár főmunkatársa lett, utóbb a Magyar Könyves Céh szerkesztője, a Szabad Európa Rádió londoni levelezője volt.⁶⁴ Kritikus, meg nem alkuvó írásai miatt itthon évtizedeken át hallgatás övezte.

Fiatalon nősült, első felesége az Operaház tánc-rendezője volt. A második felesége gróf Károlyi Mihály volt köztársasági elnök leánya, Vera. Károlyi Mihály a Magyar Köztársaság párizsi nagykövete volt, és Szabó Zoltán kulturális attasé volt mellette. Harmadik felesége a már hatvanon túl lévő írónak a rá nagyon felnéző huszonéves Zsuzsa volt. Párizsban hunyt el 1984-ben. Három házasságából három gyermeke született. Franciaországban él, de magyar származású özvegye, Szabó Zsuzsa kezdeményezésére állították fel Tardon az Illyés Gyula által csak „Ajtónyi-tónak” nevezett író szobrát 1998. szeptember 26-án.⁶⁵ A tardi általános iskola 2000. május 10-én vette fel Szabó Zoltán nevét, özvegye és leánya jelenlétében.⁶⁶

Szabó Zoltán fontosabb munkái az említetteken felül: A Vaskapun túl (Balkáni útikönyv, 1937), Két pogány közt (1939), Összeomlás (Francia útinapló, 1940), Parasztok (szerk., 1943) és Angliai vázlatkönyv (1946).⁶⁷

61. ÉM. 1998. szept. 28.

62. Déli Hírlap, 1998. szept. 28.

63. Hegyi, 2001. 171–175. ill. Déli Hírlap, 1998. szept. 28. ill. HVG, 1998. szept. 19. A Szerelmes földrajz 2000-ben, a millennium sorozatban új kiadásban megjelent.

64. Benedek, 1965. 128. ill. Keresztény, 1998.

65. Hegyi, 2001. 174. ill. Keresztény, 1998., Déli Hírlap, 1998. szept. 28., Faragó, 1998. szept. 26., Déli Hírlap, 1998. okt. 2., ÉM. 1998. szept. 28. és Magyar Gombahírmondó, 1999. dec.

66. Hegyi, 2001. 175.

67. Benedek, 1965. 128.

XVI. A falu egészségügye

A szülésznőtől a háziorvosig

A falusi lakosság évszázadok alatt a generációkon keresztül öröklődő tapasztalati tudás alapján gyógyította magát. Felhasználva ehhez a növény- és állatvilág hasznosnak ítélt anyagait, de sokszor csak a babonás cselekedetektől reméltek gyógyulást. A köhögést például úgy csillapították, hogy fokhagymával vagy pirítós kenyérrrel bedörzsölték a beteg mellkasát, amit aztán kendővel letakartak, de számos más népi gyógyítási mód volt ismert Tardon is.¹ A kuruzslókat, a babonákat még az 1930-as években sem vetették meg. A matyó menyecske például a szülés idejét érezve szúnyoghálóval övezte a nyoszolyát. Hite szerint ez megvédte a gonosz rontásától. Persze csak akkor, ha az egyik sarkába bekötött egy marék sót, egy gerezd fokhagymát és egy kevés száraz kenyérhajat. Ha a csecsemő beteg lett, édesanyja kora hajnalban kiment a temetőbe, és kilenc sírról földet hozott. Megfőzte és a földes vízben megfürösztette a gyereket. Közben valamelyik nőrokona is kiment a temetőbe és két apró sírt ásott: egyiket holtak, másikat elevenek. Az anya azután kivitte a gyereket a temetőbe, és az egyik sír fölé tartotta. Nem tudta melyik sír a holté, melyik az élőé. Ha az „élet sírja” felé tartotta a babát, a másik asszony elhadarta a varázsigt. Ellenkező esetben egy szót sem szólhatott. Egyetlen asszony sem vállalta volna, hogy becsapja a gonoszt. Ha az anya rosszul választott, hazamentek, készültek a temetésre.²

A XVIII. század második felében a nagyobb falvakban már működött bába, azaz szülésznő. Alkalmazását mind a világi, mind az egyházi hatóságok kívánatosnak tartották. Az előbbieket elsősorban egészségvédelmi szempontból, az utóbbiak ezen kívül azért is, hogy szükség esetén az életképtelennek látszó csecsemőt azonnal meg tudja keresztelni. Sokáig a falu egyetlen, az egészségügy területén valamelyest járatos személye a bába volt.

A bába felfogadása kezdetben a katolikus eklézsia hatáskörébe tartozott. Ők felügyelték, ellenőrizték tevékenységét, határozták meg bérét. Egyházi funkció-

1. Hankóczy, 1983. HOM. NA. 4735/8.

2. Szabó, 1986. 90. ill. Élet és Irodalom, 1985. márc. 28. Szüléssel és gyermekneveléssel kapcsolatos hiedelmekre lásd részletesen: Fügedi, 1988.

A szülésznő köteles volt lakására – ha azt nem ismerték a lakosok – kitenni a bábai „cégért”, a szegényeket ingyen ellátni, fertőtlenítőeszközöket beszerezni, a bábaeszközöket jó karban tartani, hívásra a szülőkhöz menni, ha szükséges volt orvosi segítség után küldeni, „tetsz halott” gyermeknél megkezdeni az újraélesztést és rögtön orvosért küldetni, betegágyas asszonyt 8 napon át naponta kétszer meglátogatni, minden szülést 24 órán belül bejelenteni az anyakönyvi hivatalnál, a halott csecsemőt a halottkémmnél, ha írni-olvasni tudott a szülésről naplót vezetni, a szoptatásban, dajkaságban lévő csecsemőket havonként felkeresni, egészségügyi állapotukról jelentést tenni az előljárósághoz. Józan, becsületes életmódot kellett folytatnia, s köteles volt mindenki által illedelmes magaviseletet tanúsítania. Tilos volt a szülő nőt nem bábára bízni, elhagyni, az orvos utasítása, tanácsa nélkül orvosságot rendelni, terheseke, szülő nők titkát másoknak elárulni, betegeket orvosok engedélye nélkül ápolni, sebeket tisztítani, halottakat mosni, öltöztetni, szennyes ruhát mosni, vadat nyúzni, állati belet tisztítani, nyers bőrökkel, húsvágással, húskiméréssel foglalkozni. Ha állásáról a bába lemondott, 60 nappal korábban az előljáróságnál azt be kellett jelentenie.

Szoptató tardi asszony 1931-ből

(MNM. F. 63938. Ébner Sándor)

szereplő 30 korona a megélhetést nem biztosította, a kor viszonyainak nem felelt meg.⁷

A bábát sokfelé boszorkánynak is nevezték (vasorrú bába). Ezt maga a bába szó magyarázza, mely szláv származék, és „öregasszony, boszorkány” jelentéssel bír. Alakjukhoz tapad az a sokféle praktika, eljárás, amit a magyar nyelv együttesen babonának nevez.⁸

6. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. 675/1907.

7. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 4108/1922.

8. Balassa–Ortutay, 1979. 572.

A falu népe egészen az 1950-es évekig sokszor kereste meg a községi bábát egészségügyi bajaival, gondjaival, mint az itt élő egyetlen, az egészségügy területén jártas személyt. A bába a II. világháború után is közmegebecsülésnek örvendett a faluban. A szülések levezetése döntő részben még mindig rá hárult.⁹

Szülések számának alakulása Tardon 1930–1956 között

év	összes szülés	ebből élve	ebből lakáson	bába jelenlétében	orvos jelenlétében	orvos és bába jelenlétében
1930–1940 átlag	57	n. a.	57	57	n. a.	n. a.
1946	40	38	40	39	1	-
1947	43	40	41	41	-	-
1948	37	37	36	36	-	-
1949	56	56	56	51	-	4
1950	45	43	41	36	-	4
1951	39	39	37	24	-	12
1952	40	39	37	37	-	-
1953	44	44	37	30	1	6
1954	41	41	38	34	1	3
1955	54	54	46	40	1	5
1956	59	59	32	28	-	4

Rendszeres orvosi ellátás csak a XIX. század második felében, a körorvosi állások megszervezése után alakult ki. Az 1876-ban megalkotott első közegészségügyi törvény megszabta e téren az állam, a megyék és a községek teendőit. A jogszabály meghatározta a lakások, a munkahelyek, az iskolák, a közintézmények egészségügyi minimumát, előírta a járványok megelőzésével és leküzdésével kapcsolatos teendőket. A városokat és a hatezer főnél nagyobb falvakat orvos tartására kötelezte, akiknek a szegény betegeket ingyen kellett gyógyítaniuk. A kisebb községeknek közösen kellett körorvost fogadniuk. Noha a törvény előírásainak csak lassan tudtak érvényt szerezni, az eredmények kétségbe vonhatatlanok.¹⁰

Tard a járáson belül az Alsóábrányi Közegészségügyi Körhöz tartozott.¹¹ A körorvos székhelye Alsóábrányban volt. Kezdetben a körorvos körjárata során havonta csak egyszer, majd kéthetente látogatta meg a tardi betegeket falujukban. 1923-tól rövid ideig – 1925-ig – Tard volt a körorvos székhelye.¹² A legközelebbi gyógyszertár Mezőkövesden volt.¹³

Számos betegséggel kellett megküzdeniük a lakosoknak. 1857-ben például az egyházi anyakönyvek szerint 25 esetben paralyzist, 22 esetben tifuszt jelöl-

9. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836. A táblázat adatai uo.

10. Fónagy, 2001. 152.

11. Csíkvári, 1939. 154.

12. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 1041/1923. és 5220/1925.

13. Csíkvári, 1939. 154.

tek meg a halál okául. 1862-ben 102 haláleset közül 80-an paralyzisben és tífuszban haltak meg. 1865-ben majdnem százan pusztultak el tífuszban. 1973-ban a kolerajárvány emelte meg (144-re) a halálozások számát. Az 1870. évi halálozási lista szerint a halált okozó betegségek: sorvadás, tbc, vízkór, köszvény, szélütés, pokolvar, sárgaság, gyilkolás és sokan voltak, akiknek a betegségét nem tudták megállapítani. 1880-ban tbc-ben, kelevényben, sínlődésben, vízibetegségben, köhögésben, toroklobban, verességben, himlőben, ideglázban, nehézkorban, végelgyengülésben, mellbajban, torokgyíkban, bélgyulladásban, aszkórban, gyermekági lázban, forrólázban haltak el a tardiak. Verekedésnek két áldozata akadt ebben az évben.¹⁴

A XX. század első évtizedeiben a lakosság egészségügyi állapotában lassú javulás figyelhető meg. A nagy járványos betegségek ideje a XIX. század végén lejárt, a babonás gyógyítás kezdett a régmúltba veszni. Időnként még a XX. században is fel-felütötte a fejét egy-egy kisebb járvány – 1913-ban például vörheny, 1919-ben kanyaró gyanús betegségek, 1918-ban spanyolnátha (ami miatt az iskolát is bezárták) okozott riadalmat a faluban –, de ezek mérete, kiterjedése nem közelítette meg a korábbi századokban pusztító betegségek erejét.¹⁵ Eltűntek a régi nagy nyári tífusz és vérhas járványok is. Az egészségügy területén azonban óriási volt még a lemaradás. Szabó Zoltán 1936-ban szomorú képet festett a falu közegészségügyi viszonyairól.¹⁶

A tardiaknál magas volt a halálozási arányszám, amiért az igen nagy csecsemő-, fertőzőbeteg- és tbc-halálozás volt a felelős. 1935-ben még mindig 13-an haltak meg a faluban anélkül, hogy megérték volna az első születésnapjukat. Ugyanakkor négy gyermek született holtan. A faluba kijáró zöldkeresztes Stefánia-nővérek (1928-tól) egy idő óta rendszeresen gondozták, utasításokkal látták el az anyákat, megmutatták, hogyan kell a gyermeket fürösztetni, táplálni, a beteg csecsemőket megvizsgálták, ha szükséges volt, gyógyszert adtak nekik. Mégis szaporodtak a kis keresztek a temetőben. A veleszületett gyengeség ritkította a csecsemők sorait. Ebben szerepe volt a szülők egészségtelen életkörülményeinek, a dohos, földes padlójú, nedves szobáknak, az utakon megállt sárnak, pocsolyáknak, a summáséletnek, az alutápláltságnak – amelyről oly szemléletes képet festett Szabó Zoltán –, egyszóval a tardiak szegénységének, sanyarú sorsának.¹⁷

A falu lakóinak szociális helyzete nehezen tette lehetővé, hogy orvoshoz forduljanak. 1911-ben minden 10 elhalt beteg közül 7-t kezelte orvos, 1934-ben 10 közül csupán 2-t, míg 1933-ban csak 1 beteg fordult orvosi segítségért. Az I. világháború utáni egyik esztendőben 42-en haltak meg Tardon, de orvosi ellátásban egyikük sem részesült.¹⁸

14. Szabó, 1986. 87–89. A matyók (mezőkövesdiek) életkörülményeinek változásaira, az egészségügyi jelzőszámokra lásd: Martos, é. n. 228.

15. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 4315/1913., 2315. és 8933/1919.

16. Szabó, 1986. 85–90. és 228–235.

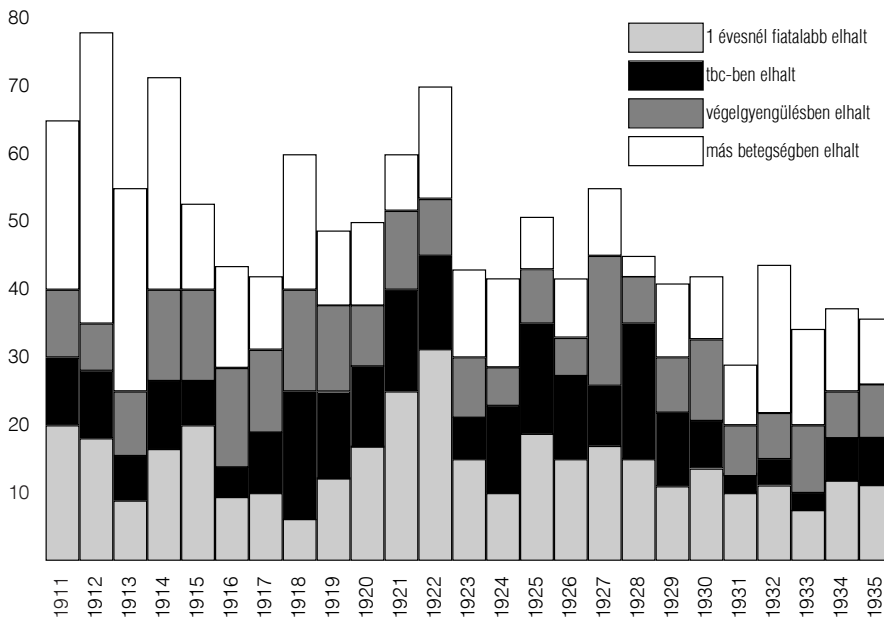
17. Szabó, 1986. 46–90. ill. Lévy, 1995. 55.

18. Szabó, 1986. 90. és 233.

Különösen rossz helyzetben voltak a tardi summások, ha megbetegedtek. A munkaadó hat hónapi munkaidő alatt 3 beteg napot adott a munkavállalónak, és ha az továbbra is beteg volt sem gyógykezeléséről, sem munkabérééről nem gondoskodott. Számos tardi summásnak betegsége miatt például Fehér vagy Veszprém megyéből kellett hazautaznia 3–4 gyermekes feleségéhez. Az itthoni gyógykezelés pénz hiányában gyakorlatilag lehetetlen volt, s a család megélhetése is veszélybe került.¹⁹

Az egészségügyi gondozás következtében csak nagyon lassan javult a helyzet. A csecsemőhalandóság csak az 1950-es évektől szorult vissza. 1957-ben már csak ketten haltak meg egyéves koruk előtt.²⁰

A végelgyengülés, csecsemő-, és egyéb halandóság Tardon 1911–1935 között²¹

Javulást eredményezett a betegek ellátása területén az 1930-as évek végén kialakított egészségház helyisége, ahol továbbra is körorvos rendelt, aki a tardiak mellett az alsóábrányi és a tibolddaróci betegeket próbálta meggyógyítani. Tard a körorvosi kör székhelyközsége lett, ahol dr. Erényi Géza rendelt. Őt a II. világháborúban elvitték munkaszolgálatra, ahonnan csak 1945. június 1-én tért vissza. Távolléte alatt dr. Adorján Imre helyettesítette.²² 1945. december 1-től az alispán Erényi doktort állásából felmentette, és helyette dr. Uzsoky Norbert századorvost, mint

19. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d. 1960. évi tanácselnöki beszámoló.

20. ÉM. 1958. máj. 23.

21. Szabó, 1986. 231.

22. B.-A.-Z. M. Lt. XXI. 109. 1793/1945.

magánorvost nevezte ki a tardi körorvosi kör élére, akinek az úti átalányon felül évi 84 000 pengő volt a bére, amit utólag kapott meg a képviselő-testülettől.²³

1946-ban gondot okozott, hogy az egészségházat a tardi földmunkások és kisbirtokosok szakszervezete igénybe vette, és azt az elöljáróság felhívására sem hagyta el. A körorvos emiatt nem tudott rendelni és tanácsot adni a betegeknek. A járási jegyző az alispántól kért segítséget, aki 1947-re oldotta meg a vitás ügyet az egészségház visszajuttatásával, miután dr. Uzsoky Norbert kezelő orvos politikai megbízhatóságát igazolta a tardi Nemzeti Bizottság.²⁴

Gondot okozott azonban a körorvos szolgálati lakásban való elhelyezése. Az orvost ideiglenesen a csecsemőotthonban helyezték el, amely 3x2 és 3x4 méter belvilágú két helyiségből állt. Az orvos részére utóbb, 1948 februárjában az üresen álló római katolikus tanítói lakást vették igénybe, azt azonban a vármegye nem hagyta jóvá, mert arra a tanító volt jogosult, aki a házba májusban be is költözött.²⁵ 1948. november 1-én a községi elöljáróság Soltész Nagy Gyula segédjegyző Mezőcsátra távozása után a tardi segédjegyzői álláshoz tartozó lakást bocsátotta dr. Petrovay Béla körorvos rendelkezésére. Az alispán ugyanakkor bérleti díj fizetését rendelte el a körorvosnak, ami nem lehetett kevesebb törzsfizetésének 15%-ánál.²⁶

A képviselő-testület 1948. november 12-ei ülésén határozott a körorvosi lakás és rendelő felépítéséről a község-háza melletti 620 négy-
szögölnyi telken. Az

Az orvosi rendelő és a fiókgyógyszertár épülete

(Fotó: Kovács Zs.)

alapozáshoz az 50 m³ követ és homokot a falu adta össze, a téglákat a mezőnyárádi állomásról a lakosok szállították az építkezés helyszínére.²⁷

Az orvosi rendelő végül 380 000 Ft-os költséggel 1950-re készült el.²⁸ Az épületet ezt követően először 1960-ban újították fel és látták el várótermét új lócákkal.²⁹ 1978-ban újabb renováláson esett át az épület, ami mellett 1990-ben gyógyszertárat alakítottak ki. Addig a legszükségesebb gyógyszereket a körzeti orvosnál kapták meg a tardiak, vagy be kellett utazniuk Mezőkövesdre.³⁰

23. B.-A.-Z. M. Lt. XXI. 109. 3854/1945.

24. B.-A.-Z. M. Lt. XXI. 109. 495/1946. ill. XVII. 157. 1947. máj. 1.

25. B.-A.-Z. M. Lt. XXI. 109. 2185/1948.

26. B.-A.-Z. M. Lt. XXI. 109. 1226/1949.

27. B.-A.-Z. M. Lt. XXI. 109. 311-3/1950

28. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 2. d. 1960. évi tanácselnöki beszámoló.

29. B.-A.-Z. M. Lt.. XXIII. 975. a. 2/3/1960.

30. TPH. közlése.

A tardi önálló körzeti orvosi rendelő orvosa volt: Herédy Dezső (1967–1975), Dobos Lajos (1975–1979), Molnár Károly (1979–1990), Svolic József (1990–1993) és Keszthelyi Gyula (1993-tól).³¹

A körzeti orvos munkáját két asszisztens segítette. Védőnője az 1950-es évektől van a falunak, akiknek munkáját nehezítette, hogy szolgálati lakásuk nem volt, ami miatt sűrűn váltották egymást.³²

Javulást eredményezett a közegészségügy területén a terhes asszonyoknak nyújtott tanácsadás bevezetése is. Kezdetben, hogy rászoktassák őket az azokon való részvételre, az állam jóvoltából ingyen cukrot, szappant, csecsemőkelelgyét juttattak utalványon a tanácsadáson résztvevőknek. Sokáig csecsemőkelelgyét adtak a szegényebb kismamáknak, akik, amikor már nem volt szükségük rá, azt visszaadták. Ha még használható állapotban volt, egy másik csecsemő kapta meg. Idővel ez a juttatás megszűnt, helyette a várandós kismamák párszáz Ft-os utalványt kaptak, amit születendő gyermekükre költhettek. A szövetkezeti boltban ún. komaasszony-csomagot árultak, amiben volt babakrém, hintőpor, selyemszőrű kis kefe, amivel a baba haját taréjba bodorították. Az 1960-as évek végén már szép számban jelentkeztek a tanácsadásra a terhes nők, és azt is természetesnek vették, hogy gyermeküket a járási szülőotthonban hozzák világra, ahová ingyen vitte be őket a mentő és ingyenes volt az ápolás.³³

A helyieknek, ha kórházi ápolásra szorultak, Mezőkövesdre vagy Miskolcra kellett utazniuk.

A rendszerváltás után, 1992-ben az egészségügyben is reform vette kezdetét. Bevezették a kártyarendszert, lehetővé vált a szabad orvosválasztás, majd mód nyílt arra, hogy a háziorvosi munkát az orvosok vállalkozás formájában végezzék.

1945 előtt a falunak nem volt állandó állatorvosa. A mezőkövesdi vagy a mezőkeresztesi állatorvos látta el az orvosi teendőket a faluban.³⁴ A tardiak 1950–1964 között dr. Tóth Béla, 1964–1979 között dr. Rottenstein Ferenc, míg 1979-től dr. Szabon György állatorvoshoz fordulhattak problémáikkal.³⁵

A temető

Az egészségvédelmet szolgálták a halottak eltemetésével kapcsolatos rendelkezések is. Már 1820-ban királyi rendelet írta elő, hogy minden községben halottasház építendő, amelyben felöltöztetés után 48 óráig kellett felravatalozni a halottakat.³⁶ A tardi hullaház meglétére a XIX. század végéről leltük fel az első adatokat.³⁷

31. TPH. közlése.

32. Élet és Irodalom, 1958. márc. 28.

33. Élet és Irodalom, 1958. márc. 28.

34. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 1580/1920.

35. TPH. közlése.

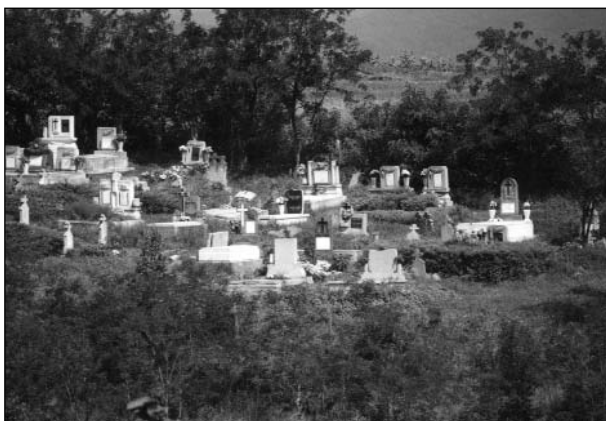
36. Kovács B., 1996. 131.

37. B.-A.-Z. M. Lt. V. 214. Tard

Először 1746-ban említi általunk fellelt forrás a tardi temetőt: „Van megáldott elegendő befogadó képességű, fallal körülvett temető, van egy másik temető is Eger felé, mely szegényebbek számára alkalmas, árokkal körülkerített.”³⁸

A falu első temetője tehát a katolikus templom körül volt, míg egy másik, a szegényebbek

számára az egri országút mellett állt, ahol ma is temető van. A település 1777. évi térképén a templom körül már nem jeleznek temetőt, az átkerült a mai Dózsa és Széchenyi út közötti kiszögellés közé.³⁹ A mai temetőt a XIX. század közepén, vélhetőleg a tagosításokhoz kötődően alakították ki, ezt azonban a periratok eltűnése miatt nem tudjuk bizonyítani.⁴⁰

A volt egri út melletti, ma baptista temető

(Fotó: Takács L.)

*halottai, enyhe lankán nyúlik el a temető, mint a szántóföldek is. Szélesen, a dombtetőtől csaknem az útig a katolikusok fekszenek; kiszorulva a temetőszélére, az árokba a baptisták és a zsidók. A sírok jó része már alig válik el a földtől, a kereszteknek csak egy-egy csonkja hirdeti elmosódott felírásával a meghaltak korát és az itt maradtak szeretetét.*⁴³

A temető részlete

(Fotó: Kovács Zs.)

nése miatt nem tudjuk bizonyítani.⁴⁰

1917-ben a tardi temetőhely kijelölési ügygel foglalkozott a járási főszolgabíró, de a konkrét esetről nem tudunk semmit.⁴¹ A temető kibővítésére 1922-ben került sor.⁴²

Szabó Zoltán 1936-ban a következőket jegyezte le: „Tard oldalában, az utolsó házak mellett fekszenek Tard

38. FLE. r. sz. 3412. can. vis. 1746. Tard.

39. Papp-Váry-Hrenkó, 1990. Lásd a belső borítón.

40. B.-A.-Z. M. Lt. VII. 1/c. 235. d. Tard.

41. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 10143/1917.

42. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 3180/1922.

43. Szabó, 1986. 84–85.

A temető ravatalozóját 1985-ben építették, mely elé utóbb egy fából készült előtetőt készítettek, melynek oldalát matyó motívumokkal díszítették.⁴⁴

A temetőben 2000 áprilisában végeztek nagyobb takarítási és területrendezési munkálatokat. Ezt az önkormányzat vállalta magára, bár a temető ma is a római katolikus egyház gondozásában áll. Kialakítottak egy körbe kerített, „legális” személtérakót a temető bejáratánál, ahonnan rendszeresen elszállítják a felgyülemlett hulladékot. A bozótosok kiirtásával a temető területét megnövelték.⁴⁵

A régi egri út mentén lévő kis temető még ma is meg van. Ide temetkeznek a baptisták.

Közegészségügyi intézmény volt a dögtemető is, amely körül volt kerítve, ajtóval volt ellátva. Biztosítva volt az állatok előli elzárása.⁴⁶ A lakosok sokszor mégsem oda vitték az elhullott állatok tetemeit, hanem odaadták a Bogácsról átjáró cigányoknak.⁴⁷ 1957-ben a falu ügynevezett dögkutató létesített. Ebbe kellett a döglött állatot bedobni és petróleummal lelocsolni.⁴⁸ Ma már a nagy, elpusztult állatok tetemeit az erre szakosodott cégek szállítják el, melyből takarmányfehérjét készítenek.

A temető

(Fotó: Kovács Zs.)

44. TPH. közlése. ill. Stefán, 2002. 69.

45. Stefán, 2002, 68–69.

46. B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. 4972/1928.

47. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 3. d. 1961. évi közrendvédelmi beszámoló.

48. B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. a. 1. d. 1957. dec. 19. VB. ülés jkv.

XVII. Adalékok Tard néprajzához

A matyó néprajzi csoport elsősorban viselete és hímzőkultúrája révén ismert. A kutatás Mezőkövesd, Tard és Szentistván településeket tartja matyónak, jóllehet ezek műveltségi összetartozását az újabb vizsgálatok egyre inkább megkérdőjelezzik, ugyanakkor rokonságot tárnak fel a Bükkalja falvainak hagyományaival. Tard a három település közül különleges földrajzi fekvéséből adódóan, Mezőkövesd erőteljes hatásai mellett egyéni jellegzetességeket is mutat. Tardra a sajátos motívumkincs, a visszafogottság, a konzervatív népviselet jellemző. A nagyszámú forrás, képanyag, a nyomtatásban megjelent munkák feldolgozása egy önálló kötet megírását indokolná, a helytörténeti monográfiák készítésének gyakori problémája – a behatárolt terjedelem –, azonban ezt nem tette lehetővé. Munkánk során a népélet vázlatos megismertetése helyett a teljesség igénye nélkül a közérdekűnek ítélt fejezeteket emeltük ki.

A matyók

A matyók életviszonyaira és műveltségére vonatkozó kutatások a magyar etnográfia történetében száz évet meghaladó időre nyúlnak vissza. E kutatások legszembetűnőbb jegye, hogy folyamatosak maradtak, és nemcsak a helyi sajátosságok megragadására és leírására törekedtek, hanem azokat nagyobb összefüggésekbe illesztették. A községek egész hagyományos kultúrájáról képet nyújtva, e kultúrának a környező tájak műveltségével való rokonságát, összefüggéseit is tisztázni igyekeztek.¹

Elsősorban viselete és hímzőkultúrája révén ismert a matyó néprajzi csoport, jól lehet mai formájukban műveltségük ezen elemei a XIX. század második felében fejlődtek ki.

A matyóság integrálódása a XVIII–XIX. század folyamán zajlott le. A kutatás Mezőkövesd, Tard és Szentistván településeket tartja matyónak, bár ezek műveltségi összetartozását az újabb vizsgálatok egyre inkább megkérdőjelezzik, és egyre több rokonságot tárnak fel a Bükkalja falvainak hagyományaival.² Az

---

1. Sándor, 1976. 773.

2. Fügedi, 1997. 33. Benne Viga Gyula előszava.

a vélekedés, hogy a matyó nép a palócsághoz tartozik, az 1830-as évek óta jelen van a szakirodalomban. Első rögzítője Kassai József Származtató, s gyökérésző magyar diák szó-könyve.³ Ennek egymást követő kötetei már az 1830-as években párhuzamba állítva, származási összefüggésüket hangsúlyozva említik az északi magyarlakta peremvidék etnográfiai csoportjait. „*Sunt ex progenie Palotzonum, sicuti Matyones*” – olvassuk a barkókról e mű első kötetében az-

az: „*a palócok nemzetiségéből valók éppúgy mint a matyók*”.⁴ Matyó címszó alatt ugyanezt találjuk a munka harmadik kötetében: „*sunt ex progenie Palotzonum*”.⁵ A szótár negyedik kötete közös cím alá foglal palócot és matyót: „*Palótz magyar és Matyó magyar*”, annak ellenére, hogy a két csoport lakóhelyét világosan kö-

Idősebb tardi asszonyok 1906-ban

(MNM. F. 7965. Bátky Zsigmond)

rülhatárolva különíti el, és nyelvüket más-más hangtani jelenségekkel jellemzi.⁶ Erre a műre támaszkodva fogalmazta meg 1864-ben Bovankovics Lajos, Mezőkövesd főjegyzője, Pesty Frigyes helynévtára részére készített vázlatában azt a nézetét, hogy e nép „*az ős palóczok egyik legközelebb-álló sarjadéka*.”⁷

Bővebben fejtette ki ezt a felfogást a néprajzkutató Istvánffy Gyula. Úgy vélte, a matyónak „*testvére a felső borsodi s a mátravidéki palóc*”, s a matyóság „*a Mátra északi és a Bikk-hegység nyugati oldalán letelepült palócságnak egy kiszakadt töredéke*.”⁸

Ez a vélemény bizonyos mértékben megalapozott, a matyók palóc mivoltának feltételezését mégis kérdőjelek övezik.⁹ A matyók tudatában mindenekelőtt a palócság mint kívülről, jellegzetes típus él, amelyet sajátosnak ítél, tréfásan, de nem ellenségesen emleget. Istvánffynál olvashatjuk: „*mit palócz!... nem vagyunk mi palócz, hanem matyó*.”¹⁰ A palóc tájnyelvnek legszembetűnőbb sajátossága egyes magánhangzóknak a köznyelvitől élesen eltérő fonetikai jellege – az álmät-féle ejtés – a matyók nyelvében teljesen ismeretlen.¹¹ Nyelvjárás

3. Kassai, 1833. 261.

4. Kassai, 1833. 262.

5. Kassai, 1834. 333.

6. Kassai, 1835. 59.

7. Bodgál, 1967. 83–84.

8. Sándor, 1976. 775.

9. Herkely, 1939. 128–129.

10. Istvánffy, 1897. 131.

11. Imre, 1971. 359.

szempontjából a mezőkövesdi a legjellegzetesebb és ez mutat leginkább rokonságot a palóccal, különösen az erős „jésítéssel” (gyönny-mennyi, ütyi-veri alakok). A másik két falu inkább a magánhangzókat diftongizálja, aminek viszont Kövesden nincs nyoma.¹²

Ami a mezőkövesdi kultúra palócos jellegzetességeit illeti, ezek elsősorban a női nem életviszonyaival, a ház belső világával, a konyhával, a viselettel és a község szokásvilágával, szellemi életével és annak tárgyi kellékeivel kapcsolatosak.¹³

A matyók kultúrájában kielemezhető a palóc lakta területen szerzett hagyomány; illetőleg a török kiűzése után a községbe északról, a palóc területről visszaköltöztek és a palóc betelepültek öröksége.¹⁴ Ezek mellett szélesn érvényesülhet egy régebbi, középkori egységes felvidéki kultúra emléke is a matyó hagyományban.¹⁵

A „három matyó falu” a néprajzi irodalomban hosszú múltra tekint vissza. Ennek első megfogalmazója egy „y.” jelzésű szerző a Napkelet című folyóirat 1857. évi tanulmányában, aki szerint az itteni lakosság „Mezőkövesd, Szentistván és Tard népes községekben egy tájszólás-, viselet-, szokás-, jellemvonás tekintetében mintegy különvaló fajtát képezi a magyar népnek.”¹⁶ A három matyó község etnikus összetartozása az idők folyamán a néprajz általánosan vallott nézetévé lett, s csak a második világháború után vetődött fel a kérdés: miben

1857-es matyó viseletkép

(Közl: Fügedi, 1997. 399.)

áll, hogyan érvényesül a három falu egysége?¹⁷ A tudományos érdeklődés középpontjában Szabó Zoltán 1936-ban kiadott A tardi helyzet című művéig mindvégig Mezőkövesd maradt, Szentistvánra és Tardra vonatkozóan a kutatás lényegében csak elszórt megjegyzésekre, főként a Mezőkövesdétől eltérő árnyalatok jelzéseire korlátozódott. Így a három község etnikus kapcsolatát igazoló tényanyag lényegében feltáratlan maradt, a „három matyó falu” koncepciójának indoklása csak általánosságokra támaszkodott. A kutatások befejezetlenek marad-

12. Lukács, 1980. 29.

13. Fügedi, 1980. HOM. NA. 4219.

14. Sárközi, 1976. 782.

15. Sárközi, 1976. 783.

16. -y., 1857. 386-387.

17. Lukács, 1980. 32.

tak, aminek oka, hogy a tények a „három matyó falu” elméletét igen hamar cáfolták.¹⁸ Szembeötlő a kutatók fejtegetéseiben a Tarddal kapcsolatos fenntartás.¹⁹ A tardiak már a Napkelet 1857. évi idézett közleménye szerint is „a tatárjárásból itt maradt néhány tatár ivadékának mondatnak”, és ezt egyrészt „soknak kiváló arcvonásai és a falu felett levő Tatárhalomnak nevezett domb” látszik támogatni, másrészt a község életviszonyainak a mezőkövesdihez mérten régiesebb alapjellege. Hasonlóan vélekedik monográfiájában Istvánffy Gyula, szorosabban a szellemi kultúrára vonatkoztatva az említett tételt: a tardiak „félre eső helyen élvén” egyrészt „nem olyan ‘világlátottak’, mint például a szentistvániak és kövesdiek, másrészt „a matyók legtöbb régi babonás szokását ők őrzötték meg híven napjainkig.”²⁰ Ugyanő idézi a mezőkövesdiek erre utaló megfigyelését, amely szerint a tardiak „nem olyan okosak, mint mink vagyunk.”²¹ Alaposabb vizsgálatok szerint a kövesdi és a tardi életviszonyok nem csupán kulturális szintben tértek el egymástól, hanem műveltségükben is lényegbevágó eltérések mutatkoztak.²²

A kövesdi felfogás különbséget tett a három falu lakossága közt, s úgy tudta, csak a kövesdi „matyó”, a tardi „tatár”, a szentistváni pedig „gahó”. A kövesdi szemlélet szerint a három falu népét más-más kultúra jellemezte, ezért ennek a kultúrájának

nem a közös elemeit szokták kiemelni, hanem a lényegesnek ítélt helyi eltéréseket, elsősorban – a helyi érdeklődésnek megfelelően – a viselet és a népművészet eltérő sajátosságait, a gazdálkodásnak a földrajzi viszonyok következtében jelentkező másféleségét, a kulturális eltéréseket. Mezőkövesd kiváltságos helyzetével magyarázták egyebek közt a község házassági szokásait jellemző endogámiát is.²³ Ez az elv a három falu kapcsolata szempontjából különös figyelmet érdemel. Mezőkövesden két évszázadon át uralkodó íratlan törvény volt, hogy a kövesdi férfi csak kövesdi leányt vehet feleségül és viszont. Ez a

Tardiak 1906-ban

(MNM. F. 7964. Bátky Zsigmond)

18. Sándor 1976. 783.

19. Sándor, 1976. 775.

20. Istvánffy, 1896. 65–83.

21. Sándor, 1976. 784.

22. Sándor, 1976. 775.

23. Fügedi, 1988. 94.

rend az egyházi anyakönyvek tanúsága szerint még az 1950-es években is érvényesült, korábbi időkben ez 100%-os arányban volt jellemző.²⁴

Hasonló tendencia Szentistvánon és Tardon is jól nyomon követhető, de nem akkora szigorral. E sajátos házassági rend a helyi hagyományok folytatódásához jelentősen hozzájárult.²⁵

A „három matyó falu” elmélet ellen szól a községek egymástól független birtoktörténete is. Sem Tard, sem Szentistván soha „nem tartozott Mezőkövesdhez, sem azzal nem volt egy birtoktest”, Szentistván az egri káptalan, Tard a cserépi vár birtoka volt, míg Mezőkövesd a diósgyőri várhoz tartozott.²⁶

Az eddigi kutatások bizonyítják, hogy a három falu életmódját és műveltségét jellemző közös vonásokat történelmi fejlődés eredményeként értékeljük, mind egymásrautaltságuk, mind gazdasági integrációjuk, közigazgatási, társadalmi, kulturális és vallási kapcsolataik alapján.²⁷ Magát Mezőkövesdet az erdei-hegyi szükségletek hiánya Tard, legelőszükséglete Szentistván felé való összeköttetések ápolására és fejlesztésére készítették; másrészt a szomszédos községekre mint gazdasági, kereskedelmi, közigazgatási központ és az eleve ennél szellemi élet fókuszaként saját vonzó hatását érvényesítette.²⁸ A tipikus jelenségek helyi variánsainak egybefonódását számos néprajzi megfigyelés igazolja mind Mezőkövesd és Szentistván, mind Mezőkövesd és Tard viszonylatában,

Tardi gyermekcsoport 1906-ban

(MNM. F. 7965. Bátor Zsigmond)

míg Szentistván és Tard egymásközi kulturális és életmódbeli kapcsolatai szórványosabbak és lazábbak. Bizonyos fokú művelődésbeli kiegyenlítődés magyarázza a három bükkaljai község kultúrájában megfigyelhető közös elemeket.²⁹

A matyó név a „Mátyás” keresztnévvel függ össze, annak származéka. Így hozza összefüg-

24. Sándor, 1976.

25. Fügedi, 1988. 95. ill. H. Szabó, 2000. HOM. NA. 6836.

26. Györffy, 1929. 137–160.

27. Istvánffy, 1897. 122.

28. Fél, 1976. 11–20.

29. Györffy, 1929. 145.

nak a végre Matyóknak nevezettek el később, és nemcsak a kövesdi, hanem a tulajdonságaikat elsajátított két szomszédbeli lakosok is.”³⁰ Ezt a felfogást vallotta és építette tovább Istvánffy Gyula a Millennium idejében írt monográfiájában. A szerző Bovankovics Lajos, mezőkövesdi főjegyző 1865-ben készített összefoglalása alapján részletezi azokat a kiváltságokat, kitüntetésekkel, amelyeket a város Mátyás királynak köszönhet. Úgy vélte, ennek következménye lett Mezőkövesden a Mátyás név népszerűsödése.³¹ „A királyi kegy ennyi jelével elhalmozott város lakossága a jötevé iránti hálából, nagyon hihető, hogy újszülött gyermekeit örömet és minél sűrűbben kereszteltette az általuk ma is kedvelt Mátyás névre, legalább e föltevést látszik megerősíteni a mezőkövesdi plébánián őrzött legrégebb – 1676-ból való – keresztelési anyakönyv is, ahol még feltűnően sok Mátyás nevű újszülött van bejegyezve.” Ennek következménye, hogy a Matyó név „lassankint az egész mezőkövesdi népre alkalmaztatott”, majd az „ethnographiailag egymáshoz tartozó három község lakóit” Borsod többi magyar ajkú lakosai e közös elnevezés alá foglalták.³²

Az 1920-as években Györffy István a régebbi és az újabb összeírásokban számba vette a Mátyás név előfordulásait. Vizsgálata negatív eredménnyel járt. E név egyéb keresztnevekhez viszonyítva mindig kisebbségben maradt, a XV–XVI. század egyes töredékes névlajstromaiban elő sem fordul, először az 1682. évi összeírásban található. 1770-ben a Mátyások száma elérte a 10%-ot, de akkor sem volt a legelterjedtebb személynév. Györffy arra is felhívta a figyelmet, hogy Szentistván és Tard népének a matyó néven való emlegetése nem indokolt, mivel sem Mátyás alatt, sem utóbb nem tartoztak Mezőkövesdhez, s lakói csak kivételesen vették igénybe a Mátyás keresztnevet. Györffy szerint a Mátyás királyhoz való kötődést „valamely köztük élő literátus ember” találta ki és terjesztette el a matyók körében.³³ Megfigyelései szerint a matyó szó a római katolikus vallású népelemek általános gúnyneve volt.³⁴ A nem katolikus környezetben katolikusokra alkalmazott csúfolódó élű kifejezés lehetett.³⁵ A Nádudvarról, a Nagykunságból, a Mezőtúrról, valamint a Kiskunságból közölt néprajzi gyűjtések,³⁶ a Pesty Frigyes helynévtára részére Tiszakürtről (ma Hejőkürt) begyűjtött kézirat³⁷ és saját, Karcagon, Dévaványán és Tiszanánán nyert adatai azt a meggyőződést érelték meg Györffyben, hogy „az Alföldön kálvinista vidéken mindenütt pápistát jelölnek, jobban mondván csúfolnak a matyó vagy motyó névvel, mégpedig legtöbbször olyat, aki közéjük beköltözött, vagy akit közéjük betelepítettek.”³⁸ „Az a gyanúnk, hogy a matyó gúnynevet a szomszédos kálvinisták ragasztották rá a mezőkövesdiekre s

30. –y., 1857. 386–387.

31. Sándor, 1976. 780.

32. Istvánffy, 1897. 122.

33. Györffy, 1929. 137–160.

34. Fél, 1976. 15.

35. Sándor, 1976. 779.

36. Baron, 1879. 234.

37. Korda, 1886. 282.

38. Illésy, 1887. 383.

ezekről általánosították azután a szomszédos katolikusokra, akik a kövesdiakkal azonos dialektust beszélnek, és viseletük, valamint egyéb néprajzi sajátosságuk hozzájuk többé-kevésbé hasonló volt”.³⁹

Ezt a feltevést Györffy történeti okokkal is valószínűsíti. A török idők következtében elnéptelenedett Alsó-Borsodban a katolikus községek lélekszáma együttvéve is csak harmadannyi volt, mint magáé Mezőkövesdé, s így érthető, hogy a XVII. század végén „az alföldi, tiszántúli és alsó-borsodi kálvinista lakosság szemében a mezőkövesdi nép képviselte a katolikuságot, és előtte a mezőkövesdi matyó és pópista egyet jelentett.”⁴⁰ Végül magyarázatot keres arra, hogyan lehetséges, hogy a matyó gúnynevet Mezőkövesd, Tard és Szentistván népe magára vállalta. Megfigyelések szerint ugyanis „a gúnynév ráragad az emberre, de maga nem gúnyolja önmagát”. E falvakban öntudattal viselt név a matyó, amelyet a községek népe bizonyos hetykeséggel, nyomatékkal emleget. Györffy István szerint ennek oka, hogy „valamely köztük élő literátus ember kitalálta és elterjesztette, hogy ez a név Mátyás király fiait, híveit jelenti”, s miután a matyó név Mátyás királlyal kapcsolatba került, többé nem érezték gúnynévnek, sértő jellege megszűnt, „mint népnevet vállalták, sőt büszkéek lettek rá.”⁴¹

A „matyó” szó „katolikus” értelemben való előfordulásait irodalmunkban a múlt század hatvanas évei óta kísérhetjük nyomon. Már Arany János 1853-ban írt víg legendájának néhány sora is említi a matyó szekeret.⁴² Figyelmet érdemel az az 1887. évi adat, amely szerint a „matyó” szó a Nagykunságon elsődlegesen nem „katolikus” jelentett, hanem „idegen, más vidéki embert”. Hasonló értelemben volt használatos a szó Bihar megye egyes alföldi vidékein is. Ez veti fel a gondolatot, elsődlegesen nem etnikus értelme volt-e a matyó szónak,⁴³ és a kifejezés felekezeti mellékzöngéje másodlagos fejlődés eredménye-e?⁴⁴ A matyó szó első fölbukkanásait őrző, már idézett munka, Kassai József Származtató, s gyökeresző magyar-di-

Ónodi Lászlóné Molnár Katalin
kisfiával, Ónodi Balázssal
1917-ben

(Fotó: Pelyhe Miklósné tulajdona)

39. Györffy, 1929. 137–160.

40. Fél, 1976. 11–20.

41. Györffy, 1929. 137–160.

42. Voinovich, 1951. 194–196.

43. Györffy, 1929. 137–160.

44. Sándor, 1976. 778.

ák szó-könyv című műve egymást követő kötetekben ismételten és azonos értelmezéssel említi a matyókat. Közvetlenül Mezőkövesd vidékéhez a szerzőt nemcsak egri tanulóévei fűzik, hanem az a három esztendő is, amelyet nyugalomba vonulása után Noszvajon, Almásy János uradalmában töltött (1824–1827). Erről a tájról maga is megemlékezik művében, vidékét közvetlen tapasztalatból is ismeri. Tard nevének magyarázata során erről is szót ejt, mint írja: „kopasz határú, nem erdős helység, a mint magam látám.”⁴⁵ Ezek szerint Kassai adatai nemcsak nyelvtudományi értékük, hanem a szótáríró helyismereti tájékozottsága alapján is figyelmet érdemelnek.⁴⁶

A matyó szó műve három szócikkében fordul elő, három különböző kötetben, de teljes egyértelműséggel: „Barka – földbirtok Gömör megyében. Ennek lakóit erről a helyről barkóknak hívják, a palócok nemzetségéből valók, éppúgy mint Mezőkövesd koronavárost lakó matyók. Mind a matyók, mind a barkók római katolikusok. A barkából lesz a barkó, mint az apából apó, az anyából anyó.”⁴⁷ „Matyó – a matyó-magyarok Borsod megyében, kiváltképpen Mezőkövesd koronavárosban laknak (mint a barkók Gömör megyében), a palócok nemzetségéből valók. Más magyaroktól a galant szóban mondott betűk, vagyis a g, l, n, t szükségtelen, a közönséges nyelvszokás ellenére való lágyításával különböznek. Az ilyen beszéddel: ütyi, vétyi, Balajtyi, Katyi.”⁴⁸ „Palótz Magyar, és Matyó magyar, a’ közönséges magyar nyelvszokás-ellen beszélő magyarok. A’ Palótzok szó húzó, szó nyújtók, és az al szótagot állhatatosan ó-nak, az el szótagot ő-nek mondvánn; A’ matyók pedig Borsodbann Mező-Kövesd körül, és az Eger mellékiek szótag lágyítók, fura és nevetséges beszédű emberek. A’ Palótzok p. o. így beszélnek: adj ómat, addide a’ bótámat, fő mén, ó főja van a’ járomnal. A’ matyó pedig így szól: ütyi, vétyi, Balajtyi, Katyi... A’ Palótzok a’ Mátra hegyébenn, és annak környékébenn laknak Borsod, és Heves vármegyében, s vannak Hont-bann-is; lézengenek Baranyában is a,hol köznép hasonlólag nevezi az ómát, szómát, ó-fát, főmenést’s.t. eff.”⁴⁹

Bár Kassai szótárának itt idézett kötetei csak az 1830-as években jelentek meg, művének első fogalmazványai az 1810-es évekre nyúlnak vissza. Adatai alapján kétségtelennek tekinthető, hogy a felső-magyarországi szóhasználatban műve írása idején már meghatározott néprajzi csoportot jelölt a matyó szó, hasonlóan a barkóhoz és a palóchoz. Kassai a matyó szó etnikus értelemben való használatát, Mezőkövesdre és vidékére való vonatkoztatását félreérthetetlenül és jóval korábban igazolja, mintsem e szó délebbi vidékeken felekezeti, csipkelődő melléközöngével feltűnik. Az adatok hiánya figyelmeztet, hogy fenntartással kezeljük a matyó név igen régi, esetleg a középkori használatát. Kassai feljegyzései alapján annyit megállapíthattunk, hogy az etnikus értelemben vett

45. Kassai, 1834. 456.

46. Kassai, 1836. 50.

47. Kassai, 1833. 260–261.

48. Kassai, 1834. 333.

49. Kassai, 1835. 59.

matyó szó a XIX. század elejének nyelvhasználatában már általános és ismert, ezért a szó a XVIII. század második felében gyökerezik, keletkezését e korszak viszonyai magyarázzák.⁵⁰

A matyó név kialakulásának története szorosan összefügg azzal a hosszú és szívós küzdelemmel, amelyet Mezőkövesd városa a XVIII. század második felé-

Tardi család 1921-ben
(MNM. F. 27900. Kemény György)

nek allodizációs törekvéseivel szemben a Mátyás királytól nyert és Mátyás nevéhez hagyományosan fűzött kiváltságainak érvényben tartásáért folytatott.⁵¹

A matyó név tehát aligha független a sokat emlegetett király nevéől, aki a város népét kiváltságos állapotába juttatta, kiemelt helyzetét későbbi korszakokra biztosította. A diósgyőri koronauradalommal folytatott jogvita pedig a XVIII. század utolsó évtizedeiben a kövesdiek Mátyás-hagyományát különösen időszerűvé tette, s e hagyomány elevenségével alkalmas talajt szolgáltat a matyók nevének kialakítására.⁵² Ugyanazzal a logikával, ahogyan más helyen és a fejlődésnek még korábbi fokán „a nagycsalád adta magának vagyonával és

A férfi viselet

A matyó férfiak hosszú hajat viseltek, így láthatjuk őket az 1857-ből megmaradt legrégebb viseletképen.⁵⁴ Általában befonták és különbözőképpen feltűzték, hogy a hosszú haj munkájukban ne akadályozza őket. A haj sűrűségéhez képest fonatba volt fonva.

Régebben foncsikban csüngött, azelőtt meg kákóban volt, s azt hátra vetették. A századfordulón a tarkó alatt elnyírt haj jött divatba. A fiúgyermeket 3 hónapos korában nyírták meg először. Amikor summás lett, akkor kezdett üstököt viselni, amit előre, oldalt vagy felfelé fésült.⁵⁵

50. Sándor, 1976. 781.

51. Sárközi, 1975. 67–72.

52. Sándor, 1976. 785.

53. László, 1944. 234.

54. Györffy, 1928. 509.

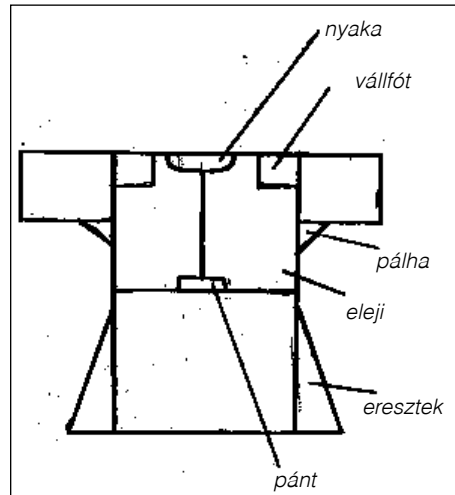
55. Györffy, 1956. 205.

Szakállat sohasem, de bajuszt mindig viselt a matyó férfi. Azt nem nyírta, hanem kikente és felkunkorította, vagyis ha hosszú volt, gyűrűformára kikacskarította.

Míg a hosszú haj divatban volt, zsíros kalapot viseltek. A kalapon a hajkenő zsír átívódott. Zsírral kenték a kalapot azért is, hogy az tartósabb legyen. Kövesden süveges kalapot, majd a zöld színű csúcsos kalap különböző módosulásait viselték.⁵⁶ Az 1900-as évek elején az úgynevezett vágányos kalapot hordták, amely hosszában beütött tetejű puha kalap volt. Az 1930-as évben öregek elmondása szerint Tardon hordták a „gombáros” kalapot. Ezek közt volt olyan szilárd, hogy ha a gyerek ráállt, az nem rogyott össze.⁵⁷

A gucsma vagy sapka a téli fejfedő volt. A sapka prémes karimájú volt, teteje posztóból készült. Az igazi jobbágy kucsját azonban fekete bárány- vagy birkabőrrel készítették. A fiatalság a kalap mellett tollat – amelyet a legősibb kalapdísznek tekinthetünk – vagy bokkrétát hordott.⁵⁸ Suhancok, legények hétköznap fehér „gácsértolyút”, a módosabbak „darutolyút” viseltek. A másik oldalon egy rézrojtos végű pántlika volt a kalapdísz. Ehhez három szál aranyporos rozmaringot tettek, amit esküvőn viseltek. Eljegyzéskor a vőlegény aranyporos rozmaringot kapott a menyasszonytól, amikor először ment vőlegényként a templomba.⁵⁹

A nyakravaló fekete fátvolszővetből készült. Körülcavarták vele a nyakat, úgy kötötték meg elől. Verekedéskor bajba került az a legény, akinek az ellenfele elkaphatta a nyakravalóját, mert akkor meg is fojthatta vele.⁶⁰ Először pántlika-nyakravalót viseltek, mely rézrojtban végződött, ami bokorra volt kötve és vékony száron kapoccsal volt a nyak hátulsó részén megerősítve.⁶¹ Régen az ing és a gatyá egyformán kendervászon-

Szűkujjú ing szabásmintája

(Közl: Gáborján Alice MNM. Xer. 54049.)

ból készült. Kendercérnával varrták, azzal is díszítették. A jobbágyság felszabadulása után a jó mód abban is megnyilvánult, hogy az ünnepi fehéreneműt bolti gyolcsból készítették. Minél nagyobb volt a mód, annál pazarabban bántak az anyaggal. Így születtek meg a lobogós, bő ujjú ingek és a szertelenül bő gatyák. A férfiak régen rövid derekú inget viseltek, mely hasukat, derekukat nem takar-

56. Györffy, 1976. 509.

57. Diószegi, 1953. MNM. EA. 6239.

58. Györffy, é. n. MNM. EA. 22722.

59. Szikszai, 1993. HOM. NA. 6368.

60. Györffy, 1976. 535.

61. Dala, 1970. Élet és Tudomány 35. sz. 1654–1659.

ta.⁶² Az ing uja mandzsettában végződött, vállfolt volt a vállán, a hónaljba pedig kb. 15x15 cm-es pálha betoldás került.⁶³ A derekat széles tüsző övezte. A rövid derekú ing három darab négyszögletes vászonból készült. Egy a törzset takarta, kettő pedig a két kart. A szűkujjú ing is elterjedt volt Tardon.⁶⁴ A matyó fiatalság legdíszesebb ruhadarabja a bő és hosszú, lobogós ujjú ing volt.⁶⁵

A hímzés az 1890-es években jelent meg ezeken. Először csak singolások (lyuggalások) körtés mintákkal díszítették az ingujj alját, és a mintának megfelelően karéjosra szabták a végét. A singolás eleinte fehér, azután piros pamutból készült.⁶⁶ A férfiinghímzés akkor kezdett elszínesedni, amikor a nők átvették a szűcsöktől a színes gyapjúfonalat és a szűcsselymet, mint hímzőanyagot, és az ing elejét, vállpántjait az ujjak végeit ezzel, valamint pamutból kezdték hímezni. Díszítőelemeik egyrészt a saját kezükön természetesből stilizált virágok, másrészt kuzsu-virágok voltak, melyek már a helybeli szűcsök munkája során régebben egyszerűsödtek.⁶⁷

A férfiködmönök ornamentikája inkább a férfiingekre, a női kuzsuké inkább a surcokra szállott át. A kendervászon ing mellett az ünnepi viseletben is megjelent a pamutos vászon és a gyolcs, ezzel párhuzamosan módosult az ingek szabása. A vállfoltos, galléros, párna betoldásos ingek dereka hosszabb lett, így bekötve viselték.⁶⁸ Az ünnepi ingtípuson különböző díszítések terjedtek el a gomboláspántig szegőzések és különböző hímzések formájában. Az inget ritkán viselték magában, elsősorban az ünnepi ing esetében.⁶⁹

A gatyá a férfiaknál az alsótest ruhadarabja volt. Első tekintetre a szoknyához hasonlít, azonban mindig két szára van. Voltaképpen nem egyéb, mint egy szerfelett bő vászonnadrág. Szertelen bőségét akkor nyerte, amikor a lobogós ujjú ing.⁷⁰ A gatyának – mai alakjához képest – a XVIII. században még a szára között négyszögletes pálhája, úgynevezett ülepe volt. A derékon a korcába vagy ontrába fűzött madzaggal húzták össze, s elöl kötötték meg. Alul nyitva, szabadon csüngött a szára, melynek alját rojtozással és borsókával díszítették.⁷¹ A matyóknak is kétféle gatyájuk volt. A szűk gatyát télen nadrág alatt viselték, nyáron pedig bő, de nem ünnepi bőségű gatyában jártak. A szűk vászonnadrágot nyáron önálló viseletként hordták, majd alsóruhává vált a szűk posztónadrág alatt.⁷²

Régen nyáron hétköznap mezítláb jártak egészen az őszi esőzésig. Aratáskor és nyári munkában azonban viselték az alföldi típusú ráncos, kerekorrú bocskort. Ez általában elnyűtt csizma szárából készült, mezítlábra vagy kapcával becsavart

62. Fügedi, 1997. 415.

63. Szolnoki Andrásné közlése.

64. Gáborján, 1955. 109–129.

65. Fügedi, 1980. HOM. NA. 4219.

66. Györffy, 1956. 195–203.

67. Dajaszászné, 1956. HOM. KÖZL. 50–52.

68. Györffy, é. n. MNM. EA. 22722.

69. Fügedi, 1980. HOM. EA. 4219.

70. Fügedi, 1997. 419.

71. Györffy, 1956. 195–203.

72. Gáborján, 1955. 109–129.

lábra húzták.⁷³ A világháború után a katonabakancs volt használatos. Olcsóbb volt, mint a csizma, ezért a summások nyári munkában ezt viselték. A matyó férfiak általában csizmát hordtak. A legrégebb – mint bárhol az országban – a varrott talpú, fordított és vassarkú. Utána a szegezett talpú és rakott sarkú, oldalt varrott szárú jött divatba. A szár sokáig puha volt, csak később vált használatossá a hátul varrott, keményszárú csizma, melyek az 1900-as évek elején jelentek meg.⁷⁴ Ehhez használták a nemességtől átvett sarkantyút. Ezeket nem kötötték fel, hanem a csizma kérégehez szegezték, így le sem lehetett róla venni. Tardon a fiatalok hordták a nagytaréjú, pergő sarkantyút.⁷⁵ Cipőt csak később viseltek.

A legegyszerűbb bőruha a hátibőr vagy kacagány volt. A megszáradt juhbőrt töréssel, dörzsöléssel megpuhították és ebben az állapotban a nyakukba vetették, hogy a hátukat takarja. A jómódú embereknek bundájuk volt. Így nevezték a matyók a subát.⁷⁶ A bunda juhbőrből készült, körgallér formájú ujjatlan ruhadarab volt, melyet télen viseltek. Hidegben szőrével befelé fordítva meleget tartott, melegben szőrével kifelé fordítva hűvöset. A bunda bőrét a szűcs nem festette, tehát alapszíne fehér volt, széleit színes irhával szegte be, sőt díszítésül sallangokat, pillangókat is rakott rá. A bunda igazi díszé azonban a hímzés volt. A virágdíszítményeket a bőrök összevarrása mentén, de főként a vállon alkalmazták. A cifra és a bő bundát a jómód jelének tartották.⁷⁷

A ködmön kedvelt ruhadarab volt, s nagyon szegény embernek kellett lennie, ha valaki nem tudott magának szerezni. Esküvőre régen ködmönben mentek, erre vették fel az esküvői szűrt. A lakodalomban is ebben táncoltak. Gazdagok, szegények, fiatalok egyaránt viselték.⁷⁸

A daku vagy közkedveltebb néven a bölajbi, ujjatlan bőrmellény féle. Elöl gombolódott, elejét, alját, vállát háromujjnyi szélességben folyókával kihímezték. Főképpen tavasszal hordták ha dologban voltak, mert ebben szabadabban mozgott a kar.⁷⁹

A szűr volt az egyetlen szűrposztóból készült ruhadarabja a matyó népnek. Vállra vetve hordták. Elöl a mellen egy csatos szíj tartotta össze. Eleje kihajtott, hátul nagy, négyszögletes gallérja volt. Színe fehér, s csak férfiak viselhették. A szűrön az 1800-as évek második felében gazdag hímzett ornamentika hatalmasodott el. A cifraszűr volt a matyó legény, a házas ember díszruhája. Templomba, esküvőre ebben ment. Az esküvői szűr egész életre készült, éppen ezért az öreg matyó férfiak tarka, színes szűrjéhez képest a fiatalabbaké dísztelenebb volt. Az ízlés ugyanis lassanként változott. A szűrnek a gallérját, oldalát, ujját, elejét, alját hímezte ki a szűrszabó. Néha olyan finoman, hogy akár a szűcsímzéssel is vetekedett.⁸⁰

73. Györffy, 1956. 195–203.

74. Fügedi, 1997. 418.

75. Joóné, 2002. 36.

76. Fügedi, 1980. HOM. NA. 4219.

77. Györffy, 1956. 195–203.

78. Fügedi, 1997. 427.

79. Györffy, 1956. 195–203.

80. Dajaszászné, 1956. 50–52.

Tardi öregemberek szőrben 1928-ban

(MNM. F. 307275. Kankovszky Ervin)

gén talpallója volt, hogy a nadrágszár csizmába húzáskor fel ne csússzék. Ezt a gombos oldalú nadrág váltotta fel, amit a priccses szorított ki. Pantallót csak később hordtak, mert a csizma a nagy sár miatt nélkülözhetetlennek számított.⁸¹

A pruszlik vagy lajbi, mint idegen eredetű neve is mutatja, nem tartozott a matyók ruhatárához. Viseltek ugyan bőrből ujjatlan mellényfélét, a dakut. A mente derékban szabott, fodros aljú, felálló nyakú prémes kabát volt. Azonos a ködmönnel, voltaképpen posztóval borított ködmönnek mondták. A mentét a háború előtti évtizedben a rokk váltotta fel. Német neve a vásári árusoktól ered, s rövid télikabátnak felelt meg.⁸²

A kötényt surcnak nevezték a matyók. Ezt mindkét nem viselte, azonban a férfiaké keskenyebb, mint a fehérnépé. A surc eredetileg arra szolgált, hogy dologban védje a ruha elejét az elpiszkolódástól.⁸³ Tardon az 1800-as évek második felében a börtönviselt fiatalság honosította meg. A miskolci börtönben ugyanis a rabruha elé surcot kellett kötniük. A verekedésért kijáró börtönbüntetés a maga falujában az „időt töltött” fiatalembert egyáltalán nem bélyegezte

Kisfiú és leányka 1928-ban

(MNM. F. 58348. Ébner Sándor)

81. Györffy, 1956. 197.

82. Fügedi, 1980. HOM. NA. 4219.

83. Domanovszky, 1932. Muskátli. II. 3. sz.

meg, sőt a rabi surc bizonyos tiszteletet és félelmet szerzett gazdájának.⁸⁴ A gyolcsgatya fénykorában a surc is hímzést kapott és ünnepi ruhadarabbá vált olyannyira, hogy még az esküvői öltözéknek is elmaradhatatlan része lett. A vőlegényi surcot a menyasszony ajándékozta a vőlegénynek, ezért minden hímző művészetét beleöntötte. A surcot két felső sarkához kötött madzaggal a derékon hátul kötötték meg. Ezt a madzagot később szélesebb pántlika váltotta fel. Tardon keresztzemes hímzésű kék és fekete vászon surcot viselt a fiatalság, aminek mintája jól tükrözi a keresztzemes hímzések sajátosságait.⁸⁵ Geometrikus, zárt mintasorok, az elválasztó és egyben tagoló keskeny díszítősorok, valamint a motívumok – virágkosár, virágtő, madárcák – egymás mellé sorakoztatásával, a színek szabályos váltogatásával jött létre az egyszerű elemekből álló, de összhatásában mégis látványos és harmonikus díszítmény.⁸⁶

A zsebkendő a posztóruhával egyidejűleg jött divatba. Kétrét hajtvva, sarkánál fogva a lajbi gomblyukához kötötték, ami aztán lassan dísszé vált. Keszkenőt jegybe is adtak, melyet csipkével szélesen körülhorgoltak.⁸⁷

Az újszülött fiúgyermeket az anyja ingébe törölték, hogy szeressék a lányok, aztán kis, hátul nyitott ingecskét adtak rá. Csuklójára piros pamutfonalat kötöttek rontás ellen. Ezután pelenkát tettek alá, dunnába pólyálták, majd szalaggal körülcsavarták. Három hónaposan zubbonyt és sapkát kapott, kereszteléskor díszesen hímzett ingecskét. A kislány viselete hasonló volt a felnőttkéhez.⁸⁸

Az iskolahagyott gyermeket suhancnak hívták, és akkor lett legény, ha szával ki tudta vágni a rendet. Ekkor felöltözhetett a hagyományos viseletbe legénynek. A matyók régen nagy, vállmagasságig érő tölgyfa botokkal jártak, a fiatalság nádpálcával vagy bikacsekkkel. A hívogató vőfély is pálcával járt. Tűzszerszámként régen acélt, kovát és taplót hordtak magukkal, amit később a gyufa váltott fel.⁸⁹ A matyó ember talán a török világ óta pipázik. A jobb módúak tajtékpipából pőfékeltek. A pipások a vágott dohányt régen sallangos kóstökcacskóban tartották.⁹⁰ Pénzt nemigen hordtak maguknál, de ha vásárlásra került a sor, az ing alatt inggombra akasztott vászonzacskóban tartották keblükön. Kést a csizmaszárban, bicskát kabátzsebben hordtak éppúgy, mint a tükröt vagy az órát.⁹¹

A női viselet

A lányok hajviselete a század elején a Bükkalján is hasonló volt, mint Mezőkövesden.⁹² A haj első része két választékkal fültől-fülig és középen volt elválaszt-

84. Györffy, é. n. MNM. EA. 22722.

85. Fél, 1976. 64.

86. Dajaszázné, 1956. 50–52.

87. Györffy, 1956. 198.

88. Fügedi, 1988. 48.

89. Dala, 1970. Élet és Tudomány 35. sz. 1654–1659.

90. Györffy, 1956. 202.

91. Fél, 1951. MNM. EA. 2371

92. Györffy, 1930. 238.

va, három vagy öt ágba fonva, majd a hátsó hajjal összefonva. Ezt a hajviseletet a tardiak kacskának nevezték. A fonat végéig szalaggal, pántlikával volt beborítva. A fejtetőn, ahol megindult a fonás, valamint a fonat alján is széles pántlika volt bokorra kötve. Végét rézrojjtal díszítették. A kacskát az 1920-as évektől a koszorúba font haj divatja szorította ki, melyet városiasabbnak tartottak. A lányok homlokközéptől kiinduló végigfutó választékkal két részre osztották a hajukat, amit fülig simítva fül mögött kétoldalt lapos rozmaringágba fontak. A két fonatot hátravezetve a tarkó fölött keresztették, kétoldalról a fejtetőre hozták, és végébe kötött madzaggal megkötötték. A kislányok haját – mihelyt a hossza megengette – már így fésülték, és a fejtetőn tüdőszínű szőrszalaggal kötötték bokorra. Amikor a lány az iskolát elhagyta, bársonyszalaggal kötötték le a koszorúba font haját. Az ujjnyi széles, zölddel szegett fekete bársonypántot díszes kapoccsal rögzítették a tarkón. Erre a vattás rékli kővel díszített kapcsát használták.⁹³

Tardon a fekete bársonypánt alá még tüdőszínű recét is gépeltek. A bársony hajpánt általánosan használatos volt a század elejétől, legtovább Tardon maradt divatban, ahol az 1940-es években is hordták még a lányok a koszorúba font hajhoz. Az asszonyok is viseltek a homloknál kétfelé választott és fültől hátrafelé font haját a főkötők változatai alatt. A főkötő formájához igazodva a haját előrehúzza, a fület is eltakarva fonták be.⁹⁴

A fiatal menyecskéket megillető díszes főkötők között a kontyra helyezett toknak többféle változatát viselték a XX. század első évtizedeiben. A rezes tok Tardon viszonylag hamar kiment a divatból, csak az 1900-as évek elején viselték.⁹⁵ Köznapra karton-, ünnepre delin-, kasmirkendő hordtak hátrakötőnek, kikötőnek. Bármilyen ünnepre viselhették a fiatalasszonyok, de misére nem illett ebben menni. Templomba előrekötött kendőt borítottak rá, melynek ez jellegzetes szögletes formát kölcsönözött.⁹⁶

Íratlan törvénye volt annak, hogy melyik korosztálynak milyen szint illett viselni. A fiatal menyecskék kendője piros volt, majd 30–35 éves korig a bordó, ezután a barnazöld és kávészínű, végül a fekete következett.⁹⁷ A kikötött kendő-

Tardi leány 1921-ben
(MNM. F. 27563. Kemény György)

93. Fügedi, 1997. 405.

94. Kerékgyártó, 1937. 131.

95. Fügedi, 1980. HOM. NA. 4219.

96. Barabás, 1952. MNM. EA. 3879.

97. Fügedi, 1982. 247.

ből alakult fejviselet szép példája a tardi bunkós kendő. Elnevezése onnan ered, hogy a piros pipi karton kendőt berlinergyapjával rojtozták körbe dúsan, s a rojtot galáriszemeken fűzték át, ettől még díszesebb és tömörebb lett. A bunkó készítéséhez a legtöbb tardi asszony maga is értett, de voltak, akik ezzel foglalkoztak és pénzért csinálták.⁹⁸

A kendő felkötési módja a következő volt: legalulra, a kontyra főkötőt kötötték, ez piros kartonból készült, egyszerűen, díszítetlenül. Homlok- és hátlapból állt, szabása hasonlított a régi szőrhímzéses vászon főkötőkhöz.⁹⁹ Aljába korcot húztak, ezt a konty alatt hátul a tarkón összehúzták. Ezután a kecellő következett, ami gyolcs homlokpánt, hátul pertlivel megkötve. Szélén keskeny singolás volt, ami a homlok felett majd a kendő alatt is látszott, kétoldalt még keskeny pántlikával díszítették, mely a kikötött kendő alól kilátszott. Erre kötötték az alsó kendőt, ezt is pipi kartonból, zöld berlinerrojttal. Kicsit homlokba húzták, majd kétoldalt a halántékon hátrafelé kicsit megcsavarták, így kötötték meg

Menyecske kendős főkötőben 1934-ben

(MNM. F. 67218. Kankovszky Ervin)

a két végét a tarkó fölött. Az alsó kendőre is kötöttek egy keskeny singolást, amely a felső kendő alól csak a homloknál látszott ki. Végül a felső kendő következett, ezt piros pipi karton, tündőszín bunkós berlinerrojt díszítette. A felsőhöz hasonló módon kötötték meg, alóla kilátszott a kecellő és a singolás. Ezt a jellegzetes fejviseletet a XX.

század első évtizedeitől hordták Tardon, megkötése azonban kezdetben lazább, természetesebb volt, a különböző részeket azonban idővel összefércelték, és a többrészes fejkötőt egyszerre vették fel és le.¹⁰⁰

Ha valaki gyászolt, felső kendőnek feketét kötöttek kék rojttal. Az alsó kendő rojtja pedig sötétebb zöld lett. Mély gyászkor azonban fekete volt az alsó-felső kendő és annak rojtja.

A fehér ruhák közül a mellévarrott inget tekinthetjük általánosabbnak és elterjedtebbnek. Az ujjasok mellett az ingvállak is sokáig viseletben maradtak, nemcsak alsóruhaként, hanem díszesebb változatai pruszlikkal, az ünneplő viselet részeként is. A községben elterjedt volt az ünneplő ingváll. A kislányok isko-

98. Takács, 1970–1971. MNM. EA. 16918.

99. Hankóczy, 1981. HOM. NA. 4320.

100. Fügedi, 1982. 246.

laskorukig még hosszú gyolcs- vagy vászoninget viseltek, általában az iskoláskor után kaptak csak rövid derekú inget és külön pendelyt.¹⁰¹ Hétköznap viseltek inget tiszta kendervászonból vagy később félpamutos vászonból. A vászoning kemény, könnyen feltöri a testet, ezért oly módon puhították, hogy az inget vízbe mártva kítették a fagyra. A század elején, nyáron a vászoningeket önmagá-

Kenderáztatás 1950-ben

(MNM. F. 98888. Gáborján Alice)

ban felsőruhaként is hordták, amiről korabeli fényképek is tanúskodnak. Az ingváll ráncolt ujjá ekkor még nem volt nagyon bő, a dúsan húzott csak az 1930-as években terjedt el, a gyolcs és más finomabb gyári anyagok általános alkalmazásával.¹⁰²

A kézelőket változatos mintájú keresztzemes hímzés díszítette, mely elsősorban Tardon volt elterjedt. Külön pánt-
ra előre elkészítve kötötték fel a kézelőket a fodros ujjú ráncolt ingujjakra. Elsősorban a fiatalok viselték a nagyon bő, apró ránkba szedett, fátolszerű anyagból készült ingvállakat, ahol a bő ujjakat többsoros singolt fodor szegte. Ezeket az ingvállakat gyakran egy szűkebb ujjú vászoningre vették rá, hogy az alsó bélelje, és jobban kitartsa az áttetsző ujjakat.¹⁰³

Mezőkövesden kutyának nevezték azokat a bokorra kötött díszes rózsás pántlikákat, melyet az ingvállak ujjára kötöttek.¹⁰⁴ A kutyát díszes brossal rögzítették, alját rézrojt vagy díszesen kötött selyemrojt díszítette. A tardiaknál a lányoknak 2, a menyecskéknek 4 kutya lógott le a hátán.¹⁰⁵ A szalagok, pántlikák önálló ruhadíszként való használata a múlt század elejétől volt elterjedt. A lányok a nyakukba is kötöttek szalagot, ami hátul bokorra kötve hosszan lelógott a derekukig. A szoknya fölé a derekukra kötött pántlika viszont a szoknya aljáig ért, hátul és elől a kötő felett is viseltek ilyet. A XX. század eleji esküvői felvételeken gyakori, hogy a menyasszony ruhája pántlikákkal van feldíszítve, kiscsokorra kötve, feltűzve és hosszan lelógatva. A singelt fodrot a faluban kádrinak nevezték, itt őrződött meg legtovább a viseletben. Régen még maguknak horgolták meg, azután jött divatba a singelés. A nyakba való fodrot nemcsak az ingvállas-pruszlíkos viselethez hordták, hanem a különböző blúzféle ujjasok elterjedése után azokhoz is viselték. Előfor-

101. Fügedi, 1980. HOM. NA. 4219.

102. Fél, 1951. MNM. EA. 2371.

103. Dajaszászné, 1956. 50–52.

104. Fél–Dajaszászné, 1951. 14.

105. Fügedi, 1980. HOM. NA.

dult, hogy hozzávarrták a vizitke, ráncoska nyakához. Amikor az 1930-as évektől divatba jött a bross, azt is rátűzték elöl a fodorra.

A singelt fodor mellett mindig többsoros nyakra való galárist viseltek, szorosan a nyakhoz simulót. Már a kislányok is hordtak néhány sorosat, az eladó lányoknak, menyecskéknek sokszor 10 soros is volt, az idősebb asszonyok pedig

Keresztelőre menet 1928-ban

(MNM. F. 58360. Ébner Sándor)

ismét kevesebbet viseltek, majd 35-40 éves kortól elhagyták.¹⁰⁶

Csüngőnek a lazább, hosszabb gyöngysort nevezték, ez gyakran színes volt és szabálytalanabb formájú gyöngyök is voltak benne. Viseltek a nyakra kötött fekete bársonyszalagot is, olykor medállal, de magában is. A dísz „fojtó”-nak is nevezték.¹⁰⁷

Az ingvállas-pruszlikos viselet Tardon, Bogácson és Szomolyán volt a legjellemzőbb. A pruszliknak, mellesnek két változatát viselték: az egyik derékig érő, rövid, eleje mélyebben kivágott. A kivágás eltakarásához minden esetben fehér, nyakra való kendőt (karton) viseltek, hogy a kilátszó részt szemérmesen eltakarlák.¹⁰⁸ Ezeknek a kislajbiknak a mintája feltételezhetően a palóc börmel-les, a cucaj lehetett. Barnára festett

báránybőröből készült ez a himzett, piros irhával szegett kis melles.¹⁰⁹

A másik fajta női pruszlik zárt nyakú, deréktól pedig fodros. Ezt Bogácson kispruszliknak, Tardon dakunak nevezték, és ezekben a falvakban a kivágott, rövidebb derekú pruszlik helyett ez volt az általános. A dakut jellegzetesen díszítették, selyem vagy rézrojtal, ragyogóval, csipkével, esetleg flitteres dísszel, mindez hátul a szabásvonalat hangsúlyozta. A daku elején pedig ívesen vagy szögletesen futott körbe, hátul a nyaknál háromszögben átvezetve a díszítés. A községben nagyon kedvelték a tüdőszín szőrszalagot, a daku karöltőjére is ezt varrták fodrosra hajtogatva. A 30-as évekig ingvállban és fekete egyvirágú díszes dakuban esküdött a menyasszony.¹¹⁰

A női blúzféleknek már a XX. század elejétől sokféle változatát viselték. Ezek elnevezése azonban szinte falvanként és nemzedékenként változott. Ismerték és

106. Kerékgyártó, 1937. 131.

107. Igaz, 1947–48. MNM. EA. 12794.

108. Szolnoki Andrásné közlése.

109. Györfly-Fél, 1976. 542.

110. Fügedi, 1982. 252.

hordták a réklit, testállót, szállikát, ráncikát-ráncoskát, vizitkét, lipitkét, pitart és lityát, mindezeket azonban ma már nehéz egyértelműen megkülönböztetni egymástól. Egyik legrégebbinek azt az egyszerű szabású, alig díszített ujjast tartják, amit a tardiak testállásnak neveztek, mely zárt nyakú, gallértalan, deréknál laza, egyenes vonalú volt. Derékánál két vagy három sorban enyhén húzott fodor díszítette. A XX. század elején nemcsak Tardon, hanem más falvakban is viselték, elsősorban kartonból, festőből. Hátszabásáról háromhátúnak neveztek a faluban azt a karcsúsított ujjast, melynek három részből szabott hátához a derékán fodros toldás csatlakozott, s ez alábélelve fodrosan felállott. Nyáron béleletlen, hidegben vattázott változatát viselték.¹¹¹

A legjellegzetesebb ujjas a ráncoska, amit az 1930-as évektől leginkább Tardon hordtak. Volt ujjas és ingvállas, vagy rövid húzott ujjú változata is. A ráncoska derékban szűk, testhezálló, fodorral toldott. Nyaka zárt, gallértalan, a nyakkivágás ívével párhuzamosan a mellén pántlika futott körbe, emellett rakott fodor, melynek szélét csipke és gyakran selyemrojt díszítette. A derék alatti rakott fodrot csipke szegélyezte. Ezt nagyfodornak, a nyaknál levőt pedig kiséfodornak neveztek. Elején-hátán deréknál kétoldalt a ráncoskát 5–5 soros függőleges szegőzés karcsúsította, amit a tardiak ráncnak neveztek.¹¹²

A vattás rékli vagy bandzsúr az ujjasoknak bélelt, vattázott téli változata volt, gyakran gazdag sujtás díszítette, hátulja alul fodros, farokra szökik, elől pedig színes fejjel, kövel ellátott díszes kapcsok fogták össze. Értékes, ünnepelő ruhadarab, inkább a XX. század első évtizedeiben viselték.¹¹³ Városi hatásra terjedt el az ujjasokhoz viselt különálló széles öv használata, a derék hangsúlyozására.

A vállkendő legáltalánosabb az ingvállas-pruszlíkos öltözetnél volt, de ujjasok fölé is viselték. A szoknya alá legalulra a pendely került. Általában vászon volt, az ünnepi fél vagy egész pamutos, a gyolcsból készült pendelyt pedig ritkábban, esetleg csak táncolni vették fel, hogy ha forognak a táncnál, ne a vászon látszon ki. A pendely 2 egész szél vászonzól készült, a harmadik szél pedig kétoldalt volt betoldva.¹¹⁴ Tardon a pendely kétoldali betoldását az eresztéket is díszítették, hogy ha a szoknyát „felszúrva”, azaz derékhoz felakasztva viselték, aló-

Gál Bertalanné Péhe Tera teljes tardi viseletben keresztelő kendővel a kezében 1948-ban
(MNM. F. 98511. Gáborján Alice)

111. Takács, 1970–71. MNM. EA. 16918.

112. Bodgál, 1967. HOM. NA. 1914.

113. Kresz, 1946. MNM. EA. 4445.

114. Gáborján, é. n. HOM. NA. 6685.

la a hímzés kilátszódjék.¹¹⁵ A lányok élénk színű, keresztben csíkos harisnyát is hordtak.¹¹⁶

Ünnepre több alszoknyát vettek fel, 6–12-t is, legtöbbet Tardon és Bogácson. Az alszoknya 7–8 szél anyagból készült. Köznapi viseletre alsónak hordták az „elócskult” felső szoknyát is. A fehér gyolcs, singolt vagy szegett aljú alszoknyát csak ünnepen viselték. Az alszoknyák nagy része fodros aljú volt, hogy a fodor még jobban kitartsa a felette hordott szoknyát.

A tardiaknál a széles csípőt és hátsót mutató szoknya divatjával együtt járt, hogy valami módon szélesíteni igyekeztek magukat. A legelső fodros alsót felkötötték, vagy a csípő magasságában külön fodrot varrtak rá, de csípőpárnát is hordtak. A szoknya alapanyaga köznapi karton vagy hasonló minőségű kelme volt, ünnepre selyem, prugament, brokát vagy bársony. Tardon viselték a legrövidebbet, a szoknya alig ért térd alá, apró, éles ráncokba szedve. A kötényt alatti szoknyarész olcsóbb, idegen „portékával” való betoldása csak itt és Bogácson volt szokásban. A lopott aljú szoknyának az alja 9 szél bőségű volt, míg a derekánál csak 4 szél, ez adta jellegzetes formáját.¹¹⁷

A kurullós szoknya Kövesden is divat volt, Tardon az 1930-as évektől viselték.¹¹⁸ Az ünneplő szoknya alját bársonnyal szegték fel, majd pántlika és szalagsor következett. A fiatalok szoknyáját általában több sorban díszítette szalag, pántlika vagy kemény szőrszalag. A szoknya fölé köznapi és ünnepre is kötényt kötöttek. Surcnak csak a festő vagy klott anyagú, egy szél szélességű, szabatlan, szögletes kötényfelét nevezték, bár a surc szót itt kevésbé használták, helyette a kötő általánosabb a női viseletben. A kövesdi matyó surc díszítésének hatása Tardon is látható, bár ezek is egyértelműen megkülönböztethetők.¹¹⁹

Berliner gyapjúfonállal, később selyemmel hímezték a századfordulón még kisebb, keskenyebb, később nagyobbá váló mintákat. Korábban a folyókás min-

Tardi pár 1921-ben
(MNM. F. 27235. Kemény György)

115. Fügedi, 1980. HOM. NA. 4219.

116. Szolnoki Andrásné közlése.

117. Fügedi, 1982. 256.

118. Györffy, 1956. 195–203.

119. Fél-Dajaszászné, 1951. 14.

ták domináltak, majd a 7 vagy 9 surcrozására épülő díszítmény lett jellemző. A tardi selymes szabadrajzú hímzéseken azonban a kövesdi színpompával szemben mindig a piros szín dominált, az 1930-as évektől pedig a rózsák mellett a sárga kalászok, a bimbók a jellegzetes kísérők. Szokás volt a selymes surcok két hosszanti szélét is keskeny virágsorral végighímezni, amit Kövesden soha nem alkalmaztak. Tardon és Bogácson a surcokat gyakran fekete csipkével is körbeszegték. Az idősebb asszonyok surca sötétkékkel varrott, sőt Tardon fekete gyapjúval hímzett klott surcot is hordtak.¹²⁰ Gyászos kötényt minden lány igyekezett varrni magának, hogy szükség esetén legyen. A klott vagy festő kötő hímzéssel, csipkével díszítve ünneplő ruhadarab volt, templomba nem is illett másba menni. Úgy kímélték, hogy hímzését befelé fordítva kötötték fel, így védték az időjárástól, az erős napsütéstől éppúgy, mint az esős időtől, mely különösen a selymesnek ártott. Gyakran csak a templomajtóban fordították színére a hímzett surcot. A hímzett surc mellett szöttes díszű vászonkötőt hordtak. Ezt bármilyen ünnepi alkalomra illett felvenni, csak a misére nem. Vasárnap délután litániára, „laptázni”, a hídhöz menni szórakozni, beszélgetni ezt kötötték fel. Táncba, lakodalomba is ez illett.¹²¹

A legrégebbi tardi szöttes kötők alját egyszerű mintázatlan csíkozás és rojt díszítette, a század legelején még ez volt az általános. A lefelé végű (alján hímzett) szöttes kötőn egyre szélesebb sávban jelent meg a tardi csillagos, madaras, szíves minta. Az úgynevezett kétoldalas az 1920-as évektől terjedt el, itt a szöttes minta a kötő két függőleges oldalán futott végig, és a széle is rojtos volt.¹²²

A gépi hímzést, „nyargalást” már a XX. század első évtizedeiben alkalmazták köténydíszítésre, Tardon azonban csak később, az 1940-es években terjedt el ennek divatja. A szabott, körben fodros kötő Tard kivételével a többi bükkaljai faluban már az 1920-as évektől használatos volt.¹²³

A melles kötő csak az 1930-as évek végétől terjedt el. A vattás rékli mellett téli felsőruhaként hímzett bőrködmönöket is viseltek. A díszes és értékes ködmönöknek Mezőkövesden kuzsu volt a neve, ismerték és használták ezt Tardon is, de inkább ködmönnek mondták. A dél-borsodi szűcsök a tardiak ízléséhez és igényéhez alkalmazkodva készítették a rendkívül díszes és értékes ködmönöket, melyeket más vidéken túl „matyósnak” tartottak és nem is vásárolták. A tardi ködmönök fehér báránybőrön piros bőrrátéttel voltak díszítve, amelyen azonban a XX. század elején megjelenik, majd elhatalmasodik az élénk színű selyemhímzés.¹²⁴

Az ünnepi viselet elmaradhatatlan kelléke volt a kézbe való kendő, keszkenő is. Csomóra fogva kézben tartották a kendőt, a lányok emellett még élő virágot is tartottak a kezükben. Műteremben készült családi képeken is mindig látható a nők kezében kendő, a lányoknál virág is. A zsebkendőket jól kikemé-

120. Fügedi, 1980. HOM. NA. 4219.

121. Györffy, 1956. 195-203.

122. Dajaszászné, 1963. 96-101.

123. Hankóczy, 1983. HOM. NA. 4735.

124. Domanovszky, 1932. Muskátl. II. 3. sz.

Leány és menyecske 1923-ban
(MNM. F. 51120. Ébner Sándor)

hajtogatott fodorral tették még díszesebbé. A díszes papucsban a fiatalok még a templomba is elmentek. A magas szárú cügos cipő a XX. század elején volt divat, elsősorban a polgárosabb viseletben járó falvakban és a módosabbak között. Az 1930-as években volt nagy divat az egyspanglis, majd a háromspanglis fekete cipő. A csizma a nőknél télen köznapi és ünnepi viselet is volt. A fiatalok piros és sárga csizmát egyaránt viseltek. Garabonciás csizmának mondták a csörgős, magasabb sarkú csizmát, amelyen a patkó úgy jött a sarok alá, hogy csörgött.¹²⁷

A matyó hímzés fejlődése

A XIX. században mélyreható változások történtek a falusi öltözködésben, lakáskultúrában, díszítésmódban. Szegényebb eszközökkel, olcsóbb anyagokkal, kevesebb ruhadarabbal ugyanazt a modellt kívánták megközelíteni, mint a gazdagabbak.¹²⁸

Újfajta magatartás, újfajta paraszti öntudat és ehhez kapcsolódó ízlés jelentkezett. Az a gazdagodás, színesedés, amire a viselet köréből a legjellemzőbbek a példák, megmutatkozik a népművészet többi területén is. Ebben a korban lett általános a falusi házakban a parádés tisztaszoba díszes berendezéssel, festett

nyitették, „majd megszakadtak alatta, olyan nehéz volt a sok horgolás miatt”. Tardon megmaradt a horgolt szegély, másfelé viszont a singolt. Nem sok, de 4–6 darab kézbe való kendő minden lánynak volt, megörökölték a nagyanyjukét, anyjukét is, így felváltva hordták a kendőket. Idősebb asszonyok már nem csomóra fogva viselték a kendőt, hanem behajtogatták az imakönyvet, és a hónuk alá fogták. A legények a lajbizsebbe dugva viselték a kendőt, de úgy, hogy kilátszódjon.¹²⁵

A lábbelik közül legelterjedtebb a papucsviselés volt, hétköznapra és ünnepre egyaránt használták.¹²⁶ A fiatalabbak ünnepi papucsja díszesen kivarrt, riglikkel díszített volt. Színes bőrrátétekkel, tüdőszínű szőrszalagból

125. Fügedi, 1997. 396.

126. Györffy, é. n. MNM. EA. 22722.

127. Fügedi, 1997. 412.

128. Dajaszászné, 1961. 58.

bútorokkal, magasra vetett díszággal, falra aggatott mázas tányérokkal, tálakkal. Ez a XIX. században kibontakozó új parasztstílus az ünneplő szép tárgyak, öltözetdarabok számának rohamos gyarapodását és differenciálódását hozta.

Sokszor jelentkezett a felületek zsúfolt beborítására való törekvés. A színek térhódítása sokfelé új alapokra vitte a mintaszerkesztést.¹²⁹

Ha a ma ismert hímzésből indulunk ki, kicsit romantikus, de torz kép alakulhat ki a matyóságról. E csoport néprajza, népművészete sokkal gazdagabb és árnyaltabb, mint a cifra, sok színben pompázó hímzések és lakodalmak tarka forgataga.¹³⁰

Mindezek a tényezők kifelé az összetartozás tudatát erősítették, befelé, egymás között viszont a gazdagság fitogtatásának a versengésnek lettek motiváló tényezői. A hímzés régi stílusú darabjai jellegzetes motívumai a gránátalma, a lilium, a tulipán, a szegfű, virágtövek és indák. A mintákat szellősen, szimmetrikusan helyezték el, illetve azonos egységek ismétlésével, váltogatásával szerkesztették.¹³¹

A legrégebbi ránk maradt matyó hímzések tulajdonképpen nem viseletdarabokat, hanem a lakáskultúrához tartozó házivásznakat és lepedőket díszítették. A matyó lepedők két vászonszélből voltak összevarrva. Egyik végére hosszanti folytatásként egy-egy hímzett lepedőfiókot, lepedővéget erősítettek. A legrégebbi fajta lepedővég díszítés a fehér „makkus”, amely vagdalásos, subrikált technikával készült, fehér és laposöltéssel hímezve. A másik régi lepedőfajta a keresztszemes, melyet az előzőhöz hasonlóan technikai kötöttségénél fogva szintén a mértaniasság jellemez. A keresztszemes öltésmóddal készített kompozíciók csíkszerűek voltak. Ha nagyobb felületet kívántak díszíteni, akkor több sávot hímeztek egymás fölé, különböző elválasztó motívumokkal.¹³²

A XIX. század második felétől virágzó szabadrajzú matyó hímzés a korai piros-kék színű ún. cipés-madaras darabokkal kezdődött. Domináló öltéstechnikájuk, megindította a hímzés variálásának lehetőségét. Mintái virágtövek, rozetták és csigavonalak, fő motívumai a szimmetrikus rajzú, páros szirmú stilizált virágok, rozetták, jellemzője a laza, bokorszerű kompozíció, a szimmetrikus ismétlődés. A régi darabokon az ún. cipék még felismerhetően edényt, vázát, cserepet jelöltek. A láncöltéssel varrt madarak a régebbi daraboknál még a régi sárközi főkötők „kiskutyának” nevezett motívumaihoz hasonlítottak. A motívumcsoportok elhelyezése szabályos, szimmetrikusan szerkesztett és ismétlődő egységekből állt. A cipés-madaras lepedővégek Szentistvánon éltek legtovább. Mezőkövesden a szabályos cipés-madaras motívumok után időrendben az egészen más jellegű matyórózsás pamutos lepedővégek következtek. Ez a típus nem a korábbi motívumkincset fejlesztette tovább, hanem a szűcs- és szűrhimzés ornamentikájából merített. Ez az új forrás az alapja a ma közismert, köz-

129. Hankóczy, 1983. HOM. NA. 4735.

130. Dala, 1970. Élet és Tudomány 35. sz.

131. Dusza, 1955. MNM. EA. 9553.

132. Fél, 1951. MNM. EA. 2371.

használatban matyónak nevezett hímzéskompozícióknak. A fejlődést az új motívumforrás mellett az új hímzőfonalak alkalmazása is segítette.¹³³

1880 körül a berliner, 1890-től a szűcsselem alkalmazása jellemző a textilhímzésre. Az új stílusú, szabadrajzú matyó hímzés a XIX. század végétől virágzott. A változás gazdasági, társadalmi alapjára a tagosítás, az észszerűbb gazdálkodás, a parasztgazdaságok gazdasági, jövedelembeli fellendülése ad magyarázatot. A hímzés alakulásában a hangsúly áthelyeződött a viseletdarabokra, a kötény és az ingujj díszítésére. A matyó férfiing hímzése akkor kezdett elszínesedni, amikor a varró asszonyok átvették a szűcsöktől a színes szűcsselemet, mint hímzőanyagot. A szűcsselemes matyó férfiing virágzása az első világháború előtti évekre tehető. Színesebbé, feltűnőbbé vált a hímzés, a régi szélcakkok helyébe az 1910-es évektől a cifrább, többszínű horgolt csipke, az ún. cipós horgolás került. Az 1930-as években a kézelős ingek, az ún. paszpalléros ingek divatja következett. Ezeket már csak az ing mellrésze és gallérja hímzett, ezzel lassan eltűnt a díszítés az ingekről.¹³⁴

A legdíszesebb kivarrt viseletdarab a kötény volt. A díszítés területén a matyó viselet legnagyobb változása a surcoknál zajlott le. A három matyó település díszítésmódja között itt is vannak különbségek, az egyedi díszítésmód mellett azonban érezhető bizonyos kiegyenlítődés, egymásra hatás, melyben mindig Mezőkövesd hatása dominált.¹³⁵

A XIX. század végén, egyidőben a gyapjúfonalas surcokkal már készítettek szűcsselemest is. A kompozíció egyszerű folyóka, hullámvonalon ülő virágok és levelek. Később 2, sőt 3 sor egymás fölé varrásával szélesítették tovább. A surcok díszített része szélesedett, szinte beborította az alapot, közben mintáiban is gazdagodott.¹³⁶

Tardon ez visszafogottabban érzékelhető. A tardi hímzéseken mindvégig a keresztzemes minta uralkodott. A díszítőelemek az öltéstechnikából adódóan régebbiek, részben mértaniak vagy levelek, virágkosarak, és vannak köztük alakos ábrázolások is a kereszt szem kötöttségeinek torzító hatásával együtt. Ezeknél a daraboknál az ornamentika mindig csíkszerű volt. A színezéshez kezdetben csak két színt, pirosat és kéket használtak. A többi szín később jelentkezett, de ezeken is dominált a piros, mely a darabok sajátos színbeliségét adta. Mezőkövesd hatásaként Tardon is megjelent a szabadrajzú hímzés, selyemmel varrott kötő formájában, sokkal egyszerűbb kivitelben. A matyó hímzőművészet virágkorának formái, esztétikai szempontból a XX. század elejét tekinthetjük. Ízlésbeli hanyatlás a népművészet propagálásával kezdődött, amikor a kereskedők felfedezték a benne rejlő üzleti lehetőséget.¹³⁷

133. Hankóczy, 1981. HOM. NA. 4320., 4368., 4487. és 4513.

134. Fügedi, 1982. 255.

135. Dajaszászné, 1961. 58.

136. Fügedi, 1997. 422.

137. Fél-Dajaszászné, 1951. 14.

A tardi motívumkins

A legkorábbi matyó hímzések a XIX. század elején készülhettek, kiemelkedő emlékeit a tardi főkötők őrzik.¹³⁸

Domanovszky György 1932-ben a Muskátli című kézimunkalapban mutatta be azt a néhány hímzett vászon főkötőt, amelynek korát akkor 100–150 évesnek tartotta.¹³⁹

Alapanyaguk vastag házivászon volt. A szabásvonal a fej formáját követte, egy téglalap formájú és egy ehhez dolgozott hátsó, kör alakú lapból állt. A minta a szabásmintához igazodott: a téglalap alakú homlokrészen hosszú csik formájú, a hátsó, a kontyhoz illeszkedő kör alakú lapon pedig körformájú a hímzés. A tardi főkötők hímzőfonala sötétbarna szőrfonal volt, amelyet néhány mintaváltozaton piros, kék és fehér színű pamutfonal egészített ki. A díszítmény folthatását, a minta, a hímzett felületek és a közöttük kilátszó alapanyag kontrasztja adta. Hímzése az ún. tardi háló, a huroköltésnek egy különleges alkalmazása. Úgy készült, hogy először egy rendes huroköltés-sort varrtak. A második sor a kész hurokhoz kapcsolódott ellenkező irányba haladva, a sorok kezdetén és végén az alapanyaghoz öltve.¹⁴⁰

A díszes paraszti szőtteseknek sajátos lokális kultúrája alakult ki a délborsodi Bükkalján. Ezekben a falvakban – köztük Tardon is –, színes szőttek sávokkal díszítették a vásznakat ünnepi alkalmakra, s e szokás a XX. század feléig megőrződött. A vetett ágy díszlepedőjének szélét, a dunna- és párnaaljakat, abroszokat, gyúrósurcokat, komakendőket, kalácskendőket, az ún. litániás kendőket díszítették a jellegzetes motívumokból álló látványos szőtteisminták. Ezekben a szőtteseken a domináló piros szín mellett kevés kéket használtak a ripszkötéses elválasztó csikok készítésére, de díszítésként megjelent néhány sor

Keresztszemes tardi hímzések

(Közl: Fügedy, 1997)

138. Fügedy, 1997. 394.

139. Domanovszky, 1932. Muskátli. II. 3. sz.

140. Fél-Dajaszászné, 1951. 14.

zöld, sárga vagy tüdősín berliner gyapjúszál is. A széles, gyakran 20–30 cm-es díszített felületek mintasávokra tagolódtak, amelyeknek szimmetriája, a sorok ismétlődése hozzájárult a dekoratív, harmonikus szöttek-összhatáshoz. Jellemzők voltak a madaras, az eperleves és a tulipános minták.¹⁴¹

A keresztzemes hímzés a dél-borsodi hímzések egy sajátos, széles körben ismert típusa, amely tardi hímzésként terjedt el. Mivel Tardon őrizték meg legtovább a keresztzemes hímzőkultúrát, ezért érthetően a tardi vászonhímzéseken a legváltozatosabb a mintakincs.

*„A díszítés változatosságát és szépségét nem a színek tarkasága, hanem a formák változatossága hozza. Csaknem annyi a minta, ahány a hímzés, a régi mintákat melyeket a tulipános láda mélye őriz, ritkán másolták az asszonyok egészen pontosan. Összeparosították más figurákkal, itt-ott változtattak azon a pár alpmintán, mely a tardi keresztzemes hímzések formáinak magját adja.”*¹⁴² A keresztzemes hímzésdísz megérte a kiszínesedés korszakát is, azonban a piros az új színek megjelenése ellenére is mindvégig megőrizte hangsúlyos szerepét. A keresztzemes hímzéssel díszített vászonneműk korát teljes pontossággal nem állapították meg, ismeretesek azonban olyan darabok, amelyekre a készítője az 1860-as évszámot hímezte. A hímzések elsősorban az ünnepi alkalmak vászonneműit ékesítették.¹⁴³ Szerényebben díszítették a munkában használt ingek ujját, a mindennap használatos lepedőket. A hímzések legnagyobbbrészt lepedővégeken, párnahéjakon, vászonsurcon, kalácskendőkön, továbbá az abroszokon maradtak fenn.

Az abroszokat csak ünnepeken terítették az asztalra, vagy akkor, amikor hálott volt a háznál. Az eljegyzés a matyóknál nem gyűrűadással történt. A jegysurcot a menyasszony jegyajándékként hímezte a vőlegénynek, csak templomba járáskor vagy vasárnapi sétálgatásokra vették fel. Ezen kívül kapott egy nagy aranyporos rozmaringot vőlegénybokréjának. A mindennapokra hímzésnélküli surcot használtak. A kalácskendővel az ünnepi kalácsot takarták le, amelyet lakodalomba vagy húsvéti szentelésre a templomba vittek. Keresztelő után a komakendőbe tették a pampuckát, a herócért vagy a rétest a gyermekágyon fekvő anyának. A lepedőkre kerülő hímzés annak a keskeny végére készült. Az ágyat úgy vetették meg, hogy a díszített lepedővég kilátszódjon.¹⁴⁴ A vetett ágy tartozéka volt a díszes párnahéj is. A párnákat a keskeny végükkel kifelé ágyvagták fel, szintén úgy, hogy a díszítményt jól lehessen látni. A keresztzemes hímzések minden keresztjének egyforma nagyságúnak kellett lennie. Egy-egy kereszt nagyságát az adta, hogy hány szálát fogtak össze a túvel egy öltéshez. Tardon elterjedt, hogy két szálát öltötték át, így az apróbb öltésektől a díszítmény sűrűbb és tömörebbé vált. A díszítmények általában három mezőből álltak. Egy fődíszítménysort alul-felül peremdísz fogott közre. A motívumok mindig szabályos rendben, mér-

141. Dajszászné, 1956. HOM. KÖZL. 4. 50–52.

142. Fél-Dajszászné, 1951. 14.

143. Domanovszky, 1932. Muskátli. II. 3. sz.

144. Fél, 1976. 64. ill. Lükő, 2001. 165–282.

tanias szerkesztési elvek alapján alkották a kompozíciót.¹⁴⁵ A díszítmények általában keskenyek, csíkszerűek, bármeddig folytathatók. Nagyobb felületeket szélesebb mezők és keskenyebb, egyszerűbb sorok egymasmellettiséggel díszítettek.

Gyakori előfordulása és hangsúlya alapján jellemző motívumnak tekinthető az „eperlevélnek” nevezett leveles ág, az „almaként” ismert gránátalma, a csillagok és a madárkák. Legelterjedtebbek az eperleveles minták, amelynek sokféle szerkezeti megoldása és mintabeli variánsa ismert. A mintaszerkesztésben új szemléletet jelentett, amikor az eperleveles páros ágak az almás motívum köré rendeződve jelentek meg. A fenti két jellegzetes motívum mellett gyakran szerepelnek a csillagok és a madarak a díszítmény részeként. Sokszor csak térkitöltésül szolgálnak a főmotívumok mellett, de olyan hímzéseket is ismerünk, amelyen a leghangsúlyosabb, illetve kizárólagos díszítmények.¹⁴⁶

A madarak mellett gyakori elem a szív. A „szíves madár” mintában a szívet két egymásnak hátat fordító madár fogta össze. A csillagok, madarak és a szívek a tardi kézelőkön és surcokon érték el a legnagyobb változatosságot. Egyes nyitott kompozíciójú díszítményeken a virágtő, a virágkosár a főmotívum, amely lehet egyszerű, szinte mértanias, de zsúfolt is.

Az 1848/49-es szabadságharc alatt alakult ki az ún. Kossuth-bankó, a szabadságharc bankjegyeinek rajza nyomán, amely az egyik leggyakrabban hímzett minta lett.¹⁴⁷ A keresztzemes minták rokonságot mutatnak a szőttesekkel, egy része ismert szőttesmintára vezethető vissza. Mind a főmotívumok, mind az ezekből létrehozott szerkezetek felismerhetők a szőttes kultúrában is.¹⁴⁸

A tardi keresztzemes hímzésű kéksurc

A Bükkalján többféle technikával készített hímzéstípus élt egymás mellett. Készítettek szálvonásos, vagdalásos varrottasokat, elsősorban lepedőket, szálánvarrott öltéssel vászonzőtteket laposöltéssel. Használtak lánc- és huroköltéssel hímzett önálló típust is.

Szővőasszony 1961-ben
(MNM. F. 155900. Erdélyi Zoltán)

145. Fél, 1951. MNM. EA. 2371.

146. Gáborján, 1951. HOM. NA. 12.

147. Dajaszászné, 1896. MNM. EA. 1313.

148. Fél, 1976, 64.

Ez a gazdag hímzőkultúra ugyanakkor az erőteljes, látványos és híres matyó népművészet szomszédságában virágzott. Természetes, hogy ennek hatása is érvényesült a szomszédos falvakban. A bükkaljai hímzések erőteljes és színvonalas szőtteskultúra mellett éltek, rajtuk ezek hatása is kimutatható. Tardon a keresztszemes hímzés megérte a kiszínesedés korát. A vászon alapanyagot a sötétkéék klott vagy a kékfestő váltotta fel, a színes pamut hímzőfonalak mellett pedig megjelent a gyapjúsál. Az új színek mellett a piros megtartotta hangsúlyos szerepét. A tardi surc mintája jól tükrözte a keresztszemes hímzések sajátosságait: a geometrikus, zárt mintasorok, az egyszerű motívumok, valamint a színek szabályos váltogatásával jött létre. A kötény díszítményét egy piros láncszemsor alapozta meg. Szervesen tartozott a surc díszítéséhez az a szöveges információ, amely a készítő nevét és a készítés korát örökítette meg.¹⁴⁹

Tardon valóságos helyi divattá vált, hogy a készítő vagy ajándékozó nevét és az évszámot is belevarrta a vászonneműbe. Mindez a hagyományokat, a népművészetet értékelő és tisztelő utókor számára jó tájékozódási pontot jelent.

A tardi keresztszemes hímzések technikai érdekessége az egyedi öltéstechnika, a virágos keresztszem, amely úgy készült, hogy az egymás melletti keresztszemeket ellenkező irányba öltik, s ezáltal mindig a négy felső öltés találkozik egy pontban. Ezek a mértanias mintacsíkok egymás mellé rendezve a maguk nemes egyszerűségével hatnak a mai napig.¹⁵⁰

A tardi lakodalom

A tardiak, mint a legtöbb falu lakói, igen erős sorsközösségben éltek. A régi értékmérő a föld volt. Mindig tudták és sok esetben előre eldöntötték ki kihez való, melyik legénynek melyik lányt kell a lagziban vagy a cuháréban táncoltatni. A lagzi mindig jelentős esemény volt elsősorban a két család és a kiterjedt rokonság életében, de számon tartotta azt az egész falu.

Azt is tudták előre, hogy ősszel hány lagzi lesz. A lagzit sok egyéb esemény megelőzte. Elsősorban az ismerkedés, amelyre igen jó alkalmak voltak a tardi fonók, de ebbe nem egyszer besegítettek az idősebbek is azzal, hogy „kommentáltak”, megfogtak valakit aszerint, hogy ki kihez való. A szerelem mellett annak volt jelentősége, hogy ki mennyire „termett” a munkára, melyik lány milyen munkatárs lesz. A lagzira hosszú ideig készültek, és sokszor nem volt elég rá a család évi jövedelme.¹⁵¹

Tekintettel a nagyszámú vendégseregére, nagy feladat volt a csigacsinálás, amit a szomszédok és a rokonság összejövetelek alkalmával készítettek.

A menyasszonyos háznál, a barátnők és a rokonok, a vőlegényes háznál a vőlegény nőrokonai végezték e munkát. Csigakészítésre a nyoszolyólányok hívogattak. A lagzis háznál készítettek több száz levél tészta, 30–40 fő dolgozott

149. Fügedi, 1997. 407.

150. Fügedi, 1997. 408.

151. Szikszai, 1993. HOM. NA. 6368.

Fonó lányok 1961-ben
(MNM. F. 155893. Erdélyi Zoltán)

legyen sáros a talaj. Előre elkészítették a nagy ponyvás sátrakat, kijelölték a táncoló helyet, eldöntötték, hogy hol ülnek a bandások, akik a talpalávalót játszották. A lagzis udvar erre alkalmas helyén jelölték ki a konyhát, amelyet ponyvával fedtek be. 3–4 vályogtéglá magasságban építették meg a tűzhelyet, melyen, a lagzi napján 8–10 üst levest főztek és ugyanannyi nagy cserépfazékban, szabad tűzön főtt a lagzis káposzta.¹⁵³

A lagziba szinte az egész falut meghívták, ami a kora délelőtti órákban kezdődött. A vendégek túlnyomó része a vőlegényes háznál gyülekezett, és a bandások megérkezéséig csendes nótázgatás és beszélgetés folyt. A vőlegényes háztól a rezesbanda kíséretében vonultak a menyasszonyos házhoz, a legények kezükben borosüveggel, a kalapjukon rozsmaringgal. Mielőtt a vőlegényes háztól elindultak volna, a vőfély búcsút intézet az összesereglett legényekhez. Útközben a legények nótáztak, táncoltak.

A menyasszonyos kapuba érve a tömeg leállt és megvárta a menyasszony férfi rokonait, akik tele vödör borokkal és findzsákkal kínálgattak, majd betesékeltek a vendégeket. Közben a rezesbanda rázendített és az egész menet együtt énekelt.

ilyenkor együtt, amolyan kis lagzinak számított ez is. Az asztalokat körbe ülve dolgoztak és énekeltek a lányok és a fiatal-asszonyok, míg az idősebb asszonyok gyúrták, nyújtották és vágták a tésztát. Az asszonyok egy másik része kifőzte, zsírozta és sózta.¹⁵²

A lagzi előtt már 2–3 héttel készültek; meszeltek, mázoltak, az udvarra homokot hordtak, hogy a gyakori esőzések miatt ne

Éneklő legények 1928-ban
(MNM. F. 58362. Ébner Sándor)

152. Molnár, 1972. 109.

153. Zsedényi-Takács, 1970. HOM. NA. 2382.

Legtöbb esetben a vőfély köszöntőt mondott, mialatt a násznép csendben maradt és várták a násznagy és a házigazda invitáló mondókáját. A menyasszonyos ház egyik legméltóságteljesebb és legszebb eseménye a menyasszony búcsúztatója volt. A menyasszonyt versbe foglalt mondókákkal búcsúztatták el szüleitől, majd testvéreitől, rokonaitól és leányapjaitól.¹⁵⁴ A polgári esküvő az előző napon megtörtént, így a maga ceremóniájával orgonahang, tömjénfüst, és természetesen a fizetségtől függően, a pap díszes öltözte, s a kántor éneklése közben folyt le az egyházi esküvő. Majd az új párt a pap kezüket stólával átfonva, a templom kijáratáig kísérte.

Lakodalmi étkezés

(MNM. F. 100442. Fél Edit)

A templomból már a vőlegényes, vagyis a lagzis házhoz vezetett útjuk. A vőlegényes házhoz érve több mókás jelenet következett: pl. szalmakötelet fontak keresztül a kapu bejáratánál, az „új ember” azt átszakítva jelezte, hogy akadályokat leküzdve is házhoz viszi az új asszonyát. Majd az udvarra beérve seprőt dobtak a menyasszony elé és elevenségét, életrevalóságát úgy bírálták el, milyen gyorsan

kapta azt fel. A menyasszonyt itt is rigmusos verssel és csókkal köszöntötték, öleléssel fogadták be a vőlegény családtagjai.¹⁵⁵

A lagzi további részében a bandások zenéltek, csak csárdást és polkát jártak. A menyasszony a többi lányhoz képest keveset, és csak az újdonsült férj vagy annak közvetlen hozzátartozói társaságában táncolt.

Jelentős eseménye volt a tardi lagzinak a menyasszonykendő osztogatás. A menyasszony a vőlegény minden rokonát kisebb-nagyobb értékű kendővel ajándékozta meg, ezzel is erősítve az új rokonságot. Persze a kendő osztogatásból nem egyszer vita, sőt olykor harag is származott, ha a menyasszony olcsóbb fejkendővel, vagy kenyérendővel „kedveskedett” a rokonnak, mint amilyet az várt.¹⁵⁶

A régi tardi lagziban csak egyszer került sor étkezésre, de ekkor mindenkit megvendégeltek. A vőlegény férfirokonai a már előre összegyűjtött hordókat sorba állították, ez volt az asztal. Minden hordóhoz 5–6 személy állt, miközben megkezdtek hordozni az 5–6 literes tálakkal a „csigalevest”. Ezt Tardon „32-es tálnak” is hívták.¹⁵⁷ Ezalatt a szakácsnők egyike, karján egy kosárral, minden

154. Molnár, 1972. 110.

155. Joóné, 2002. 40–51.

156. Zsedényi-Takács, 1970. MNM. EA. 16684.

157. Szikszai Imre közlése.

„asztaltársaságot” ellátott a tardi lagziban egységes evőeszközzel, jókora fakannállal. A levest így kanalazták ki, melyből mindenkinek jutott a tálaláskor belekészített főtt húsból. Csak kétfogásos volt a tardi lagzi ebédje. Második fogásként húsos káposztát és hozzá kenyeret szolgáltak fel. Az 1900-as évektől a káposzta után – gondolva a gyerekekre – főztek tejbekását is. Süteményként 4–6 kg-os menyasszonykalácsot fogyasztottak. Egy-egy literes üveggel bort is letettek a hordókra.¹⁵⁸

Közben a nagyházban elől, a „tyükör” alatt foglalt helyet az új pár, s köztük a legtöbb tardi lagziból elmaradhatatlan pap.¹⁵⁹ Ehhez az asztalhoz csak kivételes személyek, a vőlegény anyja, apja, valamint a násznagyok ülhettek. Ez a társaság úri ember módjára „cintányérből” evett. A tardi lagziban első „tráncportként” a vőlegényes házhoz ajándékot vivő asszonyok majd a lányok és a legények, legutoljára a bandások étkeztek. A hangulat késő délután és az esti órákban érte el tetőfokát. A még kellően ki nem forrott bor hatására, másrészt virtuskodásból gyakoriak voltak a férfiak, de leginkább a legények közötti verekedések. A tardi lagzi nem tartott késő éjszakáig, legtöbbször este 10–11 órakor véget ért, mivel mindig hétköznap volt és másnap dolgozni kellett.¹⁶⁰

A lagzi befejezését megelőzően jelentős esemény volt még a „hérész” jövetelle. A hérész a menyasszony legközelebbi hozzátartozóiból állott. Egy órával a menyecsketánc előtt, a hérészek a zenészekkel a lányos háznál összekészített stafírungot és a lányos lagzis népet gertyával átkísérték a vőlegényes házhoz. A hérész botot – amely elszáradt csipkefa botra aggatott dió, színes rongydarab és pattogatott kukorica felfűzésével készült – a vőlegényes háznál meg kellett venni. Játékos alkudozás kezdődött. Minél szebb volt a hérész bot, annál többet fizettek érte.¹⁶¹ Ezt követően került sor a menyecsketáncre.¹⁶² Ezután a hérésszel együtt mulatott tovább a lagzis nép a lakodalom végét jelző Rákóczi indulóig, amit Tardon „Vak Pali”-nak hívtak. A tardi lagzi színes és cifra volt, a legények

**Szolnoki Andrásné
a hérészbottal**

(Magyar Távirati Iroda, H. Szabó Sándor felvétele)

158. Szolnoki Andrásné közlése.

159. Molnár, 1972. 109–121.

160. Joóné, 2002. 40–51.

161. Szikszai Imre közlése.

162. Zsedényi-Takács, 1970. MNM. EA. 16684.

Vőfély és menyasszony nyitótánca a vőlegényes ház udvarán, elől karéjozó lányok, hátul asztalnál ülve a bandások 1949-ben

(MNM. F. 96100. Morvay Péter)

céjét: mennyi fűtenivalóval fűti ki, mennyire tartja a hőt, mert ahhoz képest kellett hagyni a fővő ételféleségeket, a kenyeret vagy a tepsiben süített tésztaféléket. Ahhoz, hogy a búbos kemence mindig meleg legyen, sok fűtőanyag kellett. Elsősorban szalma, aminek a tüzetől már elégett a kukoricaszár, napraforgókóré, mákkóré, venyige vagy a csupasz kukoricaszár, az „ízzikkóré”. Nyáron a búbost csak kenyérsütéshez fűtötték be, a főzést a vályogból rakott masinán végezték. Az ételleket a kemencében drótozott cserépfazekakba készítették el. Az étel nyersanyagát belerakták az öblös fazekakba, bele tettek minden ételízest, azaz „megfűszerszámozták”. Így összekészítve tették a kemencébe.

Általában a legidősebb asszony főzött, a fiatalbakknak dolgozni kellett a hártárban, mert ők jobban bírták a nehéz munkát.

Étkezéskor a férfiak az asztalhoz telepedtek, az asszonynép és a gyerekek megszanaszták a lócára, kisszékre és küszöbre. Vastányérből ettek fakanállal, később kerek kanállal. Amikor a rangidős férfi úgy gondolta, hogy elég volt a pihenésből, akkor megköszönte az ebédet és indult mindenki a dolgára. A pedánsabb asszonyok mosogatás előtt hamuba ütögették a csutakot, mielőtt hozzáláttak a mosogatáshoz, hogy az ne legyen zsíros. Először a fejzsetárt és a szitkát, azaz a szűrőt mosták el, majd a tejes és tejfölös köcsögök következtek. Ezeket kirakták az udvarra az ágasra vagy a kerítésoszlopra száradni. A cintányérokot, vastányérokot, findzsákat mosogatás után a stelázsira rakták, ezek közül a szebbeket pedig az almáriumba. A végén a vaslábasok, kaszrojok, serpenyők, tepsik, kormos edények, háromlábak, kondérok következtek. Azt tartották, hogy edénye után tűnik ki, melyik milyen gazdasszony. Ha ragyogott az edény, szorgos volt a gazdasszony.¹⁶⁴

és a leányok tardi viseletbe öltözve mulattak. Maga a lakodalom gazdag volt. Utána nem egy helyen jókora adósság maradt a család nyakán.¹⁶³

Régen készített ételek

A parasztkonyhát pitarnak nevezték, amely szegényebbeknél az udvarra, módosabb házaknál az ámbitusra nyílt. A búbosban és a konyhapadkán zajlott le minden sütés-főzés.

Télidőben mindennap befűtötték a búbost, hogy tartsa meleggel a szobát, ebbe tettek a fazekat középre. Szükséges volt, hogy minden gazdasszony jól ismerje a kemencét:

163. Molnár, 1972. 109–121.

164. Joóné, 2002. 52. Továbbiakra uo.

Fontos feladata volt az asszonyoknak a kenyérsütés. Az előző kenyér készítése során a teknőre ráragadt kevés tészamaradékot összekapargatták. Tettek hozzá még egy kevés lisztet, ez volt a „pár”. Ezt vászontarisznyában rakták és kiszárították a sütő tetején. Mindig forgatták, hogy jól kiszáradjon, majd ellették a következő sütésig. Már a kenyérsütést megelőző nap bekészítették a lisztet, hogy melegegjen. Kevés lisztbe mélyedést készítettek, ide öntötték a párt. Langyos vízzel összedolgozták, ez volt a kovász. Minden valamire való asszony értett a készítéséhez. A dagasztóteknőbe beleszitálták a lisztet. Általában két szakajtónyi lisztből dagasztottak, de a mennyiséget mindig a család nagysága határozta meg, valamint az, hogy hányszor sütöttek egy héten, de az sem volt mindegy, hogy a kemencébe hány kenyér fért egyszerre. A két szakajtó liszt 10–12 kg-nyi mennyiség volt, ebből általában négy kenyér lett. A lisztből a teknő egyik végében fészket készítettek, ebbe öntötték a megázott, felvert és megkelt kovászt. Fakanállal felverték a párt, majd meleg helyen újból kelesztették. Az igazi foszlós házikenyérhez héjában főtt, áttört krumplit is keverték. Az ilyen kenyér nem morzsolódott, nem nyúlósodott. Ha megkelt a kovász, a kenyértészta dagasztása következett. Ez nagy erőt felhasználó, kemény munka volt. A dagasztáshoz langyos vizet készítettek, és ekkor adták hozzá a tésztahoz a só is. Előre a teknő köré készítettek a kenyérkendővel letakart szakajtókat. A kendőre vastagon lisztet szórtak, nehogy hozzáragadjon a tészta. Ha már a tészta sem a kézhez, sem a teknő falához nem ragadt, kiszakították a kenyeret, és a szakajtóba tették. Betakarták a kendővel, és újból kelesztették. Közben a búbot befűtötték.

A fűteléket piszkafával és szénvonóval igazították, hogy egyenletesen átfűljön a búbos fala. A pernyét kikotorták a pernyetartóba, és vízzel lelocsolták. A búbos alját tisztára separték, mert nagy szégyen volt, ha a kenyérbe pernyedarabok sülték bele. Egy-másfél óra múlva megkeltek a kenyerek. Meglisztezték a sütőlapátot, majd villámgyorsan ráöntötték a nyers tésztát. Késsel kicsit bevágták az oldalán, majd a lapátról a kellő helyre csúszatták. A búbos szájához rakták a kis cipót, mert annak elegendő volt egy óra sütés. A nagy kerek kenyér két óra alatt sült meg.¹⁶⁵

Tardon sokféle ételt készítettek, de többnyire egyszerű alapanyagokat használtak. A nagy vitát kiváltott 1936-os szociográfiát azóta többen, többféleképpen elemezték. Tény, hogy a század elején a faluban nem volt túl változatos az étrend. A fogyasztott ételek legnagyobb része lisztből készült. Főleg száraz kenyeret és tésztalevest fogyasztottak. A káposzta fő eledelnek számított, bab és borsó ritkán került az asztalra. Az ebéd és a vacsora egyfogásos ételekből állt.¹⁶⁶ A Joóné Kovács Eleonóra által gyűjtött ételek közül itt hármat mutatunk be.

A kötözött haluskának nagyon munkaigényes volt az elkészítése. Kemény, jól nyújtható tésztát készítettek. Vékonyra elnyújtották. Közben nagy adag

165. Joóné, 2002. 60.

166. Szabó, 1936. 78–79. Étkezési szokásokról bővebben uo.

hagymát zsíron megpirítottak. Ezt tölteléknek a négyfelé vágott kinyújtott tész-tára tették, majd besodorták – mint a rétest – és egyszer átvetették csombékra. Bő, forró vízben kifőzték. Lapos tányérra rakva másfél ujjnyi széles szeletekre felvagdalták. A tésztaaléből kitűnő levest készítettek. Bezöldségelték, mint a zöldséglevest, zellerzölddel, sóval, borssal, színes paprikával ízesítették. Krumplit nem tettek bele, hanem a haluskára rászedték a levest és úgy fogyasztották.¹⁶⁷

A nyeggencs hasonló eledel, mint a sztrapacska. Általában túró nélkül fogyasztották. A nyers krumplit lereszelték, tojást tettek hozzá és annyi lisztet, amennyi éppen összefogta. Forrásban lévő sós vízbe szaggatták, mint a nokedlit. Ha kiszedték, hagymás zsírt adtak hozzá vagy vaj alját, tehetősebb helyen „keserű túró”, azaz juhtúrót vagy tehéntúrót.¹⁶⁸

A határból hazaérkező éhes családnak gyorsan elkészítette a gazdasszony az öhömöt, ezt a tartalmas egytálétel. Először zsíron vagy szalonnán hagymát pirítottak, felengedték vízzel, apróra vágott krumplit tettek hozzá, majd megsózták. Fél fővésben hozzátették a gombótát, ami Tardon főleg lebbenctészta jelentett.¹⁶⁹

Hiedelmek

Tardon fellelhető a katolikus falvakra jellemző hiedelemvilág. Az országosan ismert népszokásokat, mint a betlehemezés, a kántálás, a locsolkodás vagy a kenyérszentelés stb. a községben is megtartották. A falusi életmóddal együtt járó hiedelmeket, a rontó, az engesztelő és az oltalmazó babonákat ismerték és alkalmazták. Hittek a boszorkányban, a táltosban, a garabonciásban, amit Tardon barboncásnak neveztek. Kelés ellen ráolvasást, semer (szemölcs) ellen az ablak „izzadságát”, tűzvész ellen a kenyér forgatását alkalmazták. Úgy tartották, hogy a villám okozta tüzet csak tejjel lehet eloltani, mivel kék lánggal ég. Ha a lány vagy az asszony szépülni akart, a kora hajnali harmatszedést javasolták neki.

Mivel a gyermek fontos volt a családok életében, többféle módszert is alkalmaztak megóvására. Ha fáj a szeme, keresztanyja piros szalagot tett a nyakába. Igézéstől úgy védtek, hogy tiszta vízbe kilenc darab szenet dobtak, s ebben fürdették meg. Ha ijedős volt a kicsi, ólmot olvasztottak, azt rostán átszűrve a vízbe öntötték, s a megdermedt ólom alakjából következtették ki, hogy mitől fél a gyermek.¹⁷⁰ Ha nem tudott megszólalni, vagyis „megnyomta” a boszorkány, seprőt támasztottak az ajtó sarkába. Luca napján nem sütöttek kenyeret, hogy Luca ne dobja be a gyereket a kemencébe. Ha meghűlt vagy köhögött a gyermek, fokhagymás kenyeret dörzsöltek a mellére.¹⁷¹ Váltott gyereknek hívták a nem életre való csecsemőt. A családban ugyanis fontos volt a munkaerő, így jobbnak tartották, ha a beteges gyermek helyett erős, életképes született.

167. Joóné, 2002. 70. Orosz Jánosné közlése.

168. Joóné, 2002. 54. Orosz Jánosné közlése.

169. Joóné, 2002. 54. Joó Miklósné közlése.

170. Fügedi, 1988. 50. Hiedelmekről bővebben uo.

171. Diószegi, 1953. MNM. EA. 6239.

Húsvéti öntözés 1931-ben

(MNM. F. 63940. Ébner Sándor)

ták, ettől lesznek erősek. Ha az aprójóság elbitangolt, ollón megforgatták a rostát, hogy az megmutassa, merre kell keresni. Tisztelték és félték a táltost, akiről azt tartották, hogy foggal születik és akkora ereje van, hogy vihar esetén akár egy ház tetejét is elviszi. Visszaemlékezések szerint a tardi mezőn volt egy nagy fekete „kari-ka”, amely az éjszaka eltévedt embert megvédte a kísértetektől, boszorkányoktól.¹⁷²

A jeles- és ünnepnapok sokaságát tartották, mely hozzátartozott mindennapjaikhoz, sőt azt ki is egészítette. A születés, a házasság és

a temetés rítusait mindenkor fontosnak tartották. Napjainkra a hiedelmek és a babonák elvesztették jelentőségüket, ezért lejegyzésük különös fontossággal bír a jövő nemzedék számára.

Húsvéti locsolkodás 1954-ben.

**Balról jobbra: Juhász Lajos, Pelyhe Miklós,
Kaló Miklós, Ónodi Margit, Petrik István,
Baranyi József és Koós József**

(Fotó: Pelyhe Miklósné tulajdona)

172. Hankóczy, 1983. HOM. NA. 4734.

Mosás 1937-ben

(MNM. F. 77687. Kerékgyártó Adrienne)

Húsvét előtti készülődés a hagyományőrző csoportnál 1997-ben

(Magyar Távirati Iroda, H. Szabó Sándor felvétele)

XVIII. Időrendi táblázat

- X. század Tard környéke az Örsúr-nem kezébe kerül.
1205–1235 A Miskolc-nembeli Panyit kapja meg Tardot II. András királytól.
1220 Tard első említése.
1248 A települést Panyittardja néven említi oklevél.
1312 Károly Róbert Tardot Szécsi Miklós gyermekeinek ajándékozza.
1323 A falu említése egy bogácsi határjárásnál.
1408 előtt Cserép várának felépítése.
1408 Tard a cserépi uradalom része lesz.
1437 Zsigmond király Tardot a Justh családnak adta zálogba.
1438 A Justh család a cserépi várat és annak uradalmát visszaadta a királynak. Az erődítmény élére Berzevicei Pohárnok István kerül, ami az uradalom magánkézbe kerülését jelenti.
1443 Tardi határjárás.
1451 A falu részbirtokosa Szinyei János.
1450-es évektől 1461-ig Viszály a cserépi uradalom – benne Tard – hovatarozása körül Berzevicei Pohárnok István és Rozgonyi Sebestyén között.
1523 Rozgonyi Kata révén Tard a Báthori család kezébe kerül.
1544 A török valószínűleg először pusztít Tardon.
1552 A falut a török felégette.
1564 A falu ekkorra újra népesült. Tard a töröknek hódolt falu.
1566 Tatár pusztítás Tardon.
1578 Az első adat arra, hogy a falu reformátussá lett.
1580 Valószínűsíthető török pusztítás Tardon és környékén
1596 A mezőkeresztesi csata, Tard pusztulása.
1603 A cserépi uradalom Nyári Pál és felesége, Váradi Kata kezébe kerül.
1625–1641 Lassú benépesülés Tardon.
1629 A falu utolsó név szerint ismert református prédikátora Tiszaladányi Péter.
1641 A falu birtokosa Eszterházy Miklós, Homonnai Drugeth János, Csanádi János és felesége, Aranyos Kata.
1686 körül Tard újabb török kori pusztulása.
1694 Még állt a faragott kövekből készült egyházi épület.

- 1697 I. Lipót Cserép várát és uradalmát Leziskai bárónőnek adományozza.
Tard az uradalom puszta települése.
- 1701 Butler János báró újra telepíti Tardot.
- 1705 A katolikus anyakönyv első bejegyzése.
- 1706–1717 Orlik Péteré és gyermekeié a cserépi uradalom.
- 1707 Az első adat a katolikus iskola működésére.
- 1717 A cserépi uradalom L' Hullier Ferenc kezébe kerül.
- 1771 A Mária Terézia-féle urbárium tardi elkészítése. A falu birtokosa Eszterházy István.
- 1778 Új katolikus templom építése kezdődik el, de az építkezés évtizedekig nem halad.
- XIX. század közepe Szénbánya működése a tardi uradalomban.
- 1813 Összedőlt a régi katolikus templom.
- 1815 Elkészült az új templom.
- 1820 Dessewffy Ferenc halálával Tard a Magyar Kamara tulajdonába került.
- 1824 Nagy szélvihar és árvíz a faluban.
- 1825 Az első kőhid felépítése a faluban.
- 1837 Ferdinánd Szász Coburg és Góthai herceg a kincstártól megvásárolta a cserépi uradalmat, s vele Tardot.
- 1843 Új iskola építése.
- 1856 A plébános az egyik uradalmi tiszti lakba költözik a romos plébániából.
- 1874 II. tanítói állás alapítása.
- 1875 Iskola építése 2 tanteremmel.
- 1894 Torony építése a templomhoz.
- 1895 Tard nagyközség lett.
- 1898 Agrárszocialista megmozdulások a faluban.
- 1902 Közös körjegyzőség felállítása Cserépváraljával. A tardi Fogyasztási Szövetkezet megalakulása.
- 1905 A baptizmus első tardi jelentkezése.
- 1911 III. tanítói állás rendszeresítése. A régi helyett új orgonát készíttettek a templomba. A régi faluház helyett új építése.
- 1912 Az iskola kibővítése 3 tantermes részépülettel.
- 1912–1923 Tardi Katolikus Ifjúsági Egyesület működése.
- 1914–1918 Az I. világháború nehéz évei a községben.
1918. december Helyi Nemzeti Tanács alakul.
1919. március 26. Helyi direktórium alakul.
- 1920-as évek Római Katolikus Egyházi Énekkar működése.
- 1923 IV. tanítói állás rendszeresítése.
- 1923–1925 Római Katolikus Ifjúsági Egylet működése.
- 1924 Levente Egyesület megalakulása.
- 1925 Föld- és házhelyosztás a faluban. Az V. tanítói állás rendszeresítése.
- 1928 Önkéntes Tűzoltó Egyesület megalakulása.

- 1930-as évek Polgári Lövész Egylet működése. Gyöngyösbokréta működése Tardon.
- 1930-as évek vége Egészségház kialakítása.
- 1934 A mai plébánia épület felépítése.
- 1936 Szabó Zoltán A tardi helyzet című munkájának megjelenése.
- 1941–1946 KALÁSZ Leánykör működése.
1944. november 16. Tard a II. világháború harcai alatt az oroszok kezébe kerül.
- 1945 Földosztás, a helyi Nemzeti Bizottság megalakulása.
- 1948 Orvosi rendelő és lakás megépítése.
- 1950 Az első tanácsválasztás a faluban. Felekezeti iskolaépületek állami tulajdonba kerülnek. Megalakul a Rózsa Ferenc és az Új Világ tsz. Az utóbbi neve Rákóczi Ferencre változott.
- 1952 Földcserék a szomszédos községekkel. Kultúrház építése.
1952. február Kényszerű szövetkezetesítés a faluban. A Béke tsz megalakulása.
- 1953 A Rózsa Ferenc tsz kivételével a másik két tsz feloszlik.
- 1963–1994 Cserépváralja Tard tagiskolája.
- 1954 Mozi kialakítása a kultúrházban.
- 1955–1956 Az iskola bővítése 2 tanteremmel és szolgálati lakással (Béke u. 48.)
- 1957 A helyi KISZ szervezet megalakulása. A Rózsa Ferenc tsz feloszlik.
- 1958–1960 A község villamosítása.
- 1959 A községi könyvtár felállítása.
1961. január Béke néven új tsz alakul.
- 1965 A mai postaépület átadása.
- 1967 A Béke téri (1912-ben épült) iskola épületéhez további 3 tanterem építése.
- 1970-es évektől Tardi-patak medrének kiépítése. Pávakör működése.
- 1973 Óvoda működésének kezdete.
- 1974 A templomkert parkosítása.
1978. január 1. A Béke és a szentistváni VII. Pártkongresszus Mg. Tsz. egyesülése.
- 1981 Vezetékes ivóvíz-csatorna átadása.
- 1982 A Tájház felavatása.
- 1983 Házasságkötő terem kialakítása.
- 1984 A ravatalozó megépítése.
- 1985 ABC kisáruház és sportöltöző átadása. Ravatalozó építése.
- 1986 Új óvoda kialakítása
- 1987 Tanácsi bérlakás építése.
1990. Az első szabad önkormányzati választás. Tanácsi bérlakás építése. Gyógyszertár kialakítása.
- 1990-es évek vége Az utak aszfaltozása.

- 1992 A Béke, a Rózsa Ferenc és a Rákóczi út leaszfaltozva. Az iskola emeleti részének és a tornateremnek (faluház) az átadása.
- 1993 Gázberuházás a községben. Telefonhálózat kiépítése.
- 1998 Szabó Zoltán szobrának felavatása a Tájház udvarán.
1997. január 25. A vértanúk emlékművének felavatása.
- 2000 A temető területén tereprendezési munkák végzése. Az általános iskola felvette Szabó Zoltán nevét.
- 2001 Telephy György emléktáblájának felavatása.
- 2002 Szennyvízcsatorna-hálózat kiépítése. A Tard Bogács közötti út átadása. A község monográfiájának megjelenése.

XIX. Függelék

Horinek Ferenc iskolamester verse Zahonovits György plébános neve napjára 1821-ből¹

Tard helység oskolájának kised nyája víg nótára fakadgat a Zahonovits György tisztelendő plébános úrnak neve napján.

Most rebegő nyelvünk hangja
Borít Téged szívünk lángja
Fogadj futkosó csoportot
Mert neved szívünk bezárja.

Nézd szapora lépésünket
Sejdétheted örömünket
Értsd őszinte orcáinkrúl
Hivséges intézetünket.

Melly örömet Te magadnak
Tartád emlék oszlopodnak
A körül íme szüzeckék
Mosolyogva tapsikolnak.

Szép virágokat lapjára
Szórjuk mi annak jobbára
Illatozó füstöt emel
Egekig GYÖRGYnek oltára.

Kis hangunk hát egyveledjen
Kék boltozaton túl mennyen
Buzgólkodjon a Szűz Sereg
Szentséges Parnassus hegyen.

---

1. FLE. AN. 1616/1824.

Nyájad körül unhatatlan
Mert Te vagy fáradhatatlan
Pásztor, a legeltetésed
Virrasztó és fogyhatatlan.

Néked hát élet folyása
(Hogy vidítson a forrása
Minket) hódúljon , s ne jöjjön
Életednek fel osztása.

Kiált mindnyájunknak szíve
Urunk papja vagy és míve
Mivel Néked kíván lenni
Mindegyikünk fogytig híve.

Élj Dicső! Élj jó idéze
És a barostyán födözze
Virágzó érdemeidet,
S homlokodat megjegyzeze.

Horinek Ferenc iskolamester verse a tardi árvívről 1824-ből²

Két hegy völgyet szülvén Ceres bent oltárát emeli
Emeli, s széleszti Tardiak határát.
Sokasítja maggal, a művelők markát,
Áldással tölti be a barázdák árkát.

Flóra barátnéja sámulyát füvekkel
S virágokkal hinti nevelvén gyepekkkel.
E két gratiának kezek szorítása
Volt adományoknak eddig áldomása.

De most nyolcszázakat az ezer előzvé, n,
A húsz szám a négyet maga előtt úzvé, n,
Midő n a kalászok bízelkedő súlya
Kecsegtet, s arató máris őket dúlja.

S éppen félig-félig döntetvé n ezeket,
S középnél beljebb, hogy bocsáss a kezeket
Újítja sarlója fenése fűrésztét,
Hogy így lemetszhesse szem közt álló részét.

---

2. FLE. AN. 1616/1824.

Asztagokat ígér kepés is kevélyen,
Koszorút köt mindjárt, s kiállt gazdám éljen,
Magát így ámitván, im! Mi bukkan elő,
Notus, Eurussal port kavará szellő.

E két cséplős elévén gabonánkat,
Kicsépele, mi csak tátánk rájok szánkat.
Pestist lehellő ezen Óriások,
Akiknek az idén nincs sehol lakások.

Kirúgták magokat (e vad komondorok)
Eol barlingjából, s lettek desentorok.
Ceres hát félgyászban gyámolított füvet,
Flórával tanácsát mint üle üdövel,

Szent fény a fejekre hosszan ereszkedett,
Melytől Tard lakosa féltében reszketett
Mert e két tanácsot ragyogványnak tüze,
Vagy elolvasztotta, vagy messze elúze.

Nincsenek! és nem is segítik honjokon,
Egy szomorúfűzfa nyótt fel a nyomokon.
Melyből egy gallyacskát Múzsám hogy letörte,
Tilinkót készített, mert még nincsen kürtje.

Sípolgasd el múzsám e gyászos eszközön,
Csenddel, mit tett TARDON a minap Vízözön?
Jegyezd fel e folyó Augusztus holnapot,
Huszonötödikét mint egy gyászos napot.

Melynek párja nem volt, soha ne is legyen,
Ameddig a földünk jár karimás jegyen.
Mi volt s mi okozta e tornyazott nedvet,
Nem lesz, aki talál ebben kedvet.

Elég, hogy kedvetlen vendég volt ez, s nem várt,
Mely is mindnyájunknak tett felettébb nagy kárt.

Rohanása dühös volt ezen csudának,
Volt ez éppen mása kuruc világnak.
A Gottusi munkát buktatta orrára,
Meg is szennyesedett templomunk oltára.

E széles tengeren holmink mint a rabok
Úgy úsztak előttünk, kergetvén a habok,
Itt dézsák, és Hordók, szüretelő kádak,
Mellesleg szekerek, szekrények és ládák.

Baromfi, takarmány, s élelemre való,
A nagy hidak, s szinte valamennyi váló;
Hidasok, kútgépek, s azok rovásai,
Úsztak amott Tardnak szegény lakosai.

Tetézte ezt hetvenegy háznak romlása,
És az embereknek szörnyű sikoltása;
S rémisztő, borzasztó kiáltású jajok,
Kik ház tetejökkel úsztak mint a hajók.

Amott két ártatlan kiállt a tőcikre,
Szabadulásokat kérvén az egekre.
A kisebb futkosván nézett mindenfelé,
Szólt: Óh bárcsak édes atyám volna elé.

Majd kiszabadítna most az életünket,
Úgy e édes néném nem hagyna itt minket.
De szegénynek el volt tőlük útja zárva,
S látván az ártatlan leányka, hogy árva

A nénjéhez fordult, mint édes véréhez,
Ki is megszorítván a maga mellyéhez,
Vállaira vette, s ez őt átkulcsolta;
Óh el ne hagyj néném! szüntelen csókolta.

Ez Amazon, másik Eneás setétben,
Charibdist kerülvén megy bátran a vízben.
Kedves terhe ötet mint valamely pajzs
Biztat meggyőzéssel, de mit csinálsz Maris!

Jaj nincs!!! mert eloldta mennykőnek dörgése
Megkapcsolt kezeit, és az ijesztése
Víznek fenekére buktatta áldottat,
Meg sem is mutatta addig e halottat.

Még el nem hurcolta egy óra járásra,
Egy Csaloda nevű szomorú szállásra.
Roskadt házfödésen eveztek egyebek,
Melyben voltak anyák, férjfiak s kisdedek

Kik összefogódván karikát formáltak,
És mely pillanatban elmerülnek vártak.
Itt is egy anyai szív megtörettetett,
Mely kegyetlen próba kövére tétetett.

Mert midőn fedések széjjel szaggattatott,
Ahhoz kapott ki-ki amihez kaphatott.
Ez csak a kisdedjét mint hív édesanya
Ápolgatja s maga életét nem szánja.

De hogy egy hidashoz utoljára ére,
Rajta szerencsétlen lévő látván kére,
Nyújtaná le kezét, és el ne tagadná,
Oltalmat magának s fiának is adna.

Ki mellyérül függvén tacskával szorosán
Magához volt fűzve nagy szorgalmatosan.
Már éppen segédjét semmi nem gátolta,
Hogy magát emelvén előbbre így toltá.

Ekkor egy tekervény ölet kirabolta,
Melyet az elrémült meg sem is gondolta.
Hátra esett, kapkod, s magzatját kereste,
Többé nem láthatta setét volt az este.

Kit a víznek öble úgy el is rejtette,
Hogy csak a hetedik nap őt kifejthette.
Magát pedig éppen csak az őr Angyala
Őrzötte, hogy ezen vízben meg nem hala.

Egy hajadon ágast ölelvén ez hajlott,
S rá dült e szüzecke azért mindjárt megholt.
Kint háltak legtöbben nedves felhők alatt,
Kikhez nem férhetett semmiféle állat.

Kik a kürtök megett meghúzták magokat
Lélek ismerettel vetették számokat.
Mivel az élethez már kevés remények
Volt, féltek, és fáztak, s rettegtek szegények.

Mert e felbosszant éj juhászhatatlannak
Tetszett a ködözés oszolhatatlannak.
Felhők közt csiszámlott mennyköveknek fénye,
Rettentő dörgéssel teletölt edénye

Feldúlvén, nagy toroka okádott gyomrábul
Vizet, s mennykövet szórt nagy haragjából.
Mindnyájunkat véltük a Neptun kiirtja
Azért minden háznál égett itten gyertya.

E vízözön után bárkánk hogy megállott,
Belőle galambunk repülve kiszállott:
És a Szent-Istványi mezőkre repdesett,
Mert olajfa ágat mindenütt keresett.

Míg odajárt addig mi itt megszámlálánk
Kárunkat tizenöt ezrekre találánk,
Forintokbul álló, éspedig ezüstben,
Könyörülj hát Uram rajtunk ez ügyünkben.

Hív galambunk eljött, ott maradt a holló,
Kezd már mosolyogni mireánk Apolló.
Zöld gallyacskát itt hoz, jó reménység jele,
Jön a sok szekérben élelem is vele.

KÖVESD városának adja ezt lakosa,
És a SZENT-ISTVÁNYNAK menyé, és anyósa,
Apró gyermekecskék is hoztak kezekben
A kisebbek pedig vittek kebeleekben.

Hozták az őszültek, a megaggottak is,
Ki meg nem szánt volna minket nem volt egy is.
Ti az éhezőket most jól tartottátok,
A mezételesség ruhát is adtatok.

Szép szó, kész kezetek, s nedves szemeitek,
A szánakozás, ezek szép erkölceitek.
E romlott, s megbűzhödt üdőnek szakasza,
Titeket rendkívül példának válasza.

Az érzékenységték könnyeinket fakaszt,
S megköszönésünket higgyétek megakaszt.
KÖVESD és SZENT- ISTVÁNY kedves hangú rokon,
A ti buzgóságtok nem épült homokon.

Kívánjuk, hogy ezen áldott alamizsna
Menyország kapuit tinéktek kinyitna!

Tardi népballada a cselédsorsról³

Ezernyolczázhatvanötödik évben
mi történt a belegrágyi nagykertben?
Farkas Julcsa fellépett az asztalra,
egyenesen beleesett a dobba.

Mikor ezt a szeretője meglátta,
a két kezét a fejére kapcsolta:
Gépész uram, álljon meg a masina,
a szeretőm beleesett a dobba.

De a gépész nem akarta hallani,
nem akarta a gépet állítani.
Megállj, gépész, várjál a magadéra,
majd téged is elemészt a masina!

Már mikor a nattraktor is megállott,
Farkas Julcsa gyöngé szava megállott.
Piros vére úgy folyik, mint a patak.
Szeretője siratná, de nem szabad.

Gyertek lányok, tegyük fel a szekérré,
vigyük el a főorvos úr elébe.
A főorvos rátekint és azt mondja:
Ennek csak a Nagyisten az orvossa.

---

3. Szabó, 1986. 41–43.

Levelet írtak az édes anyjának,
meg is kapta vasárnap délutánra:
Olvasd anyám, olvasd a leveletem,
a traktorba hagytam az életemet.

Kitették a holttestet az udvarra,
nincsen aki, végig-hosszig sirassa.
Anyja helyett ráborul egy summáslány,
Még az ég i gyöngyharmatot hullajt rám.

Gyertek lányok, tegyük fel a szekérre,
vigyük ki a gyöngyvirág temetőbe.
Tegyük le a hideg sír fenekére,
édesanyja hadd sirassa kedvére.

Tizenkettő, tizenhárom, tizennégy,
Farkas Julcsa édes anyja hová mégy?
Elmegyek a gyöngyvirágtemetőbe,
rózsát viszek a lányom keresztjére.

Kedves lányom, itt maradnék teveled,
de engem a testvéreid nem enged.
Eridj haza, édesanyám, ne sirass,
Van még otthon három árva, neveld azt.

XX. Források

- B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/a. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye nemesi közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyveinek iratai. (1578–1847)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/b. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye nemesi közgyűléseinek iratai. (Acta Politica.) (1607–1785)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/c. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye bejegyzett törvényszéki iratok. (Acta iudicialia prothocollata.) (1344–1785)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/d. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye be nem jegyzett törvényszéki iratok. (Acta iudicialia non prothocollata.) (1270–1785)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/e. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye közgyűlési iratai. (1790–1847)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/f. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Királyi rendeletek. (Mandata et intimata politica.) (1592–1785)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/i. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye népesség összeírások. (Conscriptiones populares.) (1786–1847)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 501/j. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye nemesség összeírások. (Constriptiones nobilium.) (1800–1848)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. A. 504. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod vármegye kolera ügyében kiküldött Állandó Bizottság iratai. (1831)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 659. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Egri járás főszoigabírájának iratai. (1850–1860)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 764. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Egri járás főszoigabírájának iratai. (1871)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 819. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Mezőkövesdi járás főszoigabírájának iratai. (1885–1932)

- B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 829. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Őrzemények. (1865–1959)
- B.-A.-Z. M. Lt. IV. B. 905/b. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod-Gömör-Kishont vármegye Árvaszékének általános iratai. (1924–1938)
- B.-A.-Z. M. Lt. V. 214. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Tard nagyközség iratai. (1940–1946)
- B.-A.-Z. M. Lt. VI. 101/a–b. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolci Pénzügyigazgatóság iratai. (1851–1950)
- B.-A.-Z. M. Lt. VII. 1/c. 235. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolci Királyi Törvényszék iratai. Úrbéri törvényszéki iratok Tard. (1913)
- B.-A.-Z. M. Lt. VIII. 337. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Tanfelügyelőségi iratok.
- B.-A.-Z. M. Lt. XV. 6. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, Borsod vármegye levéltárában kezelt kéziratos térképek levéltári gyűjteménye.
- B.-A.-Z. M. Lt. XV. 17. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borovszky Samu hagyatéka.
- B.-A.-Z. M. Lt. XVII. 157. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Tard község Nemzeti Bizottságának iratai. (1945–1947)
- B.-A.-Z. M. Lt. XXI. 109. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Mezőkeresztesi járás főjegyzőjének iratai. (1945–1950)
- B.-A.-Z. M. Lt. XXIII. 975. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Tard Községi Tanács iratai. (1952–1961)
- B.-A.-Z. M. Lt. XXXII. 7. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Mikrofilmgyűjtemény. (A portális és tizedösszeírások adatait a Magyar Országos Levéltár E szekciójának 158. és 159. állagáról készült mikrofilmmásolatokról közöljük.)
- B.-A.-Z. M. Lt. XXXIV. 202. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Borsod Megyei Földhivatal iratai. (1945–1950)
- FLE. AN. Főegyházmegyei Levéltár, Eger, Archivum Novum.
- FLE. AV. Főegyházmegyei Levéltár, Eger, Archivum Vetus.
- HML. XII. 3/c. Heves Megyei Levéltár, Eger, Egyházi szervek, az Egri Érsekség Gazdasági Levéltárának iratai. Papi tizedre vonatkozó iratok 1550–1854.
- HOM. HTD. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Helytörténeti Adattár.

HOM. NA.	Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Néprajzi Adattár.
HOM. RA.	Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Régészeti Adattár.
MNM. EA.	Magyar Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár.
MNM. F.	Magyar Néprajzi Múzeum, Fotótár.
MOL. A.	Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár.
MOL. DI.	Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Középkori oklevelek gyűjteménye.
MOL. Nra.	Magyar Országos Levéltár, Acta Neoregestrata.
MOL. U. et. C. E. 156.	Magyar Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptioes.
TKP. I.	Tard Katolikus Plébánia Irattára.
TPH.	Tard Polgármesteri Hivatal.

XXI. Irodalom jegyzék

- A farsang három napja Tardon
2001 Déli Hírlap 2001. jan.
- Allen J. Coombes
1993 Határozó kézikönyvek. Fák. Bp.
- Általános mezőgazdasági összeírás 4–7. köt.
1972 Bp.
- A Magyar Szentkorona országainak 1910. évi népszámlálása.
1912 Bp.
- A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968.
1969 Bp.
- A tardi helyzet...
1947 Szabad Magyarország 1947. okt. 19. 4. p.
- A tardi helyzet 1963-ban
1963 ÉM. 1963. 19. évf. 49. sz. 3. p.
- A tardiak példája
1946 Felvidéki Népszava. 1946. máj. 18. 3. p.
- Az 1930. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Közlemények 83. köt.
1932 Bp.
- Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint.
Történeti Statisztikai Kötetek.
1976 Bp.
- Az 1941. évi népszámlálás. 5. Lakóházak és lakásadatok községek szerint.
Történeti Statisztikai Kötetek.
1982 Bp.
- Az 1941. évi népszámlálás. 3/a. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret.
Történeti Statisztikai Kötetek.
1983 Bp.
- Az 1970. évi népszámlálás. B.-A.-Z. megye és Miskolc.
1972 Bp.
- Az 1980. évi népszámlálás. B.-A.-Z. megye adatai.
1981 Bp.
- Az 1990. évi népszámlálás B.-A.-Z. megye adatai.
1991 Bp.
- Anonymus
1977 Gesta Hungarorum. Pais Dezső fordításában. Bp.

- Bakó Ferenc
1972 „Népi építészeti gyűjtés”. MNM. EA. 11867.
- Balassa M. Iván
1984 A parasztház története a Felföldön. Miskolc
- Balassa Iván–Ortutay Gyula
1979 Magyar néprajz. Bp.
- Balogh Gyula
1965 Tard ma. Matyóföld 1965/2. 34–43. p. Mezőkövesd
- Bánkúti Imre
1976 Rákóczi hadserege 1703–1711. Bp.
1989 A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai 1703–1704. Miskolc
1990 A Rákóczi-szabadságharc történetének dokumentumai 1705. Miskolc
- Bán Péter
1997 (szerk.) Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Eger
- Barabás Jenő
1952 Vegyes néprajzi gyűjtés. MNM. EA. 3879.
- Baráz Csaba
1999/a A bükkaljai kaptárkövek II. A kaptárkövek kultúrtörténete. A földrajz tanítása 1999. 1–2. sz. 10–18. p. Bp.
1999/b Kaptárkövek a Bükkalján. Sziklaméhészettől a magyar ősválásig. Debrecen
2000 Kaptárkövek. Eger
- Baron József
1879 Nádudvar. Magyar Nyelvőr VIII.
- Baross Károly–Németh József
1893 Magyarország földbirtokosai. Bp.
- Barsi János
1991 (szerk.) Magyarország történeti helységnévtára. Borsod megye (1773–1808). Bp.–Miskolc
2001 Borsod vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1577–1578. Miskolc
- Bartalos Gyula
1891 Egervidéki kaptárkövek és barlangok. Archeológiai értesítő XI. 136–142. p. Bp.
- Bartucz L.–Dancza J.–Hollendonner F.–Kadiæ O.–Mottl M.–Pataki V.–Pálosi E.–Szabó J.–Vendl A.
1938 A cserépfalui Mussolini-barlang. Geologica Hungarica Series Palaeontologica, fasc.14., Magyar Királyi Földtani Intézet. Bp.
- Bayerle Gusztáv
1998 A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Hatvani Lajos Múzeumi füzetek 14. Hatvan
- Bedő Albert
1896 A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. Bp.

- Belupszky Pál
1999 Magyarország településföldrajza. Bp.–Pécs
- Benda Kálmán
1982–1989 (főszerk.) Magyarország történeti kronológiája I–IV. köt. Bp.
- Benedek Marcel
1963–1965 (szerk.) Magyar irodalmi lexikon. I–III. kötet. Bp.
- Beránné Nemes Éva–Román János
1975–1979 (szerk.) Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez I–IV. köt. Miskolc
- Berényi István–Simó Tibor
1979 Tard-adalékok egy falusi vizsgálatból. Társadalomtudományi közl. 4. sz. 22–37. p.
- Berzeviczy Edmund
1881 Berzeviczei Pohárnok István élete. Századok. 35–58. p.
- Bitskey István
1997 Balassi Bálint egri éveiről. Agria XXXIII. 627–634. p.
- Blazovich László–Géczi Lajos
1996 (szerk.) Anjou-kori oklevéltár XI. köt. Bp.–Szeged
- Bodgál Ferenc
1961 kb. Cigányösszeírás 1755. MNM. EA. 6807.
1967 Jelentések az 1967. évi gyűjtőutakról. MNM. EA. 8709.
1967 Matyó népművészet. HOM. NA. 1914.
- Bodor Antal–Gazda István
1984 Magyarország honismereti irodalma 1527–1944. Bp.
- Bogdán István
1991 Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp.
1996 Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1847. Bp.
- Bóna István
1984/a A bronzkor. In: Magyarország története 1241-ig. (Szerk.: Bartha Antal.) 151–157. Bp.
1984/b Az avarok. In: Magyarország története 1241-ig. (Szerk.: Bartha Antal.) 310–346. Bp.
- Borhidi Attila–Sánta Antal
1999 (szerk.) Vörös könyv. Magyarország növénytársulásairól. I–II. köt. Bp.
- Borovszky Samu
1909 Borsod vármegye története a legrégebb időktől a jelenkorig. Bp.
- Borsa Iván
1991 A Justh család levéltára 1274–1525. Bp.
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye fontosabb statisztikai adatai.
1957 Miskolc
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai évkönyvei.
1966–2001 Miskolc
- Borsos Balázs
1991 A bükkaljai kaptárkövek földtani és felszínalaktani vizsgálata. Földrajzi közlemények CXV. 3–4. sz. 121–137. p. Bp.

- Borus József
 1965 Felszabadító hadműveletek Borsod-Abaúj-Zemplénben. In: Deák Gábor (szerk.): Történelmi évkönyv I. köt. 185–196. p. Miskolc
- Brehm A. E.
 1958 Az állatok világa I–IV. kötet. Bp.
- Csánki Dezső
 1890 Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I. köt. Bp.
- Csikvári Antal
 1939 (szerk.) Vármegyei szociográfiák V. Borsod vármegye. Bp.
- Csorba Barna
 1950 Új életet hozott a felszabadulás Tardon a Koburg hercegek egykori vadászterületén. ÉM. 1950. ápr. 4. 10. p.
- Csorba Csaba
 1990 (szerk.) Borsod vármegye katonai leírása (1780-as évek). Miskolc
 1994 Az Árpád-kori vármegyéktől Borsod-Abaúj-Zemplénig. In.: B.-A.-Z. megyekönyv (szerk.: Viga Gyula). 81–132. p. Miskolc
- Csorja Csaba
 1953 A tardi „fonó” és a „remelés”. Művelt Nép. 8. sz.
- Csumek Bertalan
 1930 Tard község monográfiája. MNM. EA. 4768.
- Dajaszásziné Dietz Vilma
 1896 Kossuth-bankós minták. MNM. EA. 1313.
 1956 Tardi keresztzemes motívumok. HOM. közl. 4. 50–52. p. Miskolc
 1961 Mezőkövesd, Tard, Szentistván. Mezőkövesd. 58. p.
 1963 Mezőkövesdi kötények. HOM. évk. III. 95–101.
- Dala József
 1970 A színes népviseletről és a summásairól híres Matyóföld. Élet és Tudomány 35. sz. 1654–1659. p.
 1972 Matyó lakodalom. HOM. évk. XI. 579–598. p. Miskolc
- Danyi Dezső–Dávid Zoltán
 1960 Az első magyarországi népszámlálás (1784–87). Bp.
- Dávid Zoltán
 2001 Az 1598. évi házösszeírás. Bp.
- Deák Gábor
 1965 A század eleji kivándorlás gazdasági, társadalmi, politikai okainak vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai tükrében. In: Deák (szerk.): Történelmi közlemények I. 153–165. p. Miskolc
- Deák Gábor–Gyimesi Sándor
 1965 Olvasókönyv Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc város történetéhez. Miskolc
- Déli Hírlap
 1998 Tardra vonatkozó cikkei.
- Dersi Tamás
 1952 Kigyúl a fény a tardi völgyben. Csillag. 1354–1360. p.

Dézsmajegyzékek

é. n. Levéltári kijegyzések. HOM. HTD. 78.90.65.1–7.,
71.10.62–63., 72.1.32. és 71.10.43.

Dienes Dénes

2000 (szerk.) Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672.
Sárospatak

2001 (szerk.) Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek 16–17.
század. Bp.

Diószegi Vilmos

1953 Néphit és népszokás gyűjtés. MNM. EA. 6239.

Dobrossy István

1994 (szerk.) Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez
I. füzet. Miskolc

1996–2000 (szerk.) Miskolc története I–III. köt. Miskolc

2001 (szerk.) Emberelődök nyomában – Az őskor emlékei Északkelet-
Magyarországon. Miskolc

Domanovszky György

1932 A tardi színes keresztöltéses hímzések. Muskátlí. II. 3. sz.

Dudás Miklós

2000 A ragadozó madarak oltalmáért 2. Debrecen

Dusza József

1955 Hímzés; használati tárgyak rajza. MNM. EA. 9553.

Engel Pál

2001 Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia.
Arcanum digitéka. Bp.

Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András

1998 Magyarország története 1301–1526. Bp.

Eperjessy Kálmán

1966 A magyar falu története. Bp.

Észak-Magyarország

1949–2002 A napilap Tardra vonatkozó cikkei. Miskolc

Esze Tamás

1955 Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Bp.

Faragó József

1998 Termékeny torzó. Ma avatják Tardon Szabó Zoltán szobrát.
Népszabadság. 1998. szept. 26.

Faragó Tamás

1997 Borsod megye és Miskolc vándormozgalmai az 1780-as évek-
ben. Levéltári évkönyv VIII. 184–217. p. Miskolc

Farbaky Péter

1981 Településszerkezeti vizsgálatok a Mezőségsben: Ároktő és
Mezőcsát. In.: HOM. közl. 19. 38–49. p. Miskolc

Farkas Sándor

1999 (szerk.) Magyarország védett növényei. Bp.

Fata Edina

2001 (szerk.) Fejezetek Csincse múltjából. Csincse

Fél Edit

1951 Vegyes néprajzi gyűjtés. MNM. EA. 2371.

Fél Edit–Dajaszászné Dietz Vilma

1951 Borsod megye régi keresztszemes hímzései. Bp.

Fél Edit–Hofer Tamás

1951 Népszokások. MNM. EA. 26630.

1975 A matyó hímzés alakulása és a magyar népművészet stílusko-
rszakai. HOM. évk. XIII–XIV. 433–453. p. Miskolc

1976 Magyar népi vászonhímzések. Bp. 64. p.

Fényes Elek

1837 Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani
állapotja geographiai tekintetben. Bp.

1849 Magyarország leírása. Bp.

1851 Magyarország geographiai szótára. Pest

Forgon Mihály

1909 Gömör-Kishont vármegye nemes családai. Kolozsvár

Fónagy Zoltán

2001 Modernizáció és polgárosodás 1849–1914. Debrecen

Frisnyák Sándor

1978 (szerk.) Magyarország földrajza. Bp.

1982 Adalékok a Borsodi ártér történeti földrajzához. Tiszatarján
18–19. századi képe. In.: Borsodi földrajzi évkönyv 7. köt.
35–58. p.

1994 A tájak és az emberi tevékenységi formák. In.: B.-A.-Z.
megyekönyv (szerk.: Viga Gyula) 9–44. p. Miskolc

1995 Tájak és tevékenységi formák. (Földrajzi tanulmányok.) Észak-
és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv. (Szerk.: Dr. Boros
László). Miskolc–Nyiregyháza

1997 Magyarország történeti földrajza. Bp.

Frisnyák Sándor–Boros László

1986 Dél-Borsod gazdaságföldrajza. In.: Alföldi tanulmányok X. köt.
(Szerk.: Tóth József.) 275–303. p. Békéscsaba

Fügedi Márta

1980 Tardi viselet. HOM. NA. 4219.

1982 A Bükkalja női népviselete. HOM. évk. 21. 241–258. p. Miskolc

1988 A gyermek a matyó családban. Miskolc

1997 Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete. Miskolc

Gáborján Alice

1950 Kendermunka. MNM. EA. 2200.

1951 Kendermunka. HOM. NA. 12.

1955 A kender feldolgozása és a nyert termékek feldolgozása
Tardon. Bp. 109–129. p.

é. n. A tardi kendertermékek. MNM. Xer. 54049. 116. p.

é. n. A tardi felakasztott szoknya. HOM. NA. 6685.

- Gáspár Pálné
1958 Tardi tudósítás. ÉM. 1958. szept. 30. 3. p.
1961 Tardi tudósítás. ÉM. 1961. márc. 22. 3. p.
1965 Tardiak a tardi helyzetről. ÉM. 1965. 21. évf. 267. sz. 6. p.
- Gecse Gusztáv
1980 Vallástörténet. Bp.
- Géresi Kálmán
1885 A Nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Bp.
- Gergely András
1998 (szerk.) 19. századi magyar történelem 1790–1918. Bp.
- Gunst Péter
1996 Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Bp.
- Gyalay Mihály
1989 Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp.
- Gyáni Gábor–Kövér György
1998 Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp.
- Gyarmati Béla
1993 Két part között. ÉM. 1993. febr. 13.
- Gyöngyösbokréta Tardon
1931 Mezőkövesd és vidéke. VII. évf. 39. sz.
- Györfly György
1967 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. köt. Bp.
1988 Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp.
- Györfly István
1928 Matyó szűrhimzések. Bp. Magyar Népművészet Kincsháza. I. 4. p.
1929 A matyók. Népünk és Nyelvünk. 137–160.
1930 Házasság és lakodalom a matyóknál. Népünk és Nyelvünk. 238.
1943 Magyar falu magyar ház. Bp.
1956 Matyó népviselet. Bp.
1976 Matyó népviselet. Mezőkövesd város monográfiája. 509–546.
é. n. A matyók. MNM. EA. 22722.
- Györfly István–Fél Edit
1976 A női viselet. In.: Sárközi–Sándor (szerk.), 1976. 527–546. p.
Mezőkövesd
- Hajdu Imre
1985 Mi történt a tardi mezőn? Matyóföld. 55–60. p. Mezőkövesd
- Halmay Béla–Leszih Andor
1929 (szerk.) Miskolc és Borsod-Gömör-Kishont egyelőre egyesített vármegyebeli községek. (Magyar városok monográfiája.) Bp.
- Hampel József
1866–1896 A bronzkor emlékei Magyarhonban. I–III. köt. Bp.
- Hankóczy Gyula
1981–1982 Vegyes néprajzi adatok. HOM. NA. 4320., 4368., 4487., 4513.
1982 Lakásbelső, bútorok. HOM. NA. 4511.

- 1983 Vegyes néprajzi gyűjtés (hiedelem, ételek, lakás, gyógyítás).
HOM. NA. 4735.
- 1983 Jeles napi szokások. HOM. NA. 4734.
- 1983 Vegyes néprajzi gyűjtés. HOM. NA. 4735.
- 1986–1987 Vegyes néprajzi gyűjtés. MNM. EA. 22815.
- Hegyi Imre
2001 Egy híres népi író és könyvkiadója. Matyóföld 171–184. p.
Mezőkövesd
- Herkely Károly
1939 A mezőkövesdi matyó nép élete. Bp.
- Hermann Róbert
1996 (szerk.) Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc
története. Bp.
- Heti Világ Gazdaság
1998 szeptember 19. 89–90. p.
- Hevesi Attila
1978 A Bükk szerkezet- és felszínfejlődésének vázlata. Földrajzi
értésítő 27/2. 169–205. p. Bp.
- Hollander Dr. A. N. J. Der
1980 Az Alföld települései és lakói. Bp.
- Honvári János
1997 (szerk.) Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20.
század közepéig. Bp.
- Hortobágyi Tibor–Simon Tibor
1981 Növényföldrajz, társulástan, ökológia. Bp.
- Högye István–Seresné Szegőfi Anna–Tóth Péter
1983 B.-A.-Z. m. történeti helységnévtára 1870–1983. Borsod-
Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 16–18. Miskolc
- Igaz Mária
1947–1948 Vegyes néprajzi gyűjtés. MNM. EA. 12794.
- Illésy János
1887 Nagykunság. Magyar Nyelvőr XVI.
- Imre Samu
1971 A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp.
- Ipolyi Arnold
1863 Magyar régészeti krónika. Arch. közl 3.
- Istvánffy Gyula
1897 A matyó nép élete. Miskolc
- Y.
1857 A matyók Borsodban. Napkelet. 386–387. p.
- Járainé Dr. Komlódi Magda
1995 (főszerk.) Pannon Enciklopédia. Magyarország növényvilága. Bp.
- Jaskó Sársor
1985 A Mátra, a Bükk és a Tokaji-hegység neotektonikája. Földtani
közlöny. 116. sz. Bp.

- Jean-Denis Godet
1993 Európa virágai. Belgium
- Jeney Andrásné–Tóth Árpád
1997 (szerk.) A történelmi Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1893–1913). Bp.
- Joóné Kovács Eleonóra
2002 Tard múltja és jelene. Szakdolgozat. Tard
- Kalas Imre
1965 Borsodi népi lakóházak jellemzői. HOM. évk. 259–284. p. Miskolc
- Kalicz Nándor
1970 Agyagistenek. A neolitikum és rézkor emlékei Magyarországon. (Szerk.: Bóna István.) Bp.
- Kamody Miklós
1985 Észak-Magyarország hírközlésének története. Miskolc
- Kandra Kabos
1889 (szerk.) Várad Regestrum. Bp.
- Kápolnai István
1985 Egy könyv Tardról. Simó Tibor: A tardi társadalom. Matyóföld. 16–24. p. Mezőkövesd
- Kápolnai Iván
1966 Adalékok a XIX. század népmozgalmához (Mezőkövesd ... Tard. 1820–1869) Tört. stat. évk. 1961–62. 90–130. p. Bp.
1992 Mezőkövesd és környéke népességének alakulása a 19. század elejéig. Matyóföld. 5–19. p. Mezőkövesd
- Kárász Imre
1991 Környezetbiológia. Bp.
- Kassai József
1833–1836 Származtató, és gyökerésző magyar-diák szókönyv I–V. köt. Pest
- Kázmér Miklós
1993 Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Bp.
- Kemencei Tibor–K. Végh Katalin
1962–1963 A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1959–1963. évben. HOM. évk. IV. Miskolc
1966 A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1965. évben. HOM. évk. VI. Miskolc
- Kempelen Béla
1911–1932 Magyar nemes családok I–XI. köt. Bp.
- Kerékgyártó Adrienn
1937 A magyar női haj- és fejviseletek. Bp. 131. p.
- Keresztény Gabriella
1998 Szobrot kapott Tardon a „helyzet” írója. Szabad Föld. 1998. okt. 20.

- Kertesi Gábor–Kézdi Gábor
1998 A cigány népesség Magyarországon. Bp.
- Kiss Gyula
1970 Felelés a „Tardi helyzet”-tel. Borsodi Szemle. 4. sz. 56–65. p.
1986 A „tardi helyzet” folytatása. Borsodi Szemle. 1. sz. 79–82. p.
1987 Kovács György búcsúztatása a tardi hídnál. Borsodi Szemle
XXXII. évfolyam 4. szám 76–78. p.
- Kiss József
2000 A Gyöngyösbokréta történetéből. Matyóföld. 46–54. p.
Mezőkövesd
é. n. Matyóföld története. MNM. EA. 27078.
- Kiss N. István
1960 16. századi dézsmajegyzékek (Borsod megye). Bp.
- Kiss Lajos
1983 Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp.
- Klein Gáspár
1939 Borsod vármegye és népességének története. In: Vármegyei szociográfiák V. Borsod vármegye. (Szerk.: Csikvári Antal.) Miskolc
- Kenyeres Ágnes
1982 Magyar életrajzi lexikon II. köt. Bp.
- Kluger Lászlóné
1966 Borsod megye fejlődése (1945–1964) a megyei lapok tükrében.
Cikkbibliográfia. Miskolc
1969 Irodalmi emlékhelyek Borsodban. Miskolc
- Kluger Lászlóné–Hubay Ágnes
1968 Tanácsköztársaság eseményei Borsodban. Miskolc
1969 25 éve szabadult fel megyénk. Miskolc
- Kolacskovszky Lajos
1934 A Bükk kaptár kövei. Turisták Lapja 46. sz. 219–223. p. Bp.
- Koós S. Judit
1992 Miskolc és környéke korai és középső bronzkora. In: Rémiás Tibor (szerk.): Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. 5–31. p. Miskolc
- Korda Imre
1886 Kiss-Kun-Halas. Magyar Nyelvőr XV.
- Korek József–Patay Pál
1958 A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. Bp.
- Kósa László–Szemerényi Ágnes
1989 Apáról-fiúra. Bp.
- Kovács Béla
1987 Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger
1996 Bélapátfalva története. Bélapátfalva
1998 Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei.
Borsod vármegye 1768–1769. Eger

- Kovács Mihály
1958 Tard ma. Statisztikai adatok és számok tükrében. HOM. HTD. 91.8.1.
- Kovács Mihály–Egri Béláné
1961 Tard ma. Borsodi Szemle. 5. sz. 6–14. p.
1961 Tard ma cikk folyóiratban. (Komáromy-hagyaték.) HOM. HTD. 77.272.253.
- Kovács Tibor
1977 A bronzkor Magyarországon. Bp.
- Kováts Tibor
1983 Egy festett matyó láda tisztítása, konzerválása. HOM. közl. 21. 176–180. p. Miskolc
- Kövér Árpád
1986 Magyarország megyéi. Borsod-Abaúj-Zemplén. Bp.
- Kövér György
1982 Iparosodás agrárországban. Bp.
- Krajnyik Géza
1963 Tard község helytörténete. (Szakdolgozat.) HOM. HTD. 79.613.1.
- Kresz Mária
1946 A matyók. MNM. EA. 4445.
- Kristó Gyula
1990–2001 (főszerk.) Anjou-kori oklevéltár I–V., VII–VIII., XI., XXIII–XXIV. köt. Bp.–Szeged
1994 (főszerk.) Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Bp.
- Kulcsár Viktor
1976 (szerk.) A változó falu. Bp.
- Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula
1984 Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc
- Lajos Árpád
1958 Népdalok, játékok. MNM. EA. 6322.
1960 Népmesék. MNM. EA. 6688.
1962 kb. Találós mesék. MNM. EA. 7483.
1965 Borsodi fonó. Miskolc
1967 „Gyermekjátékok Tardról” (adatgyűjtés). MNM. EA. 8791.
- László Gyula
1944 A honfoglaló magyar nép élete. Bp.
- Lehoczky Alfréd
1969 (szerk.) A magyar Tanácsköztársaság Borsodban és Miskolcon. Miskolc
- Leszih Andor
1904 A matyó nép művészetéről. Miskolczi Napló. VI. sz. 5. p.
- Lévay Györgyi
1972 A mai Tard gondjairól. ÉM. 1972. 28. évf. 38. sz. 5. p.
1995 Zöldkeresztesek a magyar falvakban. Matyóföld. 55–57. p. Mezőkövesd

- Lipszky Joannes
1808 Repertorium Locorum objectorumane in XII. mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et continiorum militarium magai item principatus Transylvanie. Buda
- Lossonczy István
1902 Régiség-tár. In: A Borsod-miskolci múzeum ismertető katalógusa. (Szerk. Molnár J.) Miskolcz
- Lukács Gáspár
1980 Ki a „matyó”? Mi a „matyó”? Matyóföd. 28–34. p. Mezőkövesd
- Lükő Gábor
2001 A magyar lélek forrásai. Bp.
- Magyar Gombahírmondó
1999. december
- Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája I–II. köt.
1897 Bp.
- Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Törvényhatóságok és községek, városok szerint.
1936 Bp.
- Magyarország kistájainak katasztere II.
1990 MTA. Földrajztudományi Kutató Intézet. 851–856. p. Bp.
- Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850., 1857. és 1870. években.
1984 Bp.
- Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjöveldelme.
1865 Buda
- Maksay Ferenc
1971 A középkori falu településrendje. Bp.
1990 Magyarország birtokviszonyai a 16. sz. közepén. Bp.
- Mályusz Elemér
1951–1999 Zsigmondkori oklevéltár I–VI. kötet. Bp.
- Martonné Erdős Katalin
1998 Cserépfalu földrajza. In: Nagy Károly (szerk.) Cserépfalu hét és fél évszázada. 42–89. p. Cserépfalu
- Martos Gizella
é. n. A matyóság életkörülményeinek változásai. Egészségügyi jelzőszámok 1275–1970 között. Miskolc
- Mester Zsolt
2001 A Moustéri-kultúra emlékei. In: Emberelődők nyomában. Az őskőkor emlékei Északkelet-Magyarországon. (Szerk.: Ringer Árpád.) Miskolc
- Mészáros István
1963 Tard a fészabadulás előtt és napjainkban. Stat. Szemle. 1963. jún. 6. sz. 551–578. p.
- Mezőgazdasági összeírás 1981. Magyarország állatállománya.
1981 Bp.

- Mezőgazdasági összeírás 1981. Magyarország földterülete.
1982 Bp.
- Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. III. Községsoros adatok. Földterület. Bp.
- Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. III. Községsoros adatok. Állattenyésztés 1–5. köt.
1972 Bp.
- Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. III. Községsoros adatok. Növénytermesztés.
1972 Bp.
- Mihály Péter
1978/1979 A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkövek topográfiaja. HOM. évk. XVII–XVIII. 33–86. p. Miskolc
- Mizser Lajos
1977 Cserépvár 1568. évi leltára. Magyar nyelv LXXIII. 380–382. p.
1979 Cserépvár története. Borsodi Szemle XXIV. évfolyam. 3. szám. 35–41. p.
1979/a Várday Kata levele 1603. Magyar nyelv LXXV. 1. szám. 115. p.
- Móczár László
1964 (szerk.) Állathatórozó. Bp.
1990 (szerk.) Rovarkalauz. Bp.
- Molnár F. Gabriella
1998 Feltámadás és tavaszünnepe. Heves Megyei Hírlap 1998. ápr. 11.
- Molnár József
1972 Lakodalom Tardon. Matyóföld. 109–121. p. Mezőkövesd
- Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső
1871 (szerk.) Gróf Zichy család okmánytára. Pest
- Nagy Iván
1857–1865 Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XIII. köt. Bp.
- Nagy József András
1982 Anyaghasználat a Bükkalja építőgyakorlatában. HOM. köz. 20. 80–91. p. Miskolc
1983 Anyaghasználat a Bükkalja építőgyakorlatában. Matyóföld 47–50. p. Mezőkövesd
- Nagy Károly
1998 Cserépfalu hét és fél évszázada. Cserépfalu
- Nagy Lajos
1828 Notitiae politico-geographico-statisticae in clyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. Buda
- Népművészeti szobát rendez be a tardi népművész
1963 ÉM. 1963. ápr. 22. 6. p.
- Nováki Lajos–Sándorfi György
1992 A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig). Bp.–Miskolc
- Novothny János
1963 Tard község helytörténete. (Szakdolgozat.) HOM. NA. 1201.

- Országjáró ünnepség keretében adták át Tardon a 100. gépállomást.
1948 Miskolci Hírlap. 1948. dec. 7. 3. p.
- Pais Dezső–Györffy György
1975 Anonymus Gesta Hungarorum. Bp.
- Papp János
1977 Lapok Mezőkövesd város és a járás iskolatörténetéből.
Matyóföld. 5–12. p. Mezőkövesd
- Papp-Váry Ádám–Hrenkó Pál
1990 Magyarország régi térképeken. Bp.
- Parádi Nándor
1982 A kácsi középkori lakótorony. HOM. évk. XXI. 9–30. p.
- Pestovics János
2000 A földtulajdonlás története Borsod megyében 1860–1948.
Miskolc
- Pesty Frigyes
1888 Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Bp.
1988 Borsod vármegye leírása 1864-ben. (Közreadja: Tóth Péter.)
Miskolc
- Pető Margit
1987 Kedves vendég, tiszteltessél, nálunk megvendégtessél. A matyó konyha. Bp.
- Pincés Zoltán
1977 Geomorfológiai vizsgálatok a Bükk-hegység déli előterében.
Alföldi tanulmányok II. Békéscsaba
- Piti Ferenc
1999 (szerk.) Anjou-kori oklevéltár XXIII. köt. Bp.–Szeged
- Póczos Rita
2001 Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. Debrecen
- Porkoláb Tibor
1997 Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben. Miskolc
- Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos
é. n. Magyarország története 1918–1990. Bp.
- Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra
1997 (szerk.) Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. Bp.
- Rakonczay Zoltán
1990 (szerk.) Vörös Könyv. Bp.
- Rémiás Tibor
1992 (szerk.) Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. Miskolc
- Répánszky Zoltán
2000 Dél-Borsod természeti értékeinek megismerését segítő útikalauz. Miskolc

- Révész László
1994 Honfoglalás- és államalapítás kori temetők Miskolcon. In: Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. (Szerk.: Rémiás Tibor.) Miskolc
1994 Kultúrák és népek a magyar honfoglalásig. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megyekönyv. (Szerk.: Viga Gyula.) Miskolc
- Ringer Árpád
1996 Miskolc földjének története a honfoglalásig. In: Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig. (Főszerk.: Dobrossy I.) Miskolc
- Román János
1970 Az élet megindulása Miskolcon és Borsodban a felszabadulás után. Miskolc
1977 (szerk.) Mária Terézia-kori urbáriumok a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Borsodi levéltári füzetek 5. Miskolc
1978 (szerk.) Kapitalizmus kori pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban. Borsodi levéltári füzetek 11. Összeállította: Tihanyi Endre. Miskolc
1979 Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár térképein S–Zs. Borsodi levéltári füzetek 9. Miskolc
- Rómel Flóris
1866 Műrégész kalauz különös tekintettel Magyarországra. I. Óskori műrégészet. Pest
- Romsics Ignác
1999 Magyarország története a XX. században. Bp.
- Rózsa József
1947 Tard. Fórum. 535–545. p.
- Saad Andor
1972 Adatok a kaptárkövek eredetének, korának és rendeltetésének meghatározásához. In: HOM. évk. XI. 105–121. p. Miskolc
1996 Megoldott rejtély. Természettudományi közlöny 9. sz. Bp.
- Sándor István
1956 A matyók néprajzi bibliográfiája.
1976 A matyók. In.: Sárközi–Sándor (szerk.), 1976. 773–786. p. Mezőkövesd
1984 A matyók kutatása a 30-as években. HOM. közl. 22. 154–157. p. Miskolc
- Sárközi Zoltán
1965 Természeti csapások a matyóföldön. Matyóföld. 1. sz. 48–51. p. Mezőkövesd
- Sárközi Zoltán–Sándor István
1976 (szerk.) Mezőkövesd város monográfiája. Miskolc
- Schram Ferenc
1982 Magyarországi boszorkányperek (1529–1768) I–III. köt. Bp.
- Schweitzer József
1994 Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. Adattár. Bp.

- Seregély Tibor
1995 Lösznövényzet. In: Járainé (főszerk.) Pannon Enciklopédia. Magyarország növényvilága. 182–183. p. Bp.
- Simon István–Boros László
1994 Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv. (Tanulmányok Dr. Frisnyák Sándor hatvanadik születésnapja tiszteletére.) Miskolc–Nyíregyháza
- Simon Tibor
1992 A magyarországi edényes flóra határozója. Bp.
1991 (szerk.) Baktérium-, alga-, gomba-, zuzmó- és mohahatározó. Bp.
- Simó Tibor
1983 A tardi társadalom. Bp.
- Siposhegyi P.
1988 A helyzet változgat – Váczi Tamás: A tárgyi helyzet című könyvéről. Mozgó Világ. 14. sz. 8. p.
- Sisa József–Dora Wiebenson
1998 Magyarország építészetének története. Bp.
- Somlyai M. Magda
1965 Az 1945-ös földreform. Bp.
- Soós Imre
1985 Az egeri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp.
- Stefán Norbert
2002 Tard településföldrajza. (Szakdolgozat.) Tard
- Stoll Béla–Varga Imre
1981 Régi Magyar Költők Tára. Bp.
- Sugár István
1980 Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban 1245–1521. Miskolc
- Szabó Ferenc
1930 Szék, tálas. HOM. NA. 401.
- Szabó Gyula
1962 B.-A.-Z. megye éghajlatkutatásának története. In.: Borsodi földrajzi évkönyv 3. köt. 114–124. p.
- Szabó H. Béla
1958 A tardi helyzet ma. ÉM. 1958. ápr. 4. 8. p.
1958 A TARDI HELYZET MA. Borsodi Szemle. 2. évf. 83–86. p.
1958 A tardi helyzet ma c. szociográfiai előmunkái kézirata. (H. Szabó Béla hagyatéka.) HOM. NA. 6866.
- Szabó Béla hagyatéka.) HOM. NA. 6866.
2000 Tard ma-stat. adatok és számok tükrében. (H. Szabó Béla hagyatéka.) HOM. NA. 6836.
- Szabó István
1966 A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Bp.
1976 A nemesség és parasztság osztályviszonyai a XVI–XVIII. században. Bp.
- Szabó Zoltán
1986 A tardi helyzet. Bp.

- Szegedy Barna
1968 Tard község múltja, jelene és jövője a lakáskultúra tükrében.
Borsodi Szemle. 1. sz. 47–52. p.
- Székely András
1987 Vulkanai hegységeink a legújabb kutatások tükrében. Földrajzi
közlemények. Bp.
- Szemes Piroska
1963 A tardi helyzet ma. Nők Lapja. 15. évf. 32. sz. 6–7. p., 34. sz.
6–7. p., 35. sz. 4. p.
- Szendrei János
1886–1911 Miskolc város története és egyetemes helyirata I–V. köt.
Miskolc
1890 Oklevéltár Miskolc város történetéhez 1225–1843. Miskolc
1897 Az országos Régészeti és Embertani Társulat 1897. február 23-
án tartott évi rendes közgyűlése. Arch. Ért. 17.
- Szendrey Ákos
1955 Vőfélyversek ifj. Pelyhe Miklós 1936. évi verseskönyvéből.
MNM. EA. 4230. ill. HOM. NA. 774.
- Sziji Jolán
2000 (sorozatszerk.) A török kor, a kuruc kor, a nemesi felkelés a kirá-
lyi magyar testőrség iratainak levéltári segédlete.
Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Bp.
- Szikszai Imre
1992 Lakodalom Tardon. MNM. EA. 25095.
1993 Lakodalom Tardon. HOM. NA. 6368.
- Szinnyei József
1891 Magyar írók élete és munkái I. kötet. Bp.
- Szollát György
1995 Gyomnövényzet úton-útfélen. In: Járainé (főszerk.) Pannon
Enciklopédia. Magyarország növényvilága. 214–219. p. Bp.
- Szollát György–Standovár Tibor
1995 Száraz tölgyesek. In: Járainé (főszerk.) Pannon Enciklopédia.
Magyarország növényvilága. 204–205. p. Bp.
- Takács Éva
1970–1971 Tardi menyecske élete a család és faluközösségben.
MNM. EA. 16918.
- Takács László–Kovács Zsolt
1998 Harsány története. Harsány
2000 Vatta község története. Vatta
2001 Hejőpapi története. Hejőpapi
2002 Hejőbába története. Hejőbába
- Takács László
2001 Bükkábrány, fejezetek egy 780 éves település múltjából.
Bükkábrány
- Takács Zoltán
1981 Falusi ritkaság: házmatuzsálemek. Szabad Föld. 7. sz.

- Tasnádi Nagy Gyula
1920 Anjou-kori okmánytár. Bp.
- Tard község 1958-ban
1958 ÉM. 1958. szept. 30. 3. p.
- Tardon is megváltozik a helyzet
1949 ÉM. 1949. jan. 23. 5. p.
- Tátrai Zsuzsanna–Karácsony Molnár Erika
1997 Jeles napok, ünnepi szokások. Bp.
- Tihanyi Endre
1986 Kapitalizmuskori pecsétnyomók. B.-A.-Z. megyei levéltári
füzetek 24. Miskolc
- Tóth Ferencné
1952 A „Tardi helyzet” ma. ÉM. 1952. okt. 16. 4. p.
- Tóth Kálmán
1928 Mezőkeresztes története. Mezőkeresztes
- Tóth Péter
1985 Adatok Borsod megye Árpád-kori birtoklástörténetéhez és tör-
téneti földrajzához. HOM. évk. XXII–XXIII. 89–103. p. Miskolc
1990 A B.-A.-Z. Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori
oklevelei. Miskolc
1991 A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálá-
tai. (Borsod vármegye 1770). Miskolc
1997 Borovszky Samu megyetörténete. Levéltári évkönyv VIII.
7–58. p. Miskolc
- Tóth Péter–Barsi János
1989 Borsod vármegye statutumai 1578–1585. Miskolc
- Tóth Sándor
1963 A Tardi-patak állatvilágáról. Borsodi Szemle. 7. évf. 2. sz.
61–65. p.
1973 Adatok a Tardi-patak völgye élővilágához. HOM. évk. XII.
549–581. p. Miskolc
1975 Adatok a Tardi-patak völgye dipteria faunájához HOM. évk.
XIII–XIV. 587–614. p. Miskolc
- Tóvári Judit
1983 Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemléki bibliográfiája. Miskolc
- Tózsza István
1994 Mezőkeresztes–Emőd térségének földrajzi környezete és terhel-
hetősége. In: Simon–Boros (szerk.): Észak- és Kelet-Magyaror-
szági Földrajzi Évkönyv 187–196. p. Miskolc–Nyíregyháza
- Többszínű keresztzemes hímzések
1940 HOM. NA. 400.
- Történeti Statisztikai Kötetek. Növénytermelés. I. Községsoros adatok
1936–1962.
1976 Bp.

- Turkovic Barnabás
1996 (szerk.) Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 9. B.-A.-Z. megye. Bp.
- Vácz Tamás
1988 A tárgyi helyzet.
- Vajdovicsné Novák Piroska
1992 Az infrastruktúra fejlődése Tardon az elmúlt évtizedben. (Szakdolgozat.) Tard
- Varga Gáborné
1970 (szerk.) Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára. Miskolc
- Varga Gyula
1981 Újabb adatok az összesült tufatelemek és ignimbritek ismeretéhez. Földtani Intézet évi jelentése 1979. 499–509. p. Bp.
- Varga János
1969 A jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. Bp.
- Varga Zoltán
1996. Izeltlábúak. In: Veress (főszerk.) Pannon Enciklopédia. Magyarország állatvilága. 176–247. p. Bp.
- Vass Előd
1981 Borsod megye török adóztatása az egri vár eleste előtt 1544–1596. Borsodi levéltári évkönyv IV. 49–69. p. Miskolc
- Végh Katalin K.
1968 Avarkori leletek a miskolci múzeumban. HOM. évk. VII. 47–90. Miskolc
1969 Kelta leletek a miskolci múzeumban. HOM. évk. VIII. 71–72. Miskolc
1974–75 Régészeti adatok Észak-Magyarország I–IV. századi történetéhez. HOM. évk. XIII–XIV. 69. Miskolc
- Veress István
1996 (főszerk.) Pannon Enciklopédia. Magyarország állatvilága. Bp.
- Veres László
1984 Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. század első felében. In: Kunt–Szabadfalvi–Viga (szerk.): Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. 27–36. p. Miskolc
- Viga Gyula
1994 (szerk.) B.-A.-Z. megyekönyv. Miskolc
- Virrasztó
1997–1998 Az újság 1997. januári és 1998. decemberi számai.
- Voinovics Géza
1951 Arany János kisebb költeményei. Bp.
- Zupkó Béla
1966 A matyó summások táplálkozási és szociális viszonyai. Borsod megye népi hagyományai. 249–260. p. Miskolc

Zsedényi Judit

1974 A tardi nő élete a családban és a faluközösségben. HOM. NA. 3043.

1976 A tardi nő élete a családban és a faluközösségben. Foglalkozások. 211–224. p. Miskolc

Zsedényi Judit–Takács Éva

1970 „Tardi lakodalom és előzményei”. MNM. EA. 16684.

1970 Tardi lakodalom és előzményei. HOM. NA. 2382.

Zsitvay Imre

1948 Nemcsak gazdasági–szellemi központ is lesz a tardi 2. traktorátlomás. ÉM. 1948. dec. 5. 7. p.

XXII. Rövidítések jegyzéke

ált.	általános
can. vis.	canonica visitatio (egyházlátogatási jegyzőkönyv)
conscr.	conscriptio (összeírás)
d.	doboz
db.	darab
ÉM.	Észak-Magyarország
é. n.	év nélkül
évf.	évfolyam
évk.	évkönyv
fasc.	fasciculus (levéltári őrzési egység)
fol.	könyv vagy kézirat levele, lapja
gazd.	gazdaság, gazdasági
jkv.	jegyzőkönyv
i.	irat, irattár
id.	idősebb
ifj.	ifjabb
ill.	illetve
in.	innen
isk.	iskola, iskolai
kat.	katolikus
kb.	körülbelül
képv.	képviselő
köt.	kötet
köz.	közlemények
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
lt.	levéltár
m.	megye, megyei
mg.	mezőgazdaság, mezőgazdasági
n. a.	nincs adat
n.	numerus (szám)
no. vagy nr.	numero, illetve numerus (levéltári irat ügyiratszám)
o.	oldal
ör.	öreg
özv.	özvegy
p.	pagina (lap, oldalszám)
P	pengő

Rft	rénesforint
spec.	species (levéltári állagon belüli tárgyi csoport)
stat.	statisztikai
sz.	szám, század
tag. per.	tagosítási periratok
test.	testület
tört.	történeti
uo.	ugyanott
VB	Végrehajtó Bizottság
végr.	végrehajtási
vm.	vármegye

XXIII. Leggyakrabban használt régi- és idegen szavak, fogalmak magyarázata

- ADMINISZTRÁTOR: az egyházmegye vagy község ideiglenes vezetője.
- AGENTIÁLIS: szertartásos.
- AGILIS: felesége jogán nemesi birtokkal rendelkező nem nemes ember.
- ALISPÁN: a középkorban a vármegye élén álló megyeispán által kinevezett helyettes, a XVI. századtól a vármegyei nemesek közgyűlése által a főispán helyetteseként megválasztott személy.
- ALLÓDIUM (majorság): a földesúrnak saját kezelésű földje, amelyet nagyrészt a jobbágyok robotmunkájával, kisebb részben napszámosokkal vagy fizetett cselédekkel műveltetett meg.
- ANNO: évben, évében.
- APPERTINENTIÁK: tartozékok.
- ÁRENDA: bérlet, bérleti díj.
- ARMALISTA: csak nemesi levéllel, birtokkal nem rendelkező nemes.
- BŰRŰ: kis híd, palló.
- CANONICA VISITATIO: egyházlátogatás, egyházlátogatási jegyzőkönyv.
- CASSA PAROCHORUM: plébániai, egyházi pénztár.
- CASULA: miseruha.
- CENZUS: a földesúr részére a jobbágytelek vagy zsellérház telkének használataért évente fizetett pénzjáradék.
- CIBÓRIUM: áldoztató kehely, amelyben az ostyákat tartják.
- CLASSIS: osztály.
- COMMISSARIUS: megbízott, kiküldött, biztos.
- COMPOSSESSOR: közbirtokos.
- CONSRIPTIO: összeírás.
- CONSISTORIALIS: szentszéki, egyháztanácsi gyűlés.
- CONSISTORIUM: egyháztanács.
- CONTRACTUS: szerződés, megállapodás.
- CONTRIBUENS: adózó.
- CONTRIBUTIO: 1. Felosztás, kiegyenlítés. 2. Egyenlő hozzájárulás. 3. Közadó.
- CONVENTIO: szerződés, megállapodás, az ennek alapján járó jövedelem.
- CONVENTUM: megállapodás.
- CURATOR (kurátor): az egyházközség gondnoka.
- CURIA (kuria): fő- és köznemesi udvar, udvarház, nemesi föld.
- CSELÉD: 1. Valakihez hosszabb ideig elszegődő mezőgazdasági bérmunkás. 2. Munkáltatójánál lakó háztartási alkalmazott.
- DECLARÁL: kihirdet, kinyilatkoztat, kijelent.

- DEKLASZÁLT: 1. Eredeti társadalmi osztályából kiesett és hátrányosabb körülmények közé jutott személy. 2. Lezüllött, elzüllött.
- DÉNÁR: az 1325–1740 között aranyból vert forint váltópénze. A XIV–XVI. században 100 ezüst dénár tett ki egy aranyforintot.
- DEPUTÁCIÓ: egyházi küldöttség.
- DESERTA: ideiglenesen elhagyott jobbágytelek, elhagyott vagy teljesen elpusztult ház.
- DÉZSMA: 1. Az egyháznak fizetendő tized (adó). 2. A kései feudális Magyarországon a kilenced mint második tized.
- DICA (dika): az országgyűlés által megszavazott, a jobbágytelek után fizetendő állami (hadi) adó.
- DIDACTRUM: tandíj.
- DIE: nap.
- DIOECIS: egyházmegye.
- DIKÓ: keskeny lócaszerű ágy.
- DIRECTOR: igazgató, jószágigazgató.
- DISTRICTUS: adókerület.
- DOMESTICI: hazaiak, otthoniak.
- DOMINUM: 1. Vendégség. 2. Tulajdon.
- DUALIZMUS: a két központú Osztrák-Magyar Monarchia idejére eső korszak köznapi elnevezése (1867–1918).
- EKLÉZSIA: egyházközösség, gyülekezet.
- ÉLET: gabona.
- EMBERVÁGÓ: földmérték. Egy ember által egy munkanap alatt lekasálható rét, kb. 1200 négyszögöl.
- ESKÜDT: hites, a községi előjáróság választott tagja.
- EXTRANEI: idegenek.
- FAIZÁS: jobbágyok tűzi- és épületfa vágásának joga, erdőhasználat.
- FERTÁLY: valaminek a negyed része.
- FILIA: leányegyház, fiókegyház.
- FISKUS: állampénztár, kincstár.
- FOND: kútfő, alap, levéltári alap, raktározási egység.
- FONT: súlymérték, 56 dkg.
- FORINT: 1325–1900 között, majd 1946 óta forgalomban lévő, különféle fém-
ből vert pénzfajta. 1. Aranyforint = 1325–1740 között aranyból vert
pénzérme. A XIV–XV. században 100 ezüst dénár, a XVIII. század
második felében 430 ezüst dénár tett ki egy aranyforintot. 2. Rajnai
forint (rénesforint) = az osztrák örökös tartományokban és
házánkban is forgalomban lévő ezüstpénz, amelynek rézből vert
váltópénze a krajcár volt. 60 krajcár tett ki egy rénesforintot.
- FŐISPÁN: a nemesi vármegye élén álló személy.
- FÖLD ÚJRAOSZTÁSA: a falusi földközösségben meghatározott időközönként
a szántóföldek sorsolás útján történő újraosztása.
- FŐSZOLGABÍRÓ: a nemesi vármegye önkormányzatának tisztviselője, aki
elsősorban az igazságszolgáltatásban tevékenykedett, utóbb a járási
hivatal vezetője.
- FRONT: harcvonal, amelynek mentén az ellenséges harcoló csapatok egymás-

- sal szemben állnak.
- FUNDUS: telek, jobbágytelek.
- GARAS: krajcár értékű váltópénz.
- GUZSALY: a kézi fonáshoz használt eszköz, amelynek rúdja rá a kenderre, a lentre.
- HERŐCE: forgácsfánk.
- HOLD (katasztrális): területmérték, 1200–1600 négyszögöl.
- HOMO REGIUS: lásd királyi ember.
- HOSPES: más helyről érkezett jövevény, telepes.
- HUMERALIA: vállkendő.
- HUMUSZ: jó minőségű termőföld.
- ICCE: időben és térben tág határok között változó úrtartalmú mérték. Kb. 0,8–0,9 liter.
- IGNIMBRIT: vulkanikus kőzetfajta, erősen összesült, összeolvadt tufaképződmény.
- INDIVIDUÁLIS: egyedi, egyéni.
- INFLÁCIÓ: pénzromlás.
- INFRASTRUKTÚRA: a gazdaság működésének üzemén kívüli előfeltételeit biztosító álló- és forgóeszközök: a lakásállomány és a legkülönbözőbb szolgáltatások (művelődésügy, közlekedés, hírközlés, egészségügy, kereskedelem stb.) állóeszközei, illetve ezek hálózata.
- INQUILIUS: lásd zsellér.
- INSTÁL: beiktat.
- INSTANCIA: kérés, kérvény.
- INVENTÁRIUM: leltár, jegyzék.
- INVESTIGATIO: (ki)nyomozás, kutatás.
- IUDEX: bíró.
- IUGERUM: 1 holdnyi földterület.
- JÁGER: vadőr, urasági tisztartó.
- JOBBÁGYTELEK: a földesúr által a jobbágy használatára bizonyos szolgáltatások fejében átadott földterület, amely a XV–XVI. században egy holdnyi házhelyből és mintegy 30–40 hold szántóból és rétből állt.
- KALANGIA: (kalangya) kévéből rakott szénaboglya.
- KALKATÚRA: dűlő, nyomás.
- KAMARA: a királyi kincstár, a királyi jövedelmeket kezelő hivatal, intézmény.
- KÁNTOR: az énekes szertartásokat (orgonán és) énekszóval vezető egyházi alkalmazott.
- KAPÁS (szőlő): munkaigényt kifejező földmérték, egynapi munkával bekapálható szőlőterület, általában 250–300 négyszögöl.
- KAPITALIZMUS: az újkorra jellemző gazdasági- és társadalmi rend.
- KÁPTALAN: a püspök tanácsadó testülete, amelynek eredetileg 12 kanonok volt a tagja, mely a történelemben hiteles helyként is működött.
- KASZÁS: egy napi munkával lekaszalható terület. Általában 1200 négyszögöl.
- KERESZT: 15–30 kévéből álló, kereszt alakban összehordott gabonarakás.
- KETTÓS ADÓZÁS: az ország azon területeire nehezedő (köztük Borsod és Abaúj megyék) súlyos teher, ahol a XVI–XVII. században mind a törökök, mind a magyarok beszedték a falvakra kivetett adójukat.
- KÉVE: a levágott és összekötözött gabona legkisebb mértékegysége.

- KILA:** 1. Régi súlymérték, kb. 30 kg. 2. Úrmérték, kb. 1 pozsonyi mérő, azaz 62,08 liter.
- KILENCED:** földesúrnak a jobbágyok által adott terményadó.
- KIRÁLYI EMBER:** peres ügyben, elsősorban határvitáknál a király megbízásából és képviselőjeként eljáró személy.
- KOLERA:** a XIX. században megjelent (Magyarországon először 1831-ben) szüntelen hasmenéssel és hányással járó (gyakran halálos) ragályos betegség.
- KOMMENCIÓ:** mezőgazdasági cselédek megegyezés szerinti (természetbeni) járandósága.
- KONFLISKÁLÁS:** elkobzás, lefoglalás.
- KONGRUA:** a lelkészeknek az egyházi jövedelem kiegészítéséül folyósított államsegély.
- KONVERTITA:** más vallásra tért, hitet változtatott személy; valamely vallás új hívője.
- KÖBÖL:** 1. Változó úrtartalmú bormérték. Az egi köből 25,15-, a kassai 13,43-, a miskolci 16,79 liter volt. 2. Gabonamérték, amely kassai köbőlben 83-, a miskolciban 118 litert tett ki. 3. Területmérték, a pozsonyi köből kb. 0,5 kat. holdnyi terület.
- KRAJCÁR:** lásd forint.
- KURIÁLIS:** egytelkes nemes.
- KÜLTERJESSÉG:** szabadban tartott, legeltetett állatok.
- LÁB:** régi hosszsmérték, kb. 30 cm.
- LEÁNYNEGYED:** leányok örökségrésze a feudális jogban. Apjuk halála után a hajadonok az ingatlanok negyedrészt vehették birtokukba, férjhezmenetelük esetén ennek fejében megfelelő ingóságot és pénzt kaptak.
- LECTICA:** párbér.
- LIBERA:** zene az énekes gyászmisét követő, a koporsónál tartott halotti könyörgés.
- LICENCIATUS:** egyetemi végzettséggel, képesítéssel rendelkező személy.
- MAJORSÁG:** földesúr saját kezelésű birtoka, allódiuma.
- MÁRIÁS:** 20 krajcár értékű ezüst váltópénz.
- MATER:** anyaegyház.
- MELIORÁCIÓ:** talajjavítás, a talaj gyökeres megjavítása (lecsapolás, öntözés, futóhomok megkötése stb. által).
- MESZELY:** Kb. 3 dl-nyi úrmérték folyadék mérésére.
- MÉTERMÁZSA:** 100 kilogramm.
- NATURÁLIS:** természetes, természeti.
- NÉGSZÖGÖL:** területmérték, 3,6 négyzetméter.
- NOTARIUS:** jegyző.
- NYÍLVETÉS:** különböző hosszúságú nyílvesszőkkel, pálcákkal és cédulákkal történő sorshúzás, a földterület szétosztása végett.
- NYOMÁSKÉNYSZER:** a falusi földközösség határbeli, mindenkire kötelező azonos termények termesztése.
- OB DEFECTUM NOTARI:** jegyző hiányában.
- OBSZIDIÁN:** különféle színekben előforduló, igen kemény, vulkanikus eredetű ásvány.
- OKLEVÉL:** középkori jogbiztosítékkal rendelkező irat.

- ORDINARE: avatni, rendelni.
 ORDINARIUS: felszentelt, felavatott, felrendelt.
 ORNAMENTIKA: díszítmény, díszítő művészet.
 ORTÁS: irtás, irtásföld.
 ÖL (bécsi): hosszmérték, 1.896 méter.
 ÖSSZLETT: földrajzi kifejezés, a közet összetételét jelenti.
 PACIFIKÁLIA: békéltetés, lecsendesítés, lázadás elfojtása.
 PADIMENTUM: népiesen a padló, a padozat.
 PALLÉR: kőműves és ácsszakmában munkavezető.
 PARÓKIA: 1. Egyházközség; az itt betöltött papi állás. 2. Paplak, lelkési hivatal.
 PATÉNA: ostyatányérka, tál.
 PÁTENS: parancs, rendelet.
 PIPI: piros kendő.
 PLATNI: a tűzhely fedőlapja.
 PLUVIÁLÉ: díszes papi palást a misén kívüli egyéb szertartásokhoz.
 POLTURA: a magyar ezüstdénár felét érő aprópénz, amelyet 1807-ben vonta ki a forgalomból.
 PORCIÓ: hadiadónak a katonák ellátására szolgáló természetben adott része.
 PORTA: lásd jobbágytelek.
 PORTÁTILE: hordozható oltár.
 POSSESSIO: 1. Birtok, földbirtok. 2. Jobbágy falu, település.
 POZSONYI MÉRŐ: 1. Úrmérték, 62,08 liter. 2. Területmérték, kb. 0,5 kat. hold.
 PREDIUM: 1. Földesúr saját kezelésű birtoka, allódioma. 2. Szolgálathoz kötött adománybirtok.
 PREFEKTUS: előjáró, felügyelő, jószágigazgató, nagyobb közigazgatási egység vezetője.
 PRESBITER: a református egyházaknál az egyházközségi tanácsok világi tagja.
 PRESBITÉRIUM: protestáns egyházközségi tanács.
 PRIVILÉGIUM: 1. Előjog, kizárólagos jog. 2. Kiváltság, nemesi előjog.
 PROTOKOLLUM: jegyzőkönyv.
 PROVENTUS: jövedelem, bevétel.
 PUNCTUM: pont.
 PUTTÓ: meztelenül ábrázolt angyalka, fiúgyermek.
 RAJNAI FORINT: rénesforint, a XVI–XVIII. században használt pénzegység, ami hatvan krajcárt ért. Lásd még forint.
 RECTOR (rektor): iskolamester, tanító.
 RÉKLI: könnyű, bő szabású, szűk nyakú blúz.
 REKVIRÁLÁS: 1. Hatóságilag, térítés ellenében igénybe vett ingó dolog, főleg háború idején. 2. Összeszed, összeszerez, összeharácsol (főleg katonaság ételmezt, takarmányt stb.).
 RUSTICUS FÖLD: paraszti föld.
 SABBATH: szombat.
 SARJÚ: levágott, lekaszált növény tövéből ugyanabban az évben újra nőtt hajtás.
 SEKRESTYE: a katolikus templomban a szertartáshoz szükséges tárgyak őrzésére és a pap öltözőjéül szolgáló helyiség.
 SERVITOR: familiáris, szolgáló, valamilyen szolgai függésben lévő személy, inas.
 SESSIO: 1. Jobbágytelek. 2. Nemesi telek.

SING: a rófnél rövidebb hosszmérték, kb. 60 cm.

STÓLA: 1. Vállon viselt, hosszú, keskeny, téglalap alakú kendő. 2. Papnak bizonyos egyházi szolgálatokért fizetendő díj.

STUKATÚR: mennyezetre erősített, berakott nádréteg.

SUCCESSOR: (jog)utód.

SUMMA: összeg.

SUMMÁS: megszabott járandóságért idénymunkára szegődött munkás a tőkés mezőgazdaságban.

SUPERINTENDENTIA: egyházkerület.

SURC: férfikötény.

SZAPU: két vékát kitevő mértékegység.

SZÉL: a vászon szövési szélessége, mint hosszmérték.

SZOLGABÍRÓ: a vármegyei nemesség által választott személyek, akik a területi (járás) igazságszolgáltatás és közigazgatás helyi vezetői voltak.

TABERNÁKULUM: 1. Szentségház. 2. Íróasztalul szolgáló lehajtható lappal ellátott magas, fiókos szekrény.

TAGOSÍTÁS: szétszórta fekvő birtokrészek egyesítése.

TANÁCS: a szocializmus éveiben (1950–1990) a települést irányító „választott testület”.

TARLÓ: az a föld, amelyről a gabonavetést levágták.

TAXA (taksa): adó.

TAXÁS JOBBÁGY: szolgáltatások egy részét vagy egészét általában állandó összegű pénzjáradékkal megváltó jobbágy.

TELEK: lásd jobbágytelek.

TONZÚRA: papi borotvált fej.

TRIEUR: tönkölöző gép; a centrifugális erő elvén alapuló magtisztító és fajtázó gép a termények alak és nagyság szerinti elválasztására.

URBÁRIUM: 1. A jobbágy kötelező szolgáltatásait meghatározó feudális irat. 2. Az úrbéri földek (telekkönyvi) nyilvántartása.

ÚRISZÉK: a jobbágy feletti elsőfokú földesúri bíraskodás.

URNA: halott hamvait tartalmazó edény.

ÚRBÉRRENDEZÉS: Mária Terézia által 1767 után végrehajtott a jobbágyi szolgáltatások, teleknagyságok állami szabályozása.

VÉKA: szemes termények mérésére szolgáló úrmérték. A köből negyed része, kb. 33,21 liter.

VICISPÁN: lásd alispán.

VÍZITÁTOR: látogató, ellenőrző.

VÖRÖSŐRÖK: a Tanácsköztársaság alatt, 1919-ben a rend őrei.

ZSELLÉR: jobbágytelekkel nem rendelkező házas vagy házatlan jobbágy.

ZSÚP: kézzel kicsépeelt és csomóba kötött, tetőfedésre való (roz) szalma.